

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KÜLTÜREL
MİRAS: ANTAKYA ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Şemsi YILDIRIM**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi İsa KALAYCI**

Hatay - 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(20/12/2019)

Şemsi YILDIRIM

ONAY

Şemsi YILDIRIM tarafından hazırlanan "*OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KÜLTÜREL MİRAS: ANAKYA ÖRNEĞİ*" adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile *TARİH ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ* olarak kabul edilmiştir.

20/12/2019

Jüri Üyeleri	İmza
Dr. Öğr. Üyesi İsa KALAYCI (Danışman/Başkan)	
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Üye)	
Dr. Öğr. Üyesi M.Tayfun ÜSTÜN (Üye)	

Şemsi YILDIRIM tarafından Hazırlanan "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kültürel Miras: Antakya Örneği*" adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunana jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç. Dr. Mustafa Onur KAN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kültürel Miras: Antakya Örneği” adlı yüksek lisans tez çalışmasına 2016 yılında başlanmıştır. İki yıl süren büro ve saha çalışmalarının ürünü olan bu tez, Yakınçağ ve Cumhuriyet Tarihinin müşterek alanıyla ilgilidir.

Yapılan bu tez, giriş ve 3 ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş* kısmında; araştırma sahasının yeri ve sınırları, problemin durumu, tezin amacı, kapsamı ve önemi, çalışmanın safhaları ve başlıca yöntemleri, veri kaynaklarının özellikleri ve analizi, saha ile ilgili yapılmış olan çalışmalar, sahanın genel özellikleri ve tarihi ele alınmıştır. Çalışmaya bu şekilde bir giriş yapıldıktan sonra, konunun daha iyi anlaşılması için *birinci bölümde*; Osmanlı Dönemi toplum kültür özellikleri incelenmiştir. Bu konulardan özellikle Osmanlı modernleşmesi için yapılan yenilikler çalışmanın ortaya çıkması açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı kültürü birçok toplumun kültürünü içinde barındırmakla birlikte Türklerin İslamiyeti benimsemesinden sonra daha çok arap kültür öğelerine rastlanmaktadır.

Çalışmanın *ikinci bölümünde*; Hatay ve çevresinde 19. yüzyılda kültür değişimi ve gelişimi incelenirken, ilk olarak XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan kısım ele alınmıştır. Daha sonra ise çalışma alanını da doğrudan ilgilendiren kaynakların kullanıldığı XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarında kültürün gelişimi ve değişimi incelenmiştir. Son olarak ise konunun daha iyi anlaşılması için Cumhuriyet Dönemindeki duruma değinilmiştir. Tezimizin son kısmı ve asıl konusu olan *üçüncü bölümde* ise Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar Osmanlı’nın bıraktığı kültürel mirasın Hatay’ı, Medeniyetler şehri yapan yapısının nasıl oluştuğu ve bu yapının günümüze kadar nasıl korunduğu üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada daha çok yerli ve yabancı seyyahların izlenimleri ve birincil kaynaklar kullanılmıştır.

Ülkemizde henüz az çalışılmış bir alan olan kültür tarihi çalışmam hususunda beni teşvik eden ve yönlendiren, yüksek lisans eğitimim boyunca ahlaki ve ilmi olarak örnek olan, tezimin her aşamasında derin bilgisinden faydalanabilmem için hiçbir yardımımı esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi İsa KALAYCI'ya minnet ve şükran borçluyum. Kendilerine şükranlarımı arz ederim.

Özellikle Tarih bölümü hocalarımdan Dr. Öğretim Üyesi Sacit UĞUZ'a yüksek lisans öğrenimimde Osmanlıca alanında gelişmeme yardımcı olduğu için ve tezime sağladığı katkılardan dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Ve beni bu yolda destekleyen sürekli motive eden kaliteli dostlarıma teşekkür ederim.

Engin sabırları ve her türlü sorunla baş edebilmem hususunda maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen eşim ve oğluma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Şemsi YILDIRIM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KÜLTÜREL MİRAS: ANTAKYA ÖRNEĞİ

Şemsi YILDIRIM

Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans, 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsa KALAYCI

ÖZET

Kültür tarihi niteliği taşıyan bu araştırmanın konusu, Antakya'nın 1516 yılında I. Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile başlamıştır.

Bu tezde başlıca Antakya, İskenderun, Dörtyol, Payas ve Yayladağı üzerinde durulacaktır. Özellikle Antakya'nın eski tarihi nedeni ile çok etnili kültür yapısı, kültürel etkileşimleri ve Osmanlı'nın bıraktığı mirasa değinilecektir.

Kuzeyden güneye, güneyden kuzeye giden ve doğudan gelen anayolların kavşak noktasında bulunan Hatay, tarihi boyunca ülkeler arası ticarete önemli rol oynamış, yolcu ve hacı kervanları için bir konaklama yeri ve çeşitli bölgelerden gelen insanlar için bir kültür alışverişi merkezi olmuştur. İskenderun ise tarihi boyunca Mezopotamya'nın, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ithal ve ihraç limanı olarak hizmet vermiştir. Bu nedenle Antakya çeşitli bölgelerden gelmiş binlerce insanın konakladığı, başka bölge insanlarıyla hem mal, hem fikir alışverişinde bulunduğu, memleketlerine yeni bilgi ve fikirlerle döndükleri bir kültür merkezi görevi yapmış, Eski dönemler dünyanın sayılı uygarlık merkezlerinden biri olarak ün yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de bir ticaret ve kültür merkezi görevi yapan Hatay bu dönemini günümüze kadar gelişerek sürdürmüştür.

Çalışmanın verileri büyük oranda ilgili Osmanlı'nın miras bıraktığı kültür; I. El Kaynaklarından (arşiv vesikaları, seyahatnameler, şer'iyye sicilleri) oluşmakla birlikte döneme ait II. El Kaynaklar ve saha çalışmalarıyla desteklenmiştir. Araştırmada dönemin Osmanlı Arşiv belgeleri temel alınarak, uygun bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, Hatay Kültürü, etkileşim, değişim.

CULTURAL HERITAGE IN THE REPUBLIC OF OTTOMAN: IN THERE CASE OF ANTIOCH

Master's Tesis, Şemsi YILDIRIM

Department of History, 2019

Supervisor : Assist Prof. Dr. İsa KALAYCI

ABSTRACT

The subject of this research, which has the characteristics of cultural history, began with the fact that Antioch came under Ottoman rule during the Egyptian campaign of I.Selim Selim in 1516. In this thesis, Antakya, Iskenderun, Dortyol, Payas and Yayladağı will be emphasized. In particular, due to the ancient history of Antakya, the multi-ethnic cultural structure, cultural interactions and the legacy of the Ottomans will be discussed.

Located at the crossroads of north-south, south-north and east highways, Hatay has played an important role in continent and inter-regional trade throughout its history. It has been an accommodation for passengers and pilgrims caravans and a cultural exchange center for people from various regions. Throughout its history, İskenderun has served as the import and export port of Mesopotamia, Eastern and Southeastern Anatolia. For this reason, Antakya has served as a cultural center where thousands of people from various regions have stayed, exchanged goods and ideas with other people of the region, and returned to their countries with new knowledge and ideas. Hatay, which served as a trade and cultural center during the Ottoman Empire, continued this period until today.

The data of the study is largely related to the culture inherited by the Ottomans; primary resources (archive documents, travelogues, ser'iyye records) it consists of second by hand resources and observations derived from the field work. In the research, it was tried to be put forward in an appropriate way based on the Ottoman Archive documents of the period.

Keywords: Cultural heritage, Hatay Culture, interaction, change.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ŞEKİLLER LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları	2
2. Problem Durumu	3
3. Tezin Amacı, Kapsamı ve Önemi	6
4. Çalışmanın Safhaları ve Başlıca Yöntemleri	6
5. Veri Kaynaklarının Özellikleri ve Analizi	7
6. Saha ile İlgili Yapılmış Kültür Tarihi Çalışmalar	8
6.1. Antakya Şerr'iyye Sicil Çalışmaları	8
7. Antakya Şehri ve Çevresinin Tarihi	9

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TOPLUMU KÜLTÜR ÖZELLİKLERİ

1.1. Osmanlı Geleneksel Kültür Yapısı	12
1.1.1. Osmanlı Şehir Yapısı	20
1.1.1.1. Yerleşme Tiplerine Göre Dağılışı	20
1.1.1.2. Şehir Yerleşmeleri	22
1.1.1.3. Kır Yerleşmeleri	23
1.1.1.4. Köy (Karye)	25
1.2. Modernleşme Öncesi Dönem	29
1.2.1. Tahrir Defterleri	31
1.2.2. Avarız Defterleri	34
1.2.3. Şer'iyye Sicilleri	35
1.2.4. Cizye Defterleri	37
1.3. Modernleşme Sonrası Dönemi	38
1.3.1. Nüfus Tespiti ve Kültürüne Yönelik Osmanlı Hükümetinin Çalışmaları	40

İKİNCİ BÖLÜM
ANTAKYA'DA KÜLTÜREL GELİŞİM

2.1. XV.-XIX. Yüzyıllarda Antakya'da Kültür	44
2.1.1. <i>Cadde ve Sokaklar</i>	55
2.1.2. <i>Hamamlar</i>	57
2.1.3. <i>Evler</i>	57
2.1.4. <i>Çarşı ve Pazar Yerleri</i>	60
2.1.5. <i>Camiler</i>	62
2.1.6. <i>Köyler</i>	65
2.1.7. <i>Giyim, Kuşam, Günlük Kullanılan Eşyalar</i>	67
2.1.7.1. <i>Giyim Eşyaları</i>	67
2.1.7.2. <i>Ziyet Eşyaları</i>	67
2.1.7.3. <i>Mutfak Malzemeleri</i>	67
2.1.8. <i>Vakıflar</i>	68
2.2. XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyılın Başlarında Antakya	71
2.2.1. <i>Kahvehaneler</i>	71
2.2.1.1. <i>Cumhuriyet Döneminde Antakya'da Kahvehaneler</i>	73
2.2.1.2. <i>Kahvehanelerde Oyunlar, İkramlar</i>	75
2.3. Cumhuriyet Döneminde Antakya'da Vakıflar	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANTAKYA'DA OSMANLI'DAN KALAN KÜLTÜREL MİRAS

3.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kültürel Miras	78
3.2. Kültürel Mirasın Antakya'da Etkileri	80
SONUÇ VE TARTIŞMA	88
KAYNAKÇA	91

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil-1: Hatay İl Haritası	3
Şekil-2: Osmanlının Son Dönemine Dair Antakya'dan Bir Görünüm	47
Şekil-3: Antakya Cami-i Kebiri (Ulu Camii)'nden Bir Görünüm	48
Şekil-4: Antakya Şehrindeki Cami-i Kebir Çevresi	49
Şekil-5: Osmanlı Esnaf Kültürünün Belirtkelerinden Uzun Çarşı	49
Şekil-6: Cami-i Kebir Çevresindeki Vakıf Binaları	50
Şekil-7: Tarihi Antakya Evinden Bir Görünüm	52
Şekil-8: Geçmişte Antakya'da Gayrimüslim Nüfusun Yaşadığı Bir Mahalle	53
Şekil-9: Sokak Kemerlerinden Bir Örnek	56
Şekil-10: Meydan Hamamı	57
Şekil-11: Eski Antakya Evi Avlusu	58
Şekil-12: Bakırcılar Çarşısında Üretilen Kaplar	61
Şekil-13: Baharatçılar Çarşısı	61
Şekil-14: Ayakkabıcılar Çarşısı	62
Şekil-15: Buğdaycılar Çarşısı (Meydan Çarşısı)	62
Şekil-16: Antakya'nın Sembolü Haline Gelen Habbib Neccar Camii	63
Şekil-17: Payas Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi	64
Şekil-18: Antakya Ulu Cami	64

TABLolar LİSTESİ

Tablo-1: Bazı Mahallelerin Farklı İsimleri ve Bağlı Oldukları Mahalleler	54
---	----

KISALTMALAR

Bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
D.CRD.d	: Ceride Defteri
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DİE	: Devlet İstatistik Kurumu
IRCICA	: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İSAM	: İslam Araştırma Merkezi
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MVL	: Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri
No	: Numara
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SVK	: Salname-i Vilayet-i Konya
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: ve benzeri
Z.	: Zilhicce

GİRİŞ

Tarih biliminin bir alt dalı olan kültür tarihi, Türkiye’de çok yeni ve araştırılmamış bir saha olmakla birlikte tarih içinde özel bir yere sahiptir. Kültür Tarihi, modern kültür tarihi eleştirileri bir araya getirmektir. Yani kültür tarihinin asıl rolü geçmişin kültürü ile yeni kültürü yeniden inşa etmektir. Bunu yaparken de eski ve yeni kültürlerden toplamış olduğu geniş çaplı bilgilerden, harmanlanarak oluşturulan modern kültürü ortaya çıkarmaktır. XVI. Yüzyılın sonlarında Halep eyaletinin sancaklarından birisi olan Antakya’ya kısaca bakacak olursak; Eski çağlarda, özellikle de Roma dönemlerinde Akdenizin en önemli şehirlerinden olan Antakya, tarih boyunca ticaret merkezi olarak dikkat çekmiştir (Uysal, 1998:25).

Kentin kuruluşu İskender zamanına kadar gitse de, şehir, kimliğini Selukos döneminde kazanmıştır. Selukos ölümünden sonra da Selevki devletinin başkenti olmuştur. Bu dönemde kent, iki mahalleden oluşmaktadır. Halep yolu üzerindeki kısımda Makedonyalılar ile Yunanlılar iskân edilmişlerdi. Şehrin güneybatı tarafında ise yerli halk ile Yahudi cemaat yaşamaktadır. Şehir, asıl büyük gelişmeyi M.Ö. 175–163 yılları arasında yaşamış, mahalle sayısı dörde yükselmiştir. Antakya’da egemen olan Selevki devleti, M.Ö. 69’da Roma’nın vassalı statüsüne geçince, kente Roma etkisi hâkim olmaya başladı. Çok geçmeden, birkaç yıl içinde şehir, Roma hâkimiyetine girdi ve Suriyenin merkezi konumuna yükseldi. M.S. 35 ve 115 senelerinde şiddetli depremlerle boğuşan kent, büyük tahribata uğradı. M.S. 250’li yıllarda bölgede Sasani idaresi etkin oldu (Uysal, 1998:29).

Kudüs’e olan yakın konumu ile Anadolu-Yunanistan arasında uzanan yolun kavşak noktasında olması nedeniyle, Hıristiyanlar için önemli bir yere sahip olan kent, IV. Ve V. Yüzyıllarda önce metropolitlik, sonra da patriklik merkezi oldu (Erdoğan, 2014:47). Bizans döneminde önemini koruyan şehir, birçok deprem ve veba salgınına maruz kaldı. VII. Yüzyıla gelindiğinde İran kuvvetlerince boşaltılan kent, antik kimliğini kaybetmeye başladı. 638’de İslam hâkimiyetine giren Antakya’da sırasıyla Abbasiler, Tolunoğulları, İhşidler, Hamdaniler hâkim olmuş ve bu sırada bölge üzerinde Arap-Bizans çekişmesi yaşanmıştır (Erdoğan, 2014:49). 1070’lerden sonra tüm Kuzey Suriye’de olduğu gibi bölgede Selçukluların faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Daha sonra, yaklaşık 150–160 yıl kadar Haçlı hâkimiyeti yaşanmıştır (Uysal, 1998:29).

Antakya Batı dünyasının Doğu'daki en önemli iktisadi ve siyasi ve merkezlerinden biri olup Hıristiyanlığın yayıldığı yer olmuştur. 1268'de Kuzey Suriye'de Haçlı hâkimiyetine son veren Memlukların hâkimiyetine girmiştir. Nihayet Halep gibi, Antakya ve aslında bütün Suriye'nin kuzeyi I.Selim Selim döneminde, 1516'da Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve 1918'de İngilizler tarafından işgal edilinceye kadar da (402 yıl) bu durum devam etmiştir (Erdoğan, 2014:48). Hemen akabinde Fransız hâkimiyetine geçen kent ile ilgili 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması ile İskenderun sancağı denilen bölgeye idarî muhtariyet verilmesi, Batılı devletlerce kabul edilmiştir. Nihayet 1939 yılında Hatay ve onun merkezi olan Antakya Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

Kültür Tarihi çalışmalarında, geçmişe ait belge ve bilgiler kullanıldığından dolayı doğal olarak yapılan çalışmalar da farklı olmuştur. Araştırılan dönem bugünden ne kadar geriye giderse, o dönemden kalmış olan belgelerin günümüze ulaşma şansı azalmakta ya da ulaşılsa da kullanılmayacak durumdadır. Ya da söz konusu bilgi veya belgeler araştırmacının istifadesine sunulmamaktadır. Dolayısı ile bazen çalışma için büyük önem arz eden konular hakkında doğru bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Bu gibi nedenlerden dolayı ana hatlarıyla kültür tarihi araştırmaları, bugünkü çalışmalar ile aynı temelde olmasına rağmen, bazı farklılıkların meydana gelmesine yol açmaktadır (Güzel, 2018: 59).

1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Tezimizin araştırma sahası, konunun ana kaynağını oluşturan Türkiye'nin güney illerinden biri olan Hatay, Akdeniz'in doğu şeridinde 35° 52' – 37° 4' kuzey enlemleri ile 35° 40' – 36° 35' boylamları arasında yer alır. Doğusunda ve güneyinde Suriye, batısında Akdeniz, kuzeybatısında Adana, kuzeyinde Osmaniye ve kuzeydoğusunda Gaziantep bulunur (Şekil 1).

Şekil 1.

Hatay İl Haritası

Kaynak: <https://muratpasakizilkayaio.tr.gg/&%23304%3Blimiz-Hatay.htm>, E.T.: 10/10/2019, 18:00.

2. Problem Durumu

“Ünal’a göre, Kültür, bir millete ait davranış ve karakterlere denir. Medeniyet ise, inanç ve ahlâk nizamıdır. Her milletin olaylar karşısında gösterdiği tepki farklıdır. İşte en basit anlamıyla kültür, toplumun karşılaştığı bir olay karşısında sergilediği tavır ve hareket tarzıdır. Bir toplumun kültürel hayatını şekillendiren en mühim unsur ise dinî inançlar ve geleneklerdir. Atadan, dededen kalma davranış kalıpları olan gelenekler sosyal hayatı yönlendiren temel normlardır. Dünya ve eşyayı algulamakta insanın davranışlarını tayin eden en önemli faktör de inançtır” (Ünal, 2002:54).

“Türk tarihinin, diğer milletlerin tarihine nazaran birbirinden çok farklı coğrafyalarda cereyan ettiği görülür. Bu yönüyle Türklere benzeyen başka bir millet bulmak zordur. Çünkü Türkler, Orta Asya’da meydana çıkmışlar, fakat orada kalmayarak eski dünyanın birçok bölgesine yayılmışlardır. Ana kol, İran üzerinden Anadolu, Kafkaslar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Avrupa’ya uzanmış; ikinci bir kol Hazar Denizi’nin kuzeyinden Ukrayna, Balkanlar ve yine Avrupa’ya inmiş; diğer bir kol ise Hindistan’a ulaşmıştır. Birbirinden çok farklı özelliklere sahip ülkelere yerleşen Türkler, değişik zaman ve mekânlarda birçok devletler kurmuşlardır” (Ünal, 2002:55).

Türkler, geniş bir alan üzerinde sürekli hareket ettikleri için, birbirinden çok farklı kültürlerle karşılaşmışlardır. Bu kültürlerden pek çok değer almışlar ve o kültürlerde pek çok değer katmışlardır. Bu durum Türk kültürüne hareketlilik kazandırmıştır.

“Toplumların kültürü için en büyük tehlikelerden ilki, başka toplumlarla münasebette bulunmamak ve kendi içine kapanmaktır. Böyle bir durumda kültür, hareketliliğini, kendini yenileme kabiliyetini kaybeder. Bu yüzden diğer toplumlarla sürekli münasebet halinde olan toplumlar kültür açısından şanslı ve güçlüdürler(Ünal, 2002:55). Kolay kolay hâkim karakterini kaybetmezler. İkincisi ise kültürün kaynağı olan medeniyette bir çözülme başlaması yani, toplumun inanç ve ahlâkında bir yozlaşma meydana gelmesidir. Bu durumda kültür, seçme gücünü ve kendine has ahengi kaybeder” (Ünal, 2002:56).

Belirli bir coğrafya üzerinde kalmış, siyasî ve askerî bakımdan herhangi bir varlık gösterememiş ve başka toplumlarla münasebet kurmamış toplumların kültürleri yeknesaktır (homojen), saftır, işlenmemiştir. Buna karşılık, Türkler gibi hareketli bir milletin kültürü çeşitlilik arz eder. Makbul olan da budur. Bir kültür, farklı toplumların kültürüyle temas ettiği ölçüde gelişme imkânı bulur ve güçlenir. Kültürde saflık, basitliği ve zayıflığı ifade eder. Kültür sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olmalıdır. Bu da ancak diğer kültürlerle kurduğu sağlıklı ilişki sayesinde mümkün olabilir. Türk kültürü bu yönüyle son derece dinamiktir. Çeşitli toplumlardan alınan unsurlarla zenginleşmiş ve güçlenmiştir (Ünal, 2002:56).

Kültürün, anî ve köklü bir değişiklik karşısında kalması onu zaafa uğratar ve belirli bir süre de olsa bocalatır (Ünal, 2002:56). Türk kültürü de bunu yaşamış ve tarih boyunca iki büyük sıkıntı atlatmıştır.

“Bunlardan birincisi, Türklerin Müslüman olmaları sırasında yaşanmıştır. IX. Ve XI. Yüzyıllarda Müslüman olan Türkler, ataları Müslüman olmadıkları için onların

kültürel değerlerinin çoğunu terk etmişler, Orta Asya'da kullandıkları yazıyı da bırakmışlardır. Arap harfleri ile Türkçe eserlerin Anadolu'da ortaya çıkışı XII. Yüzyılın sonlarında gerçekleşebilmiştir. Bu, 300 seneden fazla Anadolu Türklerinin kendi dilleri ile yazı yazmadıklarını gösterir. Bu durum Türk kültürü için çok zararlı olmuş, Orta Asya'da yüzlerce yılda teşekkül etmiş kültür birikimi yeni nesillere aktarılamamış, yazılı ve sözlü kültür unsurları unutulup gitmiştir. Sadece Oğuz Destanı ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi Türkler arasında sözlü olarak yaşayan bazı destanlar ancak XV. Yüzyıldan sonra yazıya geçirilebilmiştir. Osmanlı Devleti zamanında son derece güçlenmiş, işlenmiş ve bir imparatorluk kültürü haline gelmiştir. Bu dönemde meydana getirilen eserler ve ortaya konulan değerler Türk kültürününün klasiklerini teşkil eder” (Ünal, 2002:58).

Osmanlı döneminde oluşan kültürü de, bütün diğer kültürler gibi bağdaşık ve statik olarak kabul edemeyiz. Zamanın ve şartların değişmesi ile farklı toplumlarla kurulan münasebetler çerçevesinde kültür sürekli bir değişim içerisinde. Bu sebeple XIV. Yüzyıldaki Osmanlı kültürü ile XIX. Yüzyıldaki arasında dağlar kadar fark vardır(Ünal, 2002:56). Sosyal değişme bütün kültürü kapsadığı için, statik, tekdüze bir kültürden söz edilemez. Ancak XV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar olan 250-300 yıllık dönemde köklü kültür değişimleri yoktur ve kültür kendi tabii seyri içerisinde bir gelişme ve değişme göstermiştir (Ünal, 2002:57).

“Türk kültürününün karşılaştığı ikinci büyük tehlike ise, Batı ile yüz yüze kaldığımız son iki yüz yıllık dönemde ortaya çıkmıştır. XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren birleşik Avrupa karşısında uğradığımız askerî mağlubiyetler Türk insanında bir şok meydana getirmiş, teknolojik ve ekonomik alanda Batı'nın gerisinde kalmamız bu şoku pekiştirmiştir. Zaman içerisinde Batı'nın ilim, teknik, askerlik ve siyaset alanında gösterdiği üstünlük, insanımızı sahip olduğumuz değerlerden şüpheye düşürmüştü ve sonuçta kendine ait değerleri inkâra götürmüştür”(Ünal, 2002: 59). Bunun tabii sonucu olarak Türk kültürüne ait unsurlar ihmal ve hatta tahrip edilmiştir. Sultan II. Mahmud'dan itibaren devlet kurumlarını Batılılaştırmak için bir program uygulanmıştır. Bu uygulamaların toplumun kültüründe büyük değişiklikler meydana getirdiği ve hatta yer yer dejenerasyona uğrattığı bir gerçektir. Merhum Mümtaz Turhan bu döneme “Zoraki Kültür Değişimleri Dönemi” adını vermektedir.(Turhan 1987:2) aynı zamanda şekillendirdiği toplumsal değişimin sonuçlarını da taşıyabilir.

3. Tezin Amacı, Kapsamı ve Önemi

Bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, yukarıda açıklanan problem ve gerekçe temelinde Hatay ve çevresine ait kültür öğelerini kültür tarihi bağlamında Osmanlı'dan günümüze kadar analiz etmektir. Bu bağlamda tez, kültür tarihi çalışması niteliğindedir. Genel çerçevede 19. Yüzyılın ilk yarısı itibariyle Hatay ve çevresinde yaşayan nüfusun kültürel değişimi ele alınarak Hatay'a ait doğal ve sosyo-ekonomik kültürel faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın kapsamını büyük oranda Antakya ve çevresine yönelik kültür öğeleri değişimleri ve etkileşimleri açısından önem arz etmektedir.

4. Çalışmanın Safhaları ve Başlıca Yöntemleri

Öncelikle gerek Osmanlı memleketi genelinde, gerekse Hatay çevresi özelinde yapılmış kültürel ve tarih içerikli kaynaklar incelenmiştir. Özellikle Osmanlı kültür yapısı kayıtlarına yönelik literatür, bütünü anlaşılabilmesi bakımından detaylı olarak ele alınmıştır. Bu aşamada mevcut literatürün genel durumunu ortaya konmaya çalışılmış, Osmanlı kültürü hakkında genel bir kanaate ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tezin ikinci aşamasına söz konusu döneme ait kültür verilerinin tespiti ve bunların elde edilmesi ile başlanmıştır. Tez geçmişteki bir zamanın kültürel özelliklerinin ortaya konulmasına yönelik olması nedeniyle, kültür tarihi araştırmalarında kullanılan bazı yöntemlerin temel alınması gereklidir. Bu anlamda tezin tümü göz önüne alındığında geçmişi ele alan yöntemle Hatay ve çevresinin kültür özellikleri incelenmiştir. Ancak yerleşmeler bahsinde olduğu gibi konu özelinde değerlendirerek günümüzdeki durumundan yola çıkılarak geçmişin anlaşılması ve açıklanması yoluna gidildiği için retrogressif yöntem de kullanılmıştır. Bu yöntem sadece günümüzde bilinenden, geçmişteki bilinmeyeni ortaya koymaya yönelik olup, elde edilen veriler genel akışı bozacağı düşüncesiyle günümüzden geçmişe giden bir kronolojiyle metne aktarılmamıştır (Güzel, 2018:36).

Aslında tezde kültür tarihi retrogressif ve retrospektif yöntemleri kullanılarak bilgiye dönüştürülmüş ve bunlar saha çalışmasıyla pekiştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle Hatay ve çevresinin bugünkü kültür özelliklerinden yola çıkılarak geçmişteki nüfusun kültürel dağılışı ortaya konulmaya çalışılmış retrospektif yöntemle de çalışma sahası dönemine uygun bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu iki yöntemle birlikte çalışma sahasının geçmişteki ve günümüzdeki kültür yapısı karşılaştırılmıştır. Ayrıca

bu çalışma ile o günün genel kültür yapısı incelenerek, o gün resmedilmeye çalışılmıştır.

Zira retrospektif metod kendi tarihi içerisinde kültür özellikleriyle ortaya koymamızda etkili olmuştur. Retrogressif metod da ise günümüzden geriye doğru giderek tarihi mekânın kültürel özelliklerinin gelişim ve değişiminin belirlenmesinde etkilidir. Yani retrogressif metodla bilinen bir tarihi sahadan hareketle daha az bilinen bir tarihi sahanın orta yere konması hedeflenmiştir. Karşılaştırmalı metotla 1868 yılından başlayarak 1905 yılına kadar olan salnameler ve Cumhuriyet dönemi kültür verilerinin benzeyen ve farklılık arz eden yönleri ortaya koyulmuştur. Mekânda meydana gelen demografik değişimin tüm boyutları karşılaştırmalı metotla sergilenmeye çalışılmıştır. Yani araştırma sırasında kültür tarihi çalışmalarında kullanılan söz konusu üç metotta kullanılmıştır.

Yerinde yapılmış olan saha çalışması ise yukarıda belirtilen her üç metodun adeta uygulaması ve pekiştirecidir. Zira araştırma sahasına ait nüfus verileriyle yerleşme birimlerinin coğrafi özellikleri birlikte değerlendirilmiştir. Böylece toplumun nicel ve nitel özellikleriyle doğal kültürel yapıları arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu şekilde yapılan saha çalışmalarının karşılaştırmalı yöntemle dair verilerin toplanmasında temel oluşturduğu söylenebilir.

Veri Kaynaklarının Özellikleri ve Analizi

Kültür tarihi, ele aldığı fenomeni kültürel ilkeleri ve bakışı doğrultusunda, tarihi belgeler (vesikalar) ışığında geçmişin bir dönemine uygulayarak, o günün kültürel değişimi ortaya koymayı hedeflemiş, kültür tarihi tarihin alt disiplini. Bu tanım temel alındığında üzerinde çalışılan döneme ait çeşitli kayıt ya da resmi vesikalar, kültür tarihi açısından vazgeçilmez veri kaynaklarıdır. Konu Osmanlı kültürü olduğunda başvurulması gereken I. El kaynakların başında Osmanlı arşiv kayıtlarının temelini oluşturan şer'iyeye sicilleri, tahrir, avarız, cizye, temettuat defterleri, vilayet salnameleri, seyahatnameler, şer'iyeye sicilleri yer almaktadır.

Bu belgeler, ilgili dönemin günümüze ulaşabilmiş şahitleri olduğundan çok büyük önem taşımaktadır. Bu belgeler içerisinde yer alan bilgiler mekan, zaman ve insan unsurlarını birlikte taşıdığı için, sosyo-demografik özellikleri ve kültürel demografik değişim ve gelişimini aydınlatma hususunda vazgeçilmez niteliktedirler.

Özellikle Hatay ile ilgili yapılan makaleler, kitaplar, almanaklar, Hatay Valiliği ve Hatay Büyük Şehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığınca hazırlanan yıllıklardan da yararlanılmıştır.

6. Saha ile İlgili Yapılmış Kültür Tarihi Çalışmalar

Çalışma sahamız olan Hatay ve çevresi ile ilgili yapılmış olan literatür taramasında, sahanın farklı bilim dalları tarafından çalışıldığı ve önemli sonuçların elde edildiği gözlemlenmiştir. “Çalışma yapılan bilim dalları ise Jeoloji, Mimarlık, Sanat Tarihi, Edebiyat, Arkeoloji, Coğrafya ve daha birçok alandır” (Güzel, 2018). Coğrafya ve Tarihe yönelik olan çalışmalar konumuz olan Kültür Tarihi ile doğrudan ilişkili olduğu için ayrı bir önem arz etmekte olup, burada özellikle bu çalışmalara değinilecektir. Hatay ve çevresi ile ilgili farklı tarihlere ait olan bu kaynaklar ile Hatay ve çevresinin kültürüne dair bilgi sahibi olmaktayız. Ancak saha ile ilgili yapılan detaylı literatür çalışmalarında Hatay ve çevresinin kültür çalışmaları bakımından eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada eksikliğin giderilmesi için Hatay’a ait tüm çalışmalar ayrıntılı olara incelenmiştir.

6.1. Antakya Şerr’iyye Sicil Çalışmaları

Nazan Erişen (2005), “*H. 1168–1169 / M. 1754–1756 tarihli VI numaralı Şer’iyye Siciline göre Antakya’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antakya Şer’iyye Sicilinde yer alan 60 belge incelenerek transkripsiyonun yapıldığı görülmektedir.

Doğan Gün (2005) “*XVIII. Yüzyılda Antakya’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708–1777)*”, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma 9 şerr’iyye sicil defterinin incelenmesinden oluşmuş 1708–1777 tarihleri arasını kapsamaktadır.

Adem Kara, , (2000) “*Antakya’nın III Numaralı Şer’iyye Sicili (H. 1156–1157 / M.1743–1745)*”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Mehmet Yusif ÇELİK, (2012) “*50 No’lu Antakya Şer’iyye Sicili (H.1316-1318 / M.1898-1901)*”, Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışam dört bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde; şer'iyye sicillerinin önemi ve genel özellikleri hakkında bilgiler verdik. İkinci bölümde; 50 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili'nin genel özellikleri ve defterdeki belgelerin kısa özetleri ile bu belgelerin muhtevalarına göre tasnifi tablo şeklinde düzenlenmiştir. Üçüncü bölümde; sicilin transkripsiyon metnine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde; Antakya'nın idari, ekonomik ve sosyal yaşamı incelenmiştir.

Gülşen ESİROĞLU, (2015) "H. 1283-1284 / m. 1866-1868 (34 nolu) Antakya şer'iyye sicili (Transkripsiyon ve değerlendirme) (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bu çalışma dört bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde; Şeriyye Sicillerinin tanımı ve kapsamı, Şeriyye sicilleri içerisindeki belge çeşitleri, mahkeme görevlileri, hakkında açıklamalara yer verilmiş; ardından Antakya Şeriyye Sicillerine ve bu konuda yapılan çalışmalara değinilmiştir. İkinci bölümde; 34 No'lu Antakya Şer'iyye Sicilinin genel özellikleri ve defterdeki belgelerin kısa özetleri ve bu belgelerin içeriklerine göre tasnifi yapılmıştır. Üçüncü bölümde, sicilin transkripsiyon metnine yer verilmiştir. III Dördüncü bölümde; transkripsiyon yapılan belgelerden de yararlanılarak 1866- 1868 yılları içerisinde Antakya'nın sosyal, ekonomik ve idari yapısı ile ilgili elde edilen bilgilerin değerlendirmesi yapılmıştır.

7. Antakya Şehri ve Çevresinin Tarihi

"Bir bölgenin veya şehrin, fizikî, idarî ve sosyo-ekonomik durumu incelenirken, bölge veya şehrin bağlı olduğu ülkenin içerisinde bulunduğu idarî ve sosyo-ekonomik şartlardan ayrı olarak ele alıp incelenmesi mümkün değildir. Geniş bir alana yayılan ve oldukça çeşitli kültürleri ihtiva eden Osmanlı Devleti'nin dayandığı esas temel, devletin merkezî otoritesi olmakla birlikte hemen her vilayet veya sancağın kendine has yönetim biçimlerinin olduğu, hatta her vilayet veya sancağın idarî ve iktisadî yapısının bazı farklılıklar gösterdiği bilinmektedir" (Kara, 2005:755).

Antakya, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıkların bıraktığı kültür yapıları yüzyıllar boyu ayakta kalarak hiçbir diyara naip olmayan hoşgörüyü Antakya'ya miras bırakmıştır. Tarihi süreç içerisinde birçok milletin yaşadığı Antakya'nın geçmişi arkeolojik kazılardan anlaşıldığı üzere Cilalı Taş Devrine kadar

uzanır (Bahadır, 2010:350). Tunç Çağında Akadların elinde olan Antakya, M.Ö. 1800-1600 yılları arasında merkezi Halep olan Babil yönetimindeki Yamhad Krallığı'na bağlanmıştır. Antakya'ya sırasıyla, Asurlar, Hititler, Urartular ve Oğuz Türkleri yerleşmiştir. M.Ö.VI. yüz yıl ortalarında Pers sınırları içinde olan Antakya, Büyük İskender'in bölgeyi fethiyle İskender İmparatorluğu'na geçmiştir. Şemseddin Sami, Antakya'yı, Büyük İskender'in meliklerinden olan Selevkos I.Nikator'un, M.Ö. 301 tarihinde, babası Antiochus adına inşa ettiğini bildirmektedir. Tarihi Antakya şehri, müstahkem surlarla kaplı bir yer olarak tarif edilmektedir. Bölgedeki kalenin inşa tarihi surlarlarla aynı zamanda şehri kuran Selevkos I. Niketor tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir (Bahadır, 2010:351).

Antakya surları ile ilgili Evliya Çelebi Seyahatnamesinde “*Şehrin kalın surları beş tepe üzerine otortulmuştu. Kalenin yarısı aşağı düzde, batıyakasında Asi Nehri'nin kenarına kadar olan alçak yerde yapılmış, yarısı ise yüksek tepelerdir. Duvarlar doğu yönünde, sanki göğe doğru yükselen dağlardan ibarettir*”. diye tanımlar.

Selevkos Krallığı'na M.Ö.300-M.S.64 yılları arasında başkentlik yapmış olan Antakya, Antik Çağın en büyük kültür ve ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Roma İmparatoru Pompei, Selevkos Kralı III. Antiochus'u M.Ö.64 yılında yenerek Antakya'yı ele geçirmiştir. M.Ö.64-M.S.636 yılları arasında Roma ve Bizans hakimiyetinde kalmıştır.(Bahadır, 2010:352). Şehir bir taraftan İranlıların saldırıları bir taraftan da uğradığı zelzele felaketleri karşısında büyük oranda tahrip olmuştur. Sasani hükümdarı I. Hüsrev tarafından tahrip edilmiş olan şehir, Roma İmparatoru Justinyanos tarafından daha küçük olarak tekrar kurulmuştur. Fakat yeni kurulan şehir de jeopolitik önemi nedeniyle askerî akınlardan kendini kurtaramamıştır. Bu sefer güneyden gelen Müslüman-Arap ordularının taarruzuna maruz kalmış ve M.S. 636'da (H.17) Müslümanların eline geçmiştir. Bu hakimiyet 967 (H.350)'a kadar sürdü ve bu tarihte Bizanslıların eline geçti. Bizans hakimiyeti 1084'e kadar sürdü ve bu tarihte Müslümanlar tekrar bölgeye hakim oldular. Fakat bu hakimiyet 1 yıl sonra Konya Selçukluları eline geçti. I. Süleyman Şahın ölümünden sonra Sultan Melikşah, Antakya'ya Yağsıyanı vali olarak tayin etmiştir. 1097 yılında başlayan Haçlı saldırılarına bir yıl dayanan şehir 1098 tarihinde Haçlılarına eline geçmiş 1268'de Sultan Baybars Haçlı egemenliğine son vermiştir.(Kara, 2004:12)

Memlük Sultanı, 1268 yılında Antakya'yı zapt ettikten sonra şehirde bir camii yaptırmıştır. Bunun Habib-i Neccar'ın adına yapıldığı tahmin edilmektedir. Camii nin minaresinde "El Melikü'z-Zahir" adının Baybars'ın lakabı olması nedeniyle Habib-i Neccar Camii'nin olduğu yerin Memlûklü eğemeliğine kadar tarihlendirilebileceği ifade edilmektedir. Memlûkü hakimiyeti, Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Zaferi'nden sonra, 1515'te son bularak Osmanlı egemenliğine geçmiştir (Bahadır, 2010:353). Bu tarihten sonra oluşturulan idarî düzenleme ile "Haleb Eyaleti" ne bağlı bir "Sancak" haline getirildi. Buraya tayin edilen "Sancak Beyleri" de Sancak merkezi olarak tespit edilen Antakya'da oturmakta idi. Antakya'nın idarî düzenlemedeki yeri her zaman "Sancak" olarak kalmadı. Değişik tarihlerde yapılan idarî taksimatlarda yine "Haleb Eyaletine" bağlı "Kaza" haline getirilerek idare edilmeye çalışılmıştır. Bu durum, 1918'e kadar sürdü. Bundan sonra İngilizlerin, daha sonra da Fransızların işgaline uğradı. 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması gereğince idarî muhtariyeti sağlandı. 1937'de ise "Hatay Devleti" adı altında bağımsızlığını kazandı. 1939 'da ise Türkiye'ye katıldı" (Kara, 2004:32).

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TOPLUMU KÜLTÜR ÖZELLİKLERİ

1.1. Osmanlı Geleneksel Kültür Yapısı

Kültür, milletleri oluşturan en temel etkenlere denir. Bir çok kavramın birleşmesinden oluşur. Her milletin olaylar karşısında gösterdiği tepki farklıdır. İşte en basit anlamıyla kültür, toplumun karşılaştığı bir olay karşısında sergilediği tepkidir. Bir toplumun kültürel hayatını şekillendiren en önemli unsur ise dinî inançlar ve gelenekler ve görebeklerdir. Atalardan kalma davranış kalıpları olan gelenekler sosyal hayatı yönlendiren temel değerlerdir. Dünya ve çevreyi algılamakta insanın davranışlarını tayin eden en önemli faktör de inançtır(Gönenç,2001:25).

Türk tarihinin, çok farklı coğrafyalarda şekillendiği görülür. Bu yönüyle Türklere benzeyen başka bir yoktur. Türkler, Orta Asya'dan tüm dünyaya yayılmışlardır. Ana kol İran üzerinden Anadolu, Kafkaslar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Avrupa'ya uzanmış; diğer bir kol Hazar Denizi'nin kuzeyinden Ukrayna, Balkanlar ve yine Avrupa'ya ; başka bir koldan da Hindistan'a ulaşmıştır. Birbirinden ayrı özelliklere sahip ülkelere yerleşen Türkler, değişik zaman ve mekânlarda birçok devletler kurmuşlardır” (Ünal, 2004:58).

Türkler, dünya üzerinde sürekli hareket halinde oldukları için, birbirinden çok değişik toplum ve kültürlerle karşılaşmışlar bu kültürlerden pek çok değer almışlar ve o kültürlerle de pek çok değer katmışlardır.

Bir toplumun kültürü için en büyük iki tehlikeden ilki, kendi içerisine kapanmak diğer toplumlarla iletişimi kurmamaktır. Böyle bir durumda kültür, dinamizmini, yani kendini yenileme ve üretme kabiliyetini kaybeder. Bu yüzden diğer toplumlarla ilişki içinde olan toplumlar kültür açısından şanslı ve güçlüdürler. İkincisi ise kültürün kaynağı olan medeniyette bir çözüme başlaması yani, toplumun inanç ve ahlâkında bir yozlaşma meydana gelmesidir. Bu durumda kültür, seçme gücünü ve kendine has ahengi kaybeder(Ünal, 2004:59)

Türkler gibi hareketli bir milletin kültürü çeşitlilik arz eder. Makbul olan da budur. Bir kültür, farklı toplumların kültürüyle temas ettiği ölçüde gelişme imkânı bulur ve güçlenir. Kültürde saflık, basitliği ve zayıflığı ifade eder. Kültür sürekli bir

değişim ve gelişim içerisinde olmalıdır. Bu da ancak diğer kültürlerle kurduğu sağlıklı ilişki sayesinde mümkün olabilir. Türk kültürü bu yönüyle son derece dinamikdir. Çeşitli toplumlardan alınan unsurlarla zenginleşmiş ve güçlenmiştir. Kültürün, anı ve köklü bir değişiklik karşısında kalması onu belirli bir süre de olsa bocalatır. Türk kültürü bunu yaşamış ve tarih boyunca iki büyük badire atlatmıştır (Ünal, 2004:59)

Bunlardan birincisi, Türklerin Müslüman olmaları sırasında yaşanmıştır. IX. ve XI. yüzyıllarda Müslüman olan Türkler, Müslüman olduktan sonra kültürel değerlerinin çoğunu terk etmişler, Orta Asya’da kullandıkları yazıyı da bırakmışlardır. Arap harfleri ile Türkçe eserlerin Anadolu’da ortaya çıkışı XII. yüzyılın sonlarında gerçekleşebilmiştir. Bu, 300 seneden fazla Anadolu Türklerinin kendi dilleri ile yazı yazmadıklarını gösterir. Bu durum Türk kültürü için çok zararlı olmuş, Orta Asya’da yüzlerce yılda teşekkül etmiş kültür birikimi yeni nesillere aktarılamamış, yazılı ve sözlü kültür unsurları unutulup gitmiştir. Sadece Oğuz Destanı ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi Türkler arasında sözlü yaşayan bazı destanlar ancak XV. yüzyıldan sonra yazıya geçirilebilmiştir. Orhun Abidleri bile 1889 yılında Rus tarihçi Yardintsev tarafından bulunan abideler. 1893 yılında Danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen tarafından çözülmüş ve okunabilmiştir. Fakat dinamik yapısı sayesinde Türk kültürü kısa sürede bu kesintiye telafi etmiş ve Osmanlı Devleti zamanında son derece güçlenmiş, işlenmiş ve bir imparatorluk kültürü haline gelmiştir. Bu dönemde meydana getirilen eserler ve ortaya konulan değerler Türk kültürünün klasiklerini teşkil eder” (Ünal, 2004:59).

Osmanlı devrinde teşekkül eden kültürü de zamanın ve şartların değişmesi ile farklı toplumlarla kurulan münasebetler çerçevesinde kültür sürekli bir değişim içerisinde. Bu sebeple XIV. yüzyıldaki Osmanlı kültürü ile XIX. yüzyıldaki arasında dağlar kadar fark vardır. Sosyal değişimin çapı bütün kültürü kapsadığı için, sabit bir kültürden söz edilemez. Ancak XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ortalarına kadar olan 250-300 yıllık dönemde köklü kültür değişimleri yoktur ve kültür kendi tabii seyri içerisinde bir gelişme ve değişme göstermiştir.

Türk kültürünün karşılaştığı ikinci badire ise, Batının hızlı gelişimi ile yüz yüze kaldığımız son iki yüz yıllık dönemde ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde Batı’nın ilim, teknik, askerlik ve siyaset alanında gösterdiği üstünlük, insanımızı sahip olduğumuz değerlerden şüpheye düşürmüştü ve sonuçta kendine ait değerleri inkâra götürmüştü.

Bunun tabî sonucu olarak Türk kültürüne ait unsurlar ihmal ve hatta tahrip edilmiştir. Sultan II. Mahmud'dan itibaren devlet kurumlarını Batılılaştırmak için bir program uygulanmıştır. Bu uygulamaların toplumun kültüründe büyük değişiklikler meydana getirdiği ve hatta yer yer dejenerasyona uğrattığı bir gerçektir. Merhum Mümtaz Turhan bu döneme “Zoraki Kültür Değişmeleri Dönemi” adını vermektedir” (Turhan,1987:32).

Kültürün oluşumunda ve korunmasında Osmanlı kültürü son derece hareketli ve keninde özgüdür. Milletlere hakim olmanın sağladığı avantajı ile de, farklı kültürleri etkileyerek damgasını vurmuştur. Bu kültür zenginliği, Orta Asya'dan gelenek halinde aktarılan Türklüğe ait değerler, İslamiyet'in Türk milletine kazandırdığı güven duygusu ile Türklerin Anadolu ve Rumeli'yi de içine alan toplumlara ait unsurlar yer almaktadır.

XV. yüzyılın ortalarına doğru, Osmanlı Devleti klasik yapısını oluşturdu. II. Mehmed, imparatorluğu, merkezî devlet esaslarına göre düzenledi ve bu yapı ta XIX. yüzyıla kadar bazı küçük değişikliklerle devam etti. “Tarihçiler, 1453'ten sonraki döneme Osmanlı Klasik Devri adını vermektedirler. Ancak klasik dönemin ne zaman sona erdiği konusunda kesin bir tarih verilememektedir. Bazıları bunu III. Selim, bazıları II. Mahmud'a kadar uzatmaktadır. Bir kısmı da Avrupa'nın tesiriyle kabul edilmiş olan Yeni Çağ ve Yakın Çağ gibi bölümlenmeyi esas alarak klasik dönemi 1789'larda sonlandırmaktadırlar” (Ünal, 2004:59),

Bize göre Osmanlı klasik döneminin sonu 1720'lerde başlamaktadır. Tarihçilerin Lâle Devri diye adlandırdıkları dönem, Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu tarihten sonra Osmanlı kültürü gittikçe hızlı bir değişim geçirmiştir.

“Osmanlı kültürünün temel özelliklerine geçmeden evvel, bu kültürü meydana getiren Osmanlı medeniyetine, yani Osmanlı inanç ve ahlâk nizamına kısaca temas etmek gerekmektedir. Burada uzun uzadıya medeniyet ve kültür ayırımına girmek istemiyoruz. Çünkü bu konu oldukça çetrefil ve uzundur. Medeniyet ve kültür kavramlarının tanımı konusunda bir fikir birliği yoktur. İkisini aynı şey sayanlar olduğu gibi, ikisi arasında hiçbir fark olmadığı görüşünü paylaşanlar da çoktur. Bu hususta bizde ilk olarak Ziya Gökalp medeniyet ve kültür (hars) kavramları üzerinde durmuş ve medeniyeti kültürün bir sonucu olarak telakki etmiş ve medeniyetin kısaca bilim ve teknik ile meydana getirilen eserlerden ibaret olduğunu belirtmiştir. Bundan

başka Ziya Gökalp, medeniyeti insanlığın ortak malı kabul etmiş ve malum olduğu üzere, Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Garp medeniyetindenim, demişti. Günümüz bilim ve fikir adamlarından Yılmaz Özakpınar ise tam tersine, medeniyeti bir inanç ve ahlâk nizamı olarak tarif etmekte; medeniyetin kültürü meydana getirdiğini, yani ona kaynaklık ettiğini ileri sürmekte ve bu konuda yeni bir teori ortaya atmaktadır” (Turhan, 1997:45).

Ünal’a göre; “Osmanlı kültürünü yaratan medeniyetin temelinde yatan aslı unsurun ne olduğu hususuna bakmamız gerekmektedir. Zira Osmanlı inanç ve ahlâk nizamını kavramadan, 1450’lerden 1700’lere kadar bir cihan devleti olmayı başarmış ve sadece Osmanlı coğrafyası değil, bütün Avrupa, Akdeniz ve Asya’da siyasî, askerî ve kültürel açıdan başat bir rol oynamış olan Osmanlı medeniyeti vakiasını izah edemeyiz.

Osmanlı Medeniyetinin Dayandığı Temeller, M. Fuad Köprülü, “Selçuklular Zamanında Anadolu” adlı araştırmasında Uçlarda yaşayan Türkmenlerin yaşantıları, gelenekleri ve Selçuklu merkeziyle olan münasebetleri üzerinde durmuştur (Köprülü; 1972:193). Haçlı savaşları dalgası atlatıldıktan sonra XIII. yüzyılda Bizans hudut boyları Türkmen beyliklerine emanet edilmiştir. Henüz Orta Asya karakterini büyük ölçüde devam ettiren bu konar-göçer Türkmenlerin hayatı, Dede Korkut hikayelerinde anlatılan yaşantı biçimine çok benzemektedir. Osmanlılar da, XIII. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı zaman Selçuklu Devleti’nin bir Uç Beyi idiler. Uç Beylerinin temel görevi düşmanın âni bir saldırısını önlemek ve merkezin emri üzerine gerektiğinde düşmana baskınlar yaparak zarar verdimek şeklinde özetlenebilir. Uçlardaki hayat içerisinde en dikkati çeken nokta “gazâ ve cihad” motifidir.

Ertuğrul Gâzi’ye bağlı Kayı aşiretinden güçlü bir devletin ortaya çıkışı konusu üzerinde tarihçilerce çok durulmuştur. Bu sebepsiz değildir. Çünkü Osmanlı Beyliği, Uç ve aşiret geleneklerinden sıyrılıp, toprağa bağlı bir toplum tipini esas alan, merkezî bir devlete dönüşümü gerçekleştirebilmiştir. Anadolu’daki diğer beylikler de XV. yüzyıla kadar mevcudiyetlerini sürdürdükleri halde bu konuda başarılı olamamışlar, aşiret karakterli yapıdan bir türlü kurtulamamışlardır” (Ünal, 2004:59).

“Kuruluş dönemine ait kaynaklar üzerinde yapılan tetkikler, Osmanlı Devleti’nin kurucularının son derece dindar insanlar olduğunu göstermektedir. Aşıkpaşazâde, Osmanlı Devleti’ni kuranlar arasında saydığı dört unsurdan ikisi Ahiyân-ı Rum ve Abdalân-ı Rum’dur”(Köprülü; 1972:232). “Osman Gâzi’nin, Şeyh Edebalı’nın tekkesinde gördüğü rüya ve Kur’an’a karşı duyduğu hürmet ile onu takip

eden Orhan, I. Murad ve diğer Osmanlı hükümdarlarının şeyh, müderris, derviş gibi âlim ve mutasavvıflara karşı gösterdikleri izzet ve ihtiram Osmanlı medeniyetinin karakteri konusunda bir fikir vermektedir. Bazılarının zannettiği gibi, Osmanlı hükümdarları siyaseten böyle davranıyor değildirler. Bu konuda son derece samimidirler. Nitekim Enderun ve Harem'deki eğitimin esası da dine dayanmaktadır. Osmanlı şehzadelerinin eğitiminde de din en önemli yeri işgal etmektedir. Gerek devlet hayatında ve gerekse sosyal hayatta dindârlık en mühim haslettir. Bir göreve tayin edilecek kişide aranan üç özellikten en baştaki dindârlık, sonrakiler ehl-i vukûf ve sırat-ı müstakim üzere olmaktır” (Ünal, 2004:62).

“Bir görüşe göre Osmanlı Devleti'nin temel ve resmî ideolojisi İslamiyet'tir. Bu ideoloji, İslamın ehl-i sünnet ve'l-cemâat yorumuna dayanmaktadır”(Ocak, 1998:71). Osmanlı Devlet adamları da devletlerini bir İslam Devleti olarak görüyorlardı. “Nitekim Osmanlı kaynaklarında padişah için birçok yerde “İslam Padişahı” denilmektedir.İslam inanç ve telakkisi o derece güçlüdür ki, İslam kaynaklı olmayan Orta Asya'dan gelen birçok örf ve âdet yanında, vergi hukukuna ait Bizans, Sasanî kalıntısı birçok unsurun da zamanla İslamileştirildiği görülmektedir”(Barkan, 1998:191). Fetihlerin başarısını sağlayan temel unsur İslamın gazâ ve cihad anlayışı olmuştur.

Osmanlı Devleti'ni kuranların yapısına bakılacak olursa İslamî unsurun ne derecede ağır bastığı görülebilir. Bir kısmı Selçuklu bürokrasisine mensup, bir kısmı ahi, şeyh, abdal vs. olan bu insanların ortak yönü, nizâm-ı âlem ülküsüne inanmış, Allah'ın şanının yücelmesi uğrunda kendi benliğini yok etmiş idealist insanlar olmalarıdır. İşte Osmanlı medeniyetinin temelinde yatan esas unsur, güçlü bir iman, sağlam bir inanç ve ahlâk nizamıdır. Ahlâk anlayışının esası bilindiği üzere Hz. Peygamber'in güzel ahlâkıdır. Hz. Peygamber'in hal, hareket, tavır, davranış ve sözleri her Müslüman için bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca İslam inanç ve imanı Türk insanına kendine güven duygusu vermiş, İslamın dışındaki hiçbir unsura depğeri verilmemiştir.

“Osmanlı Beyliği'nin büyük bir devlet şeklinde ortaya çıkmasını ve kurumlaşmasını sağlayanlar ise Selçuklu devlet adamlarıdır. Kaynaklarda bunlardan bahsedilmektedir” (Uzunçarşılı, 1974:12).

Ayrıca Osmanlı kavramının siyasî ve askerî mânâsından başka, vakur, hamiyetli, salabetli, şecaatli, mürüvvetli, cömert, merhametli, semahatli, ferasetli, faziletli, celadetli, nezaketli, şerefli ve haysiyetli bir insan tipini ifade eden “Osmanlı adam” ya

da “Osmanlı kadın” gibi sıfat haline gelmesi Osmanlı kültürünün temel özellikleri arasındadır. Kısacası Osmanlı insanı bu dünyayı fâni bulan, fâni bulduğu için de ona metelik vermeyen, serâzâd ve kimseye minnet etmeyen bir özelliğe sahiptir.

Tesamuh gelince; medeniyetler için ölçü olarak alınabilecek temel bir tavır, o medeniyeti kuran toplumun kendine benzemeyenlere karşı olan yaklaşımıdır. Bu mânâda Osmanlı idaresinin temel prensibinin her toplumun inanç ve değerlerine saygı göstermek ve devlet düzenine zarar vermediği müddetçe diledikleri gibi örf ve âdetlerini yaşamaları konusunda müsamaha göstermek olduğu görülür”(Ünal, 2004:69).

Osmanlı Devleti İslamiyet’i bir ideoloji olarak benimsemişse de ehl-i kitap saydığı zümrelerin din ve diyanetlerini sürdürmeleri hususunda son derece hoşgörülü davranmıştır. Bu hoşgörü bugün için bir anlam ifade etmeyebilir ancak mezhep farklılıklarına bile tahammül edilemeyen ve Engizisyon Mahkemeleri’nin hüküm sürdüğü aynı dönemdeki Avrupa göz önüne alınırsa önemi ortaya çıkar. Gerçi Osmanlı idaresinin Şîilere karşı her zaman pek hoşgörülü davranmadığı ileri sürülebilir. Fakat bu da daha çok Safevîlerle siyasi ve askeri ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde ortaya çıkan arızî bir durumdur.

Osmanlı tavır ve vakarının kaynağı ise eskilerin salabet-i diniyye dedikleri iman pekliği ve kendine güven duygusudur. Vakar, XVII. yüzyıl sonlarına kadar sürekli zafer haberleri almaya alışmış, geniş bir coğrafya üzerinde hüküm sürmenin insan üzerinde meydana getirdiği mağrurluk duygusuna kapılmaktan korkan Osmanlı insanının geliştirdiği bir tavidir.

Osmanlı döneminde kültürün en başta gelen üretim merkezleri saray ve konaklardır. Buralarda, sanat ve bilim alanında en önde gelen isimler toplanmış olduğundan kültür faaliyetleri konusunda halka öncülük edilen yerler olmuştur. Padişah, vezir, paşa ve beylerin rütbeleriyle mütenasip büyüklükteki saray ve konaklarında ilim ve sanat adamları himaye edilmiştir. Bu sebeple yemek kültürü, güzel konuşma, şiir, musiki vs. alanında saray ve konaklar buldukları çevreyi etkilemişlerdir. Kul sistemi içerisinde yetişen ve taşraya subaşı, sancakbeyi, beylerbeyi, kadı, müfti vs. olarak atanan devlet adamları da vazifeli olarak gittikleri yerlerde İstanbul’daki sarayın daha küçük çaptaki benzerini kurarak Osmanlı

kültürünün üretilmesinde ve bütün imparatorluk coğrafyasına yayılmasında mühim bir rol oynamışlar, gittikleri yerlerdeki toplumları etkilemişlerdir” (Ünal, 1998:23).

Saray ve konaklarda üretilen Osmanlı kültürü tabiatıyla şehirlidir, şehir kültürüdür. Bu meyanda İstanbul ,kozmpolit yapısı ile geniş Osmanlı coğrafyasının her yöresinden birçok unsuru bünyesinde toplamıştır. İstanbul’da, Kuzey Afrika’dan, Kafkaslar’dan, Balkanlar’dan, Orta Avrupa’dan kısacası en ücra eyalet ve bölgelerden farklı etnik kökenlere ve inançlara mensup gruplar bulunduğu gibi, ticaret, elçilik vs. amaçlarla Osmanlı hudutları haricinde kalan İran ve Hindistan gibi Doğu ülkelerinden gelmiş heyetlere de sık rastlanırdı.

Bütün bu değişik ve farklı unsurların İstanbul’un kültürü üzerinde tesiri olduğu gibi, bu grupların da İstanbul kültüründen yani merkezi Osmanlı kültüründen etkilenmeleri söz konusu idi. İstanbul’un idare merkezi olması itibariyle yönetim, askerlik, tören, eğlence kültürü ve günlük yaşantı ile ilgili âdet ve gelenekleri, bu gruplarca uzak eyalet ve ülkelere taşınmakta idi. Bunların başında Osmanlı nezaket ve inceliğinin, mütehakkim diplomatik lisanın, nüktedanlığın, otoriter tavrın model olarak alındığı bilinmektedir(Özarpınar,1997:24)..

Bunların dışında medrese ve tekkenin kültür üretiminde ve toplum kesimine yayılmasında mühim yeri olduğunu da belirtmek icap eder. Bilhassa tasavvuf İslamının halk arasındaki medreseyi gölgede bırakan nüfuz ve itibarı zikredilmeye değerdir. Yukarıda bahsettiğimiz tevazunun en önemli kaynaklarından birisi de tasavvuftur.

Her devlet ve medeniyet kendisinden önceki medeniyetlerin kültürel mirasından istifade eder. Müesseseler ve teşkilat yapısı çok defa örnek alınır. Fakat bu durum, herhangi bir müessesenin aynen alınması, yani taklit mânâsına gelmez. Taklit başka, müteessiriyet (etkilenme) başkadır. Etkilenmede orijinalliği kaybetmek söz konusu değildir. Taklitte ise şuur ve irade kaybolmuş demektir. Dolayısıyla taklit, bir toplumun ruhunu ve sanat zevkini yansıtamaz (Özarpınar,1997:24).

Ayrıca Osmanlı medeniyetinin özelliği, sadece uzun bir dönemi kapsamaması değildir. Hakim olduğu coğrafya üzerindeki toplumlar üzerinde bıraktığı muazzam tesirlerdir. Bazıları Girit’teki Rum’un, Yemen’deki Arab’ın, Kuzey Afrika’daki Berberi’nin Osmanlı ile ne alakası var diyorlar. Böyle sakat bir tarih anlayışı esasen bilgi eksikliğinden ve Osmanlı devri kültürünün özelliklerini kavrayamamaktan ileri

gelmektedir. Orta Avrupa'dan Yemen'e, Afrika içlerinden Ukrayna bozkırlarına kadar olan geniş Osmanlı coğrafyası içerisinde hiçbir toplum yoktur ki, Osmanlı kültürünün herhangi bir unsurundan etkilenmemiş olsun. Bu coğrafya içerisindeki toplumlar hiç Türkçe bilmeseler ve Müslüman olmasalar bile, kimisi Osmanlı lisanından, kimisi Osmanlı nezaket ve zarafetinden, kimisi devlet idare etme kabiliyetinden, kimisi askerî disiplininden, kimisi yemek kültüründen, kimisi oturup kalkma âdâbından, kimisi Türk musikisinden kimisi mimarisinden, kimisi giyim kuşamından, kimisi Osmanlı vakârından şöyle veya böyle etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir dünya devleti haline gelmesi ve askerî ve siyasî gücü elinde tutuyor olması iletişim vasıtalarının bugünkü kadar gelişmemiş olduğu bir çağda, Osmanlı dışındaki toplumlara bile belli ölçülerle de olsa tesir etmiştir (Özakpınar,1997:30).

Batı'yı, Batı yapan değerleri kavrayamadılar. Fransa'ya giden ilk elçimiz Yirmisekiz Mehmed Çelebi, bugün elimizde olan sefaretnâmesinde Fransa Kralının saraylarından, bahçelerinden, caddelerinin genişliğinden; Fransız örf ve âdetlerinden ve katıldığı davetlerden bahsedip durmaktadır. Onu takip eden sefirler de aynı gözlemlerle döndüler. Birçoğu Avrupa ordu düzeninin, silahlarının ve donanımının alınması halinde meselenin hallolacağını düşünüyordu (Turhan, 1987:15).

Oysa Batı'nın askerî alandaki üstünlüğü, silah sanayi ve teknolojisi birer sonuçtu. Bu sonuçları meydana getiren gelişmenin arkasında teorik alanda Rönesans döneminden beri süregelen disiplinli ve büyük bir gayretin ürünü olan ilmî araştırma ve çalışmalar neticesinde ortaya çıkmış bilgi birikimi yatıyordu. Dolayısıyla Batı'nın sahip olduğu bu bilgi birikimini iktibas etmeden ve bunu geliştirmek için bir araştırmacı bilim adamı sınıfı yetiştirmeden problemin çözümü mümkün değildi. Gel gör ki, bütün reformcular, Batı'nın kültürel değerleri ile teknolojik ürünlerini almaya çalıştılar. Teknolojik ürünler ise oldukça pahalıydı ve kısa zamanda demode oluyorlardı(Turhan, 1987:15).

XVIII. yüzyıl, Osmanlı medeniyet ve kültürü için bir dönüm noktası oldu. Osmanlı insanı kendine güven duygusunu kaybetti. Sahip olduğu değerlerden şüphelenmeye başladı. Medeniyet, kendi asıl çizgisini, sentez ve üretim kabiliyetini kaybetti. İnanç ve ahlâk nizâmı açısından tamamen farklı ve taban tabana zıt bir medeniyetin maddî plandaki üstünlüğü Türk kültürünü bir bocalamaya itti. Türk

insanı, şahsiyetini ve kendine has tavır ve karakterini yitirdi. Ne yapacağını bilemez hale düştü. Batı'yı körü körüne bir taklit başladı. Böylece Osmanlı medeniyeti kendine özgü ahengi ve seçme gücünü kaybetti (Ünal, 2004:69).

Sultan III. Selim, II. Mahmud, Tanzimatçılar ve Meşrutiyetçiler birçok reformlar yapmaya çalıştılar. Fakat bunlar iyi düşünülmüş ve araştırılmış teşebbüsler değildi. Ayrıca Batı kültürünün halka zorla kabul ettirilmeye çalışılması bir fayda sağlamadı. Avrupa'yı tanımak ve ilim tahsil etmek için Avrupa'ya birçok talebe gönderildi. Fakat çoğu paşazâde olan bu grup da Avrupa kültürünün ülkemize taşınmasından başka bir hizmette bulunmadılar. Ancak bu sayede Batı'nın kültürel değerlerini benimsemiş bir aydın sınıfı yetişmişti ve bunlar meselenin çözümünü Avrupa'nın rejimini almakta görüyorlardı. Bunu da yaptılar fakat sonuç yine hüsrana oldu.

Türk aydını müthiş bir şekilciliğe sapmıştı. Bu şekilcilik insanın görünüşünden tutun da, yaşanan çevrenin fizikî yapısına kadar her şeye teşmil edilebilir. Sultan II. Mahmud, sarık yerine fes, şalvar ve diğer klasik kıyafetler yerine ceket, pantolon giyilmesi halinde Batılı olunacağını zannediyordu. Sultan Abdülmecid ve Aziz zamanlarında ise Avrupa tarzında saraylar yapılarak kalkınacağımız ve modernleşeceğimiz zannına kapılındı (Turhan, 1987:15).

Malum, kültür bir davranış ve tavır olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareket edecek olursak, adına ister modernleşme, ister Batılılaşma, ister çağdaşlaşma, ne dersek diyelim, XVIII. yüzyıldan itibaren Türk'ün Osmanlı klasik devrindeki karakterinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Çünkü klasik dönem Osmanlı toplum ve insanı hakkında bilgi veren kaynaklardaki Türk insanı ile XIX. ve XX. yüzyıldaki Türk insanı arasında tavır, karakter, ahlâk ve fazilet bakımından büyük farklılıklar mevcuttur. Bu cihetlerden Osmanlı dönemi kültürünün genel özellikleri konusunda kesin sonuçlara ulaşmak için daha pek ve esaslı çalışmaların yapılması gerekmektedir, kanaatindeyiz (Ünal, 2004:71).

1.1.1. Osmanlı Şehir Yapısı

1.1.1.1. Yerleşme Tiplerine Göre Dağılışı

“İnsan sosyal bir varlıktır ve bu nedenle yerleşmenin amillerini insan toplulukları oluşturur. Bu toplulukları aile ve kabilelerde olduğu gibi kan bağı ya da dini, siyasi, ekonomik esaslara dayanan diğer bir takım bağlar meydana getirir. Evler ya da daha geniş bir deyimle barınaklar ve bunların meydana getirdiği köy, kasaba ve şehirler yeryüzünde insan hayat ve faaliyetinin dayanak noktaları ve bu hayat ve faaliyetin en karakteristik, en göze çarpan olayıdır” (Güzel, 2018:41).

“Yerleşmelerin farklı açıdan tanımlanmaları ve kategorize edilmeleri idari ve işlevsel özelliklerine bağlı olarak yapılır. İlk olarak yerleşmeler fonksiyonel açıdan ele alındığında, şehir ve kırsal olarak ayırt edilebilir. Fakat bir yerleşmenin kırsal ya da şehir olduğu üzerinde herkesin kabul edeceği tek bir ayırım ya da kriterden söz edilemez” (Gül ve Başbüyük, 2011: 63).

Yerleşmelerin şehir niteliğinde olup olmadığını belirlemek için bazı kriterler kullanılmaktadır. Bunlar arasında nüfus miktarı, nüfus yoğunluğu, fonksiyonlar, iktisadi, idari veya kültürel merkez olma gibi bazı özellikler sayılabilir”(Avcı, 1993: 250). Bu şekilde özellikleri bulundurmayan yerleşmelere ise kırsal yerleşmesi denilmektedir. Bu kriterlere rağmen şehir ve kırsal arasındaki farklılığı kesin çizgilerle ortaya koymak mümkün değildir. “Bunlar ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Bu konuda en geleneksel ayırım, kırsal yerleşmelerinde nüfus geçimini doğrudan topraktan yani primer üretimden faaliyetlerinden kazanmasına karşılık, şehir yerleşmelerinin sekonder ve tersiyer faaliyetlerle uğraşmalarına göre yapılanıdır. Şehirler çevresindeki kırsal yerleşmelerden idari, dini, ticari, sınai, toptancılık ve perakendecilik, ulaşım ve iletişim, eğitim vb. hizmetler sunması ve merkezi bir konumda olmasından dolayı ayrılır (Güzel. 2018:53).

“Yerleşme faaliyetleri şehir ve kırsal olarak iki kısımda incelenmesiyle birlikte, bu yerleşmeler birbirine bağlı ve birbirini sürekli destekleyen bir niteliktedirler. İnsanlar ne şekilde yerleşmiş olursa olsun beslenme ve diğer ihtiyaçlarından dolayı daima yerleştikleri yere ve ihtiyacını karşılayan yerlere az ya da çok bağlıdır. Meskenler ve köy-şehir şeklindeki mesken toplulukları insan faaliyetlerinin dayanak noktasıdır. Köylünün evi, ahır, ambarı vb. müstemilatı ile köylünün aynı zamanda atölyesidir. Her iktisadi faaliyet kendine uygun mesken şeklini oluşturur. Bağcının, tütüncünün, zeytincinin evleri birbirinden farklı; hububat çiftçisinin, hububatla beraber aynı zamanda

hayvan da yetiştiren köylünün evleri, yine birbirinden farklıdır. Ticaretin, sanayinin ve taşımacılığın merkezleri olan şehirler aynı zamanda siyasi ve idari organizasyon, fikir ve sanatın icra yerleri, bütün bu faaliyetlerin adeta atölyesidir. Böylece mesken ve mesken toplulukları bir memleket medeniyetin olduğu kadar, aynı zamanda o memlekette hâkim faaliyetin, hayat tarzı veya ekonomi şeklinin de bir göstergesidir” (Tanoğlu, 1954: 2).

Osmanlı toplumunu, tüccarlar ve esnaf ile köylüler ve konar-göçerler şeklinde alt gruplara ayırmak mümkündür. Bunlar yerleşim yerlerine göre de sınıflandırılabilir. Tüccar ve esnaf olanlar genellikle şehirde yaşarken tarımla uğraşanlar köylerinde çalışıyor, konar-göçer olanlar ise yaylak ve kışlakları arasında hayvancılık ile meşgul olmaktadır. Bu bölümlenme sosyal yapılanmanın yanı sıra aynı zamanda ekonomik iş bölümünü de ifade etmektedir. Köylüler ve konar-göçerler, kırsal yerleşmelerde tarım üretiminde bulunurken, esnaf ve tüccarlar ise kasaba ve şehirlerde toplumun ihtiyacı olan mal ve hizmetleri üretiyor ve bunların dağıtımını işi ile uğraşıyorlardı. Bu faaliyetleri sonucunda, kendi geçimlerini sağlıyor ve devletin işlevlerini yerine getirebilmesi için gerekli olan artı geliri sağlıyordu (Yediyıldız, 2008: 29).

1.1.1.2. Şehir Yerleşmeleri

“Şehir, küçük bir sahada büyük nüfus hareketlerinin birlikte bulunduğu ve geçimini temin ettiği yerleşmelerdir. Şehirler resmi ve hususi binaları, cadde ve sokakları vb. ile insan topluluklarının coğrafi peyzaj üzerindeki hak ettikleri tesislerdir. Şehirleri buldukları muhitin dışında düşünmemek gerekir. Çünkü şehirler çevrelerinden ayrı olan yerleşmeler değil hatta yakın çevreleri ve hinterlandlarıyla sıkı kültürel ve iktisadi ilişkileri bulunan insan topluluklarının konsantrasyon sahalarıdır. Bu nedenle bir şehrin büyüklüğü ve önemi genellikle onun etki sahasının genişliği ve önemi ile orantılıdır” (Göney, 1994: 1-2). Ayrıca şehirler, kırsal yerleşmelerden ayrı olarak bir bölgede çeşitli sanat, endüstri, ticaret, yollar, ulaştırma bakımından merkezi bir konumda bulunan büyük yerleşmelerdir. Günümüzde coğrafyacılar tarafından şehirler bu özellikleriyle tanımlansa da, (bu özelliklerin birçoğu tarihin birçok dönemi için de geçerlidir) Hatay şehrini Osmanlı şehir özelliklerine göre dönemine uygun olarak tanımlamak ve sınıflandırmak daha yerinde olacaktır.

“Türk kültürünün mirasçısı olan Osmanlı şehirleri, Türk- İslam sentezi ile ortaya çıkmış bir modeldir. Osmanlı şehrine mekânsal kullanım açısından baktığımızda konut dokusu ve mesken alanları, ekonomik etkinliklerin gerçekleştirildiği alanlar ve idari-hukuki-dini-sosyal-kültürel etkinliklerin gerçekleştirildiği alanlar olmak üzere birbirinden farklı üç işlevsel grup vardır. Bu alanlar, Osmanlı şehrinin işlevsel bileşenleri olarak geleneksel Türk-İslam sentezinin ortak parçalarını oluşturmaktaydı. Fakat burada en önemli nokta, şehri karakterize eden her bir alan, kendi başına ele alınmaktan öte birbiriyle ilişkili ve birbiri içine geçmiş olarak bulunmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı şehirlerinde bu işlevsel grupları bir bütün olarak görmek gerekir” (Orhonlu, 1984: 2-3; Bayartan, 2005a: 89-90).

“Yönetim işlevleri ile ortaya çıkan Osmanlı şehirleri, önemli ekonomik işlevler de edinmişlerdir. Tarımsal üretimin gerçekleştiği kırsal yerleşmeler ile bağımlılık ilişkisi içinde, ticaret ve zanaat üretiminin merkezi olan şehirler, artık ürünlerin toplandığı ve merkeze aktarıldığı yerlerdir. Tarımsal olmayan mal ve hizmetlerin üretildiği şehirler aynı zamanda tarım ürünleri için bir pazar yeri olması, yakın kırsal çevresiyle sürekli bir alışverişin de temelini oluşturmaktaydı(Orhonlu, 1984: 2-3; Kaygalak, 2005: 30; Ortaylı, 2008: 295)”.

“Osmanlı Devleti’ndeki şehirleri çeşitli dönemlerde belli kriterlere göre büyük, orta ve küçük şehirler olarak bölümlere ayırabiliriz. Genellikle büyük ve orta şehirler sancak ya da eyalet merkezleri olan yerlerdir. Taşradaki küçük şehirler ise subaşının (dönemsel olarak farklı yönetici adlandırmaları kullanılabilir) bulunduğu yerlerdir. Eyalet merkezleri için 40-50 bin, sancaklar için 20-30 bin kazalar için ise 5-10 bin nüfus kriterinden bahsedilir” (Aktüre, 1981: 17). Bu durumlar göz önüne alındığında 1841 yılında idari olarak kaza olan Burdur 12.000 aşan nüfusu ile küçük şehir sınırını belli oranda aşmış bir şehir durumundadır. Fakat sonraki yıllarda idari sınırlarının genişlemesi ve nüfusunun artması ile yavaş yavaş orta büyüklükteki şehir niteliğini kazanmaya başlamıştır.

1.1.1.3. Kır Yerleşmeleri

Tanoğlu’na göre “Şehir yerleşmelerinden farklı olarak kır yerleşmeleri, sadece tarım ve hayvancılıkla geçinen, üzerinde yaşadığı toprak parçası (bağ, bahçe, tarla ve mera) ile organik bir birlik oluşturan yerleşmelerdir” (Tanoğlu, 1954: 11-12). Kır

yerleşmelerini öncelikle köyler ve ona bağlı olan köyden küçük yerleşmeler olarak, bunları da kullarımlarına göre sınıflandırabiliriz.

Ülkemizde gerek topografik, iklimatik nedenlerle gerekse tarihsel süreçte özellikle Osmanlı Döneminde yaşanan (XVII. yüzyıldan itibaren) sosyo-ekonomik değişimlere bağlı olarak kır yerleşme tiplerinde çeşitlenmelerin olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'ndeki kır yerleşmelerinde merkezi idarenin zayıflamasıyla birlikte yerel güçler ortaya çıkmaya başlamıştır. XVII ve XVIII. yüzyılda ortaya çıkan bu yerel idareciler, bölgelerinin ileri gelenleri olan ayanlardır (Aktüre, 1975: 107). Bunların büyük bir çoğunluğu kendi mali çıkarlarına müdahale edilmediği sürece Osmanlı idarecilerine sadıktı ve onları destekliyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında sultanın merkezi gücünün etkisi son derece yetersiz kalıyor ve merkezden organize edilen reformlar hayata geçirilemiyordu. Bütün bunlar yerel idareci konumunda olan ayanların ciddi derecede güçlenmesine neden olmuştur. Ayanlar, idarelerini kendileri ve çocukları için istikrarlı kılmaya çalışıyorlar, mal varlıklarının kuşaktan kuşağa devamı için uğraşıyorlardı. Ayanların etkin olduğu dönem köylülerin hayat şartlarını iyileştirme konusunda birçoğunun hiç bir şey yapmamasından dolayı, bir duraklama devresi olarak değerlendirilmelidir. Ayanlar, durumlarının meşruiyeti eğitim ve uluslararası bağlantılar veya köylere yönelik doğrudan müdahaleler bakımından hiçbir şekilde Batının orta sınıfı ile karşılaştırılmaz(Güzel, 2018: 49).

“19. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Anadolu'da durum şu şekilde belirginleşmiştir:

- Anadolu'da bir takım ayanın ve mültezimlerin kendi üstlerine geçirmiş oldukları geniş topraklarda oluşan çiftlikler vardır. Bu çiftlikler bazen büyük bir bölgeyi kapsayacak şekilde oluyordu.
- Has, zeamet ve tımar sisteminden kalma köylerin, mültezimlerin mülkü durumuna gelmesi ile birlikte mültezimler için çalışan köyler ve köylüler bulunuyordu.
- Hristiyan toplulukların meydana getirdiği köyler vardı.
- Konar-göçerin toprağa yerleştirilmesi neticesinde ortaya çıkan yarı yerleşik köyler farklı bir yerleşim ünitesini meydana getiriyordu.
- 18 ve 19. yüzyılda Kafkasya Kırım ve Balkanlardan gelen göçmenlerin kurmuş olduğu köyler”(Güzel, 2018:49).

“Birbirinden farklı bu grupların hayat sahaları, birbirine uymadığı gibi, o dönemde bunları bir yasa altında toplayacak mülkiyet sistemleri de bulunmamaktaydı. Böyle bir karmaşık yaşam ise kır ekonomisinde hiçbir sonuç vermiyordu. Üretim sadece kapalı bir ekonomik sistemin içinde ve geçinecek miktarı aşmayacak bir düzeyde devam etmekteydi. 1839’da düzenlenen Tanzimat fermânı nihayet, karmaşık olan kır düzenini derleyecek yasalardan bazılarını getirmiştir” (Güzel,2018:51). XVII. yüzyıldan itibaren yaşanan bu çalkantılı süreç kır yerleşmelerinin hem sayısında hem de çeşitlenmesinde etkili olmuştur. Az nüfuslu karyelerin ortaya çıkmasıyla birlikte, bunlara bağlı çok sayıda devamlı ve geçici yerleşmelerin doğuşuna meydan vermiştir.

“Kır yerleşmelerinin tamamı sürekli ikamet edilen yerleşmelerden oluşmaz. Yerleşmelerde yaşayanların yürütmüş oldukları ekonomik faaliyetlere (tarım ve hayvancılık) bağlı olarak yılın belli dönemlerinde yer değiştirmeler söz konusudur. Doğrudan belirli bir mekâna bağımlı olmamasından dolayı, hayvancılık fonksiyonuna bağlı olarak ortaya çıkan kırsal yerleşme sayısı oldukça fazladır. Bunlar yayla, oba, kom, dam, ağıl ve çiftlik gibi yerleşmelerdir. Hayvancılık dışında tarımsal fonksiyona bağlı olarak gelişen geçici kır yerleşmesi sayısı daha azdır. Ancak yeteri kadar tarım alanı olmayan köylerde, sayıları çok fazla olmamakla birlikte tarım amaçlı dönemlik mezraa, bağ-bahçe yerleşmeleri ve çiftlikler gibi yerleşmeler ortaya çıkar”(Güzel, 2018:59).

“Konar-göçer olarak yaşadıklarını bildiğimiz cemaat ve taifelerin, kaza içinde ve çevresinde yaylak ve kışlak alanları arasında mevsimlik olarak yer değiştirdiğini ön görmek mümkündür. Zira günümüzde yerleşik hayata geçmiş ve dolayısıyla köy sıfatı kazanmış yerleşmelerde yapılan mülakatlardan da anlaşıldığı üzere, kışlak alanları özellikle Burdur Gölü depresyonu ve çevresi oluştururken yaylaları ise çevredeki Söğüt, Katrancı ve Beşparmak Dağlarının muhtelif kesimleri oluşturmaktadır. Ermeni taifeleri dışında konar-göçer olarak hayat süren cemaatler bugün yerleşik hayata geçmiştir. Öte yandan günümüzde bazı göçebe gruplar tarafından yörede kışlak ve yaylak yaşamının bugün de sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Yaylak olarak kullanılan yerler yukarıda sayılan yüksek kesimler olup, kışlak alanları Amik Gölünü çevreleyen dağlık ve tepelik alanların eteklerindedir” (Güzel, 2018:59).

Osmanlı zamanında de bugün olduğu gibi kır nüfusu kendi arasında çeşitli bölümlere ayrılır. İncelediğimiz defter de kır nüfusunu köy (karye), çiftlik ve konar-göçerler (cemaat, taife) oluşturmuştur. Bunlar aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

1.1.1.4. Köy

Halaçoğlu'nun çalışmalarına göre "Osmanlı döneminde köyler, belgelere karye olarak kaydedilmiştir. Osmanlı köylerinde yaşayan nüfus, üretici sınıf yani bir nevi çiftçilerdi. Devletin ekonomik yapısı ziraata dayalı olduğu için tarım işi ile uğraşan köylülerde devlet açısından büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki genel yapısı, Osmanlı toplumunun unsuru olan konar-göçerleri ziraat sahalarında (mezraa) küçük çaplı tarımla uğraşmaya zorlarken, bir taraftan da onların köyler kurarak yerleşik hayata geçmelerine zemin hazırlamıştır" (Halaçoğlu, 1991a: 95). Bu durum Hatay'da köylerden bazıları için de geçerlidir. Özellikle de dağ köyleri, Yaylacık, Batıyaz, Seldiren, Oğlakören, bu duruma uygundur. Hatay'daki bu köylerin konum olarak da birbirlerine yakın oldukları gözlemlenmiştir.

Tunçdilek köyler üzerindeki araştırmaları bunu açık olarak göstermektedir. "*Osmanlı Devleti'nde elde edilen topraklar devletin mülkü olduğundan dolayı her bir coğrafi bölge için o bölgenin koşullarına uyum sağlayacak şekilde yönetim olanaklarını hazırladılar. Devlete ait topraklar yıllık gelirlerine göre has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılıyordu. Bu toprakların üzerinde bulunan yerleşim ünitelerindeki hiçbir zaman toprağın sahibi değildi yalnızca toprağı işletme hakkına sahiptiler. Köylü, geçici tapulu toprağın kazancından resim ve öşürü sipahiye beye ya da mütevelliyeye vermekteydi. Köylüler üzerinde yaşamış oldukları toprağı kesintisiz işletmek zorundaydı*" (Tunçdilek, 1980: 6-7).

"XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bu sistemde genel bir bozulma başladı ve bu durum zamanla kır yaşantısının da bozulmasına neden olmuştur. Tımarların başında duran sipahiler, sonraki yıllarda işlettikleri topraklara sahip çıkmaya başlamışlardır. Böylece bu zamana kadar devletin topraklarında kiracı olan köylü halk, zamanla sipahi ve sekbanların işçisi durumuna gelmiş oldu. Sipahi ve sekbanlar gelirlerini arttırmak için vergi sistemini kendi çıkarları doğrultusunda kullanıp, tam üretime sahip veya ortak hale geldiler. Bu durumlar neticesinde XVI. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin kır yaşantısı büyük çalkantılar içinde geçmiştir. Birer toprak ağası durumuna gelen mültezimler, köylü üzerindeki baskısını arttırmayla, köylü toprağını terk ederek dağlık sahalara çekilmiştir.

Boşalan yerleri ise bakımsız kalmasından dolayı su baskınları ve bunun sonucunda bataklıkların meydana gelmesi ile eski verimli araziler sıtmanın ölüm saçtığı yerler haline dönüşmüştür. Bu koşullar altında üretimin azalması, geçim darlığı, bölgeler üzerindeki eşkıyalık faaliyetleri ve iç isyanlar gibi sebepler Anadolu'nun tarımsal yapısını çok büyük zarara uğratmıştır. Kır yerleşmelerindeki kaos ortamını düzene sokabilmek için Osmanlı Devleti çeşitli girişimlerde bulundu. Bunlar konar-göçer toplulukların yerleştirilmesi ve Kafkasya, Kırım ve Balkan topraklarından gelen göçmenlerin yerleştirilmesi şeklindedir. Bu durumlar neticesinde boş kalan topraklar üzerinde yeni köyler doğmuş ve boş sahalar bu yolla tekrar tarıma açılmıştır” (Tunçdilek, 1980: 8-9; Ortaylı, 2008: 157).

“Osmanlı Devleti kır yaşantısı üzerindeki karmaşa düzen verebilmek adına Tanzimat fermanında bir takım yasalar çıkarmış ve bu yasalar devletin kurulduğu tarihten beri yürürlükte toprak sitemine son vermiş ve köy mülkiyetine yeni bir düzen getirmiştir. Bu dönemde güçlü ayanlar büyük arazileri kendi adlarına tescil ettirme olanağını bulmuşlardır. Böylece 1839'dan sonra ve II. Mahmud Döneminde, fermanlara dayanan özel mülkiyete doğru ilk adım atılmıştır. Ayanların topraklarını fermanlar aracılığı ile tescil ettirmiş olmaları daimi tapu sisteminin yolunu açmıştır. Nihayet 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi adıyla fermanın yürürlüğe girmesi ile artık köyler tanınıyor ve onların idari bağımsızlığı kabul ediliyordu. Bu nizamnameye göre köylünün elindeki senetler değer kazanmış oluyordu”(Güzel, 2018:59).

“1839 yılından itibaren köyler, yeniden eski yerleşme sahasına inme eğilimi gösteriyorlardı. Küçük de olsa köyler kurulmaya başlanıyor, eski yerleşmelerinde yer bulamayan köylüler yamaç boyları ve platolar üzerindeki ormanları tahrip ederek yeni yerleşme yerleri açmaktaydılar. 19. yüzyıl kır yaşamında tamamen plansız ve programsız bir yerleşme devresi olmasına rağmen yeni düzenin ilk belirtileriydi. Bu dönemin en karakteristik tarafı, geçen yüzyıllara nazaran dağlık sahalara çekilmiş köylerin alt zona inmesi ve bu zon üzerinde yerleşmeye başlamasıdır(Güzel, 2018:61).

Böylece bir taraftan bölgenin eski sakinleri, bugünkü köylerin temellerini atarken, diğer taraftan Balkanlardan ve başka memleketlerden gelen göçmenlerin yeni köyler kurarak yerleşik hayata geçmeleri yine bu dönemde gerçekleşmekteydi. Böylece değişik kaynaklardan beslenen kır nüfusunun Anadolu üzerinde köy ünite sayısı geçen yüzyıllara göre en az iki üç misli artmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen

kır yaşamında 19. yüzyılda sürüp giden karışıklıklar, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar etkisini sürdürmüştür (Güzel, 2018:61-62).

“Köyler, Klasik Dönem Osmanlı Devleti taşra yönetim hiyerarşisinin en altında yer alan yerleşim birimleriydi. Köyler ister tımar sistemine ister malikâne sistemine bağlı olsun başlarındaki sipahi, voyvoda, kethüda gibi memurların yönetiminde bulunmuşlardır. Köyler küçük vergi üniteleri olarak malî bir birim görünümündeydi. Her köyün kendi başına bir idarî varlık olarak düzenlenip düşünülmesi XIX. yüzyıla ait bir olgudur. Bu bağlamda köy muhtarlıkları II. Mahmud döneminde kurulmaya başlanmıştır. İktisadi, mali ve idari yönden kendi içinde kapalı bir ünite olan köylerin tanınması, XIX. yüzyıldaki yönetim reformlarıyla olmuştur. 1864 ve 1871 Nizamnameleri ile köy yönetimine yeni bir statü kazanmıştır (Güzel, 2018:65).

Osmanlı köylerinin bazıları büyük nüfus ünitelerinden oluşmaktaysa da büyük çoğunluk ufak nüfuslu yerleşme ünitelerinden meydana gelmekteydi. Köyler arasındaki mesafeler uzundu. Geçim ekonomisinin sınırları içinde kalan bazı köyler, yolların azlığı ve üretim maddelerinin dış pazarlara sevkindeki zorluktan dolayı çevresindeki kasaba ve şehirlerle fazla ilişki kuramıyordu (Güzel; 2018:64).

Osmanlı Devleti geneli ölçüsünde bir Osmanlı köy tipinden söz etmek olası değildir. Devletin çeşitli bölgelerinde çeşitli köy tipleri bulunmaktadır. Fiziki ve etnik şartlar, yerleşim şartları, kültür, politik-askeri faktörler, köylerin büyüklüğünü, nüfusunu, yerleşim modelini ve ekonomik faaliyetleri belirlemektedir (İnalcık, 1990: 11).

“Osmanlı köylülerinin sosyal ve ekonomik hayatında üretim faaliyetleri belirleyici bir rol oynamaktadır. Hububat ekimi ve hasat zamanlarının dışında köylü nüfus büyük oranda hane halkının ihtiyaçları için saklanan hayvanların bakımı ve bahçecilik gibi faaliyetlerle uğraşmaktaydılar. Bazı bölgelerde arıcılık faaliyeti veya değişik bazı ürünlerin yetiştirilmesi sosyal ve ekonomik hayata çeşitlilik sağlamaktaydı. Bazı köylüler değirmencilik ve nalbantlık gibi mesleklerde çalışarak sanatlarını düşük tempoda da olsa yılın tamamında ya da bir kısmında icra ederken bazı yerlerde kadınların dokumacılık sektörü ve buna benzer mesleklerde rol alabilmekteydiler. Köylülerin bazıları hububat üretimi dışında geçimlerini büyük ve küçükbaş hayvan üreticiliğinden de sağlamaktaydılar” (Öz, 2018: 12).

“Köy yerleşmelerini, düzlüklerde kurulmuş olan köyler ve eğimli yüzeylerde kurulmuş köyler olarak kuruluş yerlerine göre de sınıflandırabiliriz. Düzlüklerde

kurulmuş olan köyler; kıyı alüvyon ovası düzlükleri, depresyon düzlükleri, ova düzlükleri, vadi içi düzlükler, taraça düzlükleri, birikinti yelpazesi düzlüklerinde kurulmuş köyler şeklinde alt gruplara ayrılabilir. Bu köyler genellikle verimli tarım arazilerinde yer aldığından, nüfusça büyük ve gelişmiş köyler oldukları halde bazı sorunlar vardır. Örneğin bazılarında yer altı suyu yükselmesi veya bataklıkların oluşması nedeniyle sıtma salgını gibi toplumsal sorunlarla karşılaşılabilir. Fakat bu sorunların yanı sıra ulaşım, ekonomi, içme suyu ve elverişli iklim koşulları gibi birçok avantajı da vardır.

Eğimli yüzeylerde kurulmuş olan köyleri etek yüzeyi köyleri, sırt yüzeyi köyleri ve yamaç yüzeyi köyleri olarak 3 gruba ayırabiliriz. Eskiden beri bu köylerin kuruluş yerlerinden kaynaklanan bir takım sorunlar vardır. Bunlar ulaşım, su temini-su getirilmesi, yamaç köylerinde, yüksek bölgelerden çığ veya kaya düşmesi gibi zorlukları vardır. Ancak genel silüet bakımından havadar olmaları, hayvancılığa uygun olmaları, güvenlik gibi kolaylıkları da vardır”(Güzel, 2018:65).

1.2. Modernleşme Öncesi Dönem

“Osmanlıda Devletin modernleşme öncesindeki dönemlerinde doğrudan nüfusun tespitine yönelik çalışmaları görmek oldukça güçtür. Daha çok arazi ve vergi tahrirleri niteliğindeki bu kayıtlar, öncelikli olarak ekonominin kayıt altına alınmasına yöneliktir. Ancak “Klasik Tahrir” ya da “Tapu Tahriri” olarak adlandırılan bu kayıtlar, sayım olarak nitelendirilemese de dönemin demografik verilerinin toplandığı kayıtlar olarak nüfus çalışmalarında kullanılabilir durumdadır. Arazi ve nüfus tahrirleri olarak adlandırılan bu kayıtlar, tımar sistemiyle² bağlantılı olarak I. Beyazıt döneminden itibaren yürürlükte olduğu anlaşılmaktadır”(Güzel, 2018:66). “Bu tahrirlerin amacı,

---

² “Osmanlı Devleti’nden önceki İslam devletlerinde değişik isim ve şekillerde görülen bu sistem Selçuklulardan alınarak geliştirmiş ve *tımar sistemi* adıyla uygulamıştır. I. Murad zamanında gerçek anlamı ile uygulanan tımar sistemi devletin sınırlarının genişlemesiyle orantılı olarak yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Tımar gelir kaynağı sağlayan toprak parçasıydı. Askerî sistemde olduğu kadar Osmanlı’nın sosyoekonomik sisteminde de kilit bir rol oynuyordu. Tımar arazileri, mirî yani devlet mülkiyeti olan ve devlet tarafından sipahiye tayin edilen toprak parçasıydı. Devlet tarafından gelir miktarlarına göre ayrılmış topraklara *dirlik* denilirdi. Dirlik devlete ait mirî arazinin en büyük bölümüydü. Bu bölüm belli bir toprağı ve işleyiş tarzını ifade ederdi. Bu toprakları ekip biçenler aynı zamanda tımarlı sipahi adındaki askerlerden yetiştirmek zorundaydı. Bu sistemin en önemli özelliğı, hem üretimde devamlılığı sağlar hem de ordunun hazır askeri bulunurdu. (Aydın, 1992: 10-17; Karpat, 2014: 25). Daha detaylı bilgi için bkz. Barkan, Ömer Lütfi (1980). “Tımar”. MEB Yayınları, 1972, C. XII, s.286-333; Mehmet Genç, (1973). “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”. *Türk İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara; İnalçık, Halil (2012). “Tımar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 168-173; Ortaylı, İlber (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat”.

doğrudan nüfusu kaydetmekten ziyade, ele geçirilen yerlerdeki gelir kaynaklarının bir dökümünü çıkarmak ve bu kaynakların düzenli bir şekilde dirlik olarak dağıtılmasını sağlamaktı. 15 ve 16. yüzyıllarda yapılan bu tahrirler ile Osmanlı Devleti'nin nüfusunu büyük oranda ortaya koymaya ve demografik yapıda meydana gelen değişiklikler hakkında bazı değerlendirmeler yapmaya elverişlidir”(Karpaz, 2014: 44). “Modern çağlardaki nüfus sayımları ile karşılaştırılabilen tahrirler, bazı yönleriyle nüfus sayımlarına benzese de, veri çeşitliliği açısından daha zengindir. Kültür tarihi çalışmaları için çok önemli bir kaynak olan tahrir defterlerinin en önemli üstünlüğü verilerin istatistikî olmasıdır. Bu defterler her bölgede bütün yerleşme merkezleri için aynı veriyi bulundurduğundan bütün bilgilerin istatistik metotları çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür”(Gümüştü, 2014: 261-264). Aşağıda ayrı bir başlık olarak inceleyeceğimiz tahrir defterleri, Osmanlı Devleti'nde 1590'lı yıllara kadar düzenli aralıklarla gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten sonra tımar sisteminin de çözümlmesine bağılı olarak kapsamlı tahrirler yapılamamıştır, fakat bölgesel olarak yapılmaya devam etmiştir (Elibol, 2007:137; Karpaz, 2014: 44).

“Nüfus tespitine yönelik kayıtların şekil değıştirdiğı ve nispeten azaldığı XVII ve XVIII yüzyıllar, Osmanlı nüfusu hakkında bildiklerimizin azaldığı bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti genelinde yaşanan sosyal ve iktisadi gelişmeler ve merkezi yönetimin taşra üzerindeki etkisinin azalması ile geniş çaplı tahrir faaliyetleri de terk edilmeye başlandı. XVII. yüzyıldan itibaren Avarız vergisinin düzenli hale gelmesiyle bu vergilerden sorumlu olan halkın tespiti de kadılar ile yerel idarecilere bırakıldı. Bu dönemde ve XVII. yüzyıl boyunca tahrir işlemleri avarız sayımları şeklinde icra edilmeye başlandı. Bunun sonucunda ise, belli konularda yoğunlaşan ve daha ayrıntılı bilgilere yer veren Avâriz Hane Defterleri, Cizye Muhasebe Defterleri, Tımar Tevcih/Yoklama Defterleri, Evkaf Tahriri/Evkaf Yoklama Defteri gibi defterler tutulmaya başlanmıştır (Özel, 2000: 35; 67; Elibol, 2007: 139; Çimen, 2012: 193; Güneş, 2014: 223). Bu defterlerden döneme ait nüfus yapısı ve sosyal gelişmelerin nüfus yapısına etkisi hakkında bilgi elde edilebilir” (Elibol, 2007:157).

“Osmanlı Devleti'nin 15 ve 16. yüzyıllara ait olan istatistik metotları ve verileri, istatistik tarihi bakımından çok zengin bir malzeme birikimini temsil eder. Bu malzemelerin korunduğı devlet arşivi olan *Hazine-i Evrak*, devlet kapısı vasıtasıyla Batılılaşmanın başladığı Tanzimat döneminde, 1846 yılında kuruldu. Bu tarihten önce

istatistik niteliği taşıyan defterler, çeşitli vekâletlerin; Bab-ı Âli, Maliye, Defter-i Hakânî, Evkaf vb. devlet dairelerinde saklanıyordu. Bu nezaretlerde günlük kayıtlara konu olmayan belge koleksiyonları 1846 yılında Hazine-i Evrak'ta toplandı. Bugün Türkiye Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne bağlı Osmanlı Arşivi'nde bu dönemlere ait, kaba bir hesapla bir buçuk milyon belge bulunduğu tahmin ediliyor” (Doğru, 1989: 241; İnalçık, 2013: 116-117).

1.2.1. Tahrir Defterleri

“Kelime anlamı olarak tahrir; yazma, yazılma, kitabet, kaleme alma gibi anlamların yanı sıra kayıt, deftere geçirme (tahrir-i emlak) ve herkesin tasarrufundaki emlakın devletçe kayıt (tahriri nüfus) altına almasıdır” (Şemseddin Sami, 2008: 383; Develioğlu, 2007: 1021).

“Türk-İslam Devletlerinden aldığı mirası geliştirerek devam eden Osmanlı Devleti, nüfus kayıtlarına kaynak oluşturabilecek nitelikte olan tahrirleri ilk dönemlerden itibaren tutmaya başlamış ve özellikle XV. ve XVI. yüzyıl boyunca gerçekleştirilmiştir (Gümüşçü, 2001: 8; İnalçık, 2013: 113). Bu tahrir defterlerinin, ilk dönemlerden beri tutulmakta olduğunun kanıtı, 1431-1432 tarihini taşımakta olan Arnavid Sancağı tahrir defteridir (İnalçık, 2000: 4; Arslan, 2001: 87). Arnavid defterindeki göndermelerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı tahrir sistemi Yıldırım Bayezid (1389-1402) dönemine kadar götürülebilir” (Güzel, 2018: 71).

“Osmanlı Devleti'nde tarım toprakları raiyyet çiftliği denilen küçük aile tarım birimlerine bölünür ve köylünün tasarrufuna verilirdi. Bu birimlerin kaybolmaması ve sürekli kontrolünü sağlamak için zaman zaman tahrir sayımları yapılırdı (İnalçık, 2013: 114-115). Özellikle de bu tahrirlere, vergi sayımlarının yapıldığı zamanlar ve padişah tahta çıktığı dönemlerde rastlamaktayız. Hangi aralıklarla kayıt tutulduğuna dair tam bir kesinlik olmamakla birlikte bazı tarihçiler otuz yılda bir yapıldığını bazıları ise yüz yılda bir yapıldığını söylemektedir (Elibol, 2007: 137). Bu söylemlerin yanı sıra tahrir defterleri üzerine çalışma yapmış olan Gümüşçü, çalışmasında tahrirlerin belirli bir periyoda göre yapılmadığını ifade etmektedir”(Gümüşçü, 2001: 8-9).

“Tahrir defterlerinin kayıt işlemi, emin denilen bir kişi ile kâtip tarafından yapılırdı ve bölgedeki kadılar da bu görevlilere yardım etmekle yükümlüydüler (Karpas, 1940-1941: 220; Elibüyük, 1990: 14; Öz, 2000: 18; Güneş, 2014: 223). Tahrir

işlemi bittikten sonra kayıtlar temize çekilir hazırlanan defterlerin biri defterhaneye alınır diğeri ise bölgenin beylerbeyine gönderilirdi”(Güzel, 2018: 71).

“Tahrir defterleri, yalnızca şu veya bu vergiyi toplamak için tutulmuş kayıtlar değildir. Devletin idari-mali bütün teşkilatının esasını teşkil edecek surette tasarlanmıştır. Tahrire giren yerleşmeler, şehir, köy ve pusta (mezraa) olarak ayrılmaktadır. Her köyün ismi ile beraber, kimin tımarı, mülkü ya da vakfı olduğu yazılmıştır. Tahrir defterlerini tutan eminler, yerleşmeleri tek tek dolaşır, aile reislerini ve aile içinde hayatta olan vergi mükellefi yetişkin erkekleri baba adı, adı, varsa lakabı ile kaydederlerdi. Kişi isimleri üzerine düşülen bazı açıklayıcı ifadeler ise nüfus hareketleri yani göçler hakkında bilgiler vermektedir. Bu defterlerde, vergiden muaf olanlar, ümerâ³ ve askerleri, engelli olanlar (kör, topal vb.) veya misafirler gibi birçok kayıt da bulunurdu. Kayıtlara, kişilerin tasarrufunda bulunan toprak büyüklüklerinin yanında, çiftçilik yapmayanların ne iş yaptıkları her zaman olmasa da kaydedilmiştir. Söz konusu yerleşmelerdeki hane sayısı ve gelir miktarı da bu defterlere kaydedilirdi. Bu gelirleri ise buğday, mahlût, tahıl, şıra vs. gibi bazı gruplara ayırırlardı”(Barkan, 1940-1941: 214; Barkan, 1953: 8; Emecen, 1991: 145; Öz, 1991: 431; İlhan, 1991: 310; İnalçık, 2000:4; Öz, 2000: 18). “Defterlerde bu bilgilerin yanı sıra gebran veya zimmî olduğu ayrıca belirtilen ibarelerden Müslüman ve Gayrimüslim ayrımı yapılabilmektedir” (Gümüşçü, 2001: 11).

“Nüfus verileri açısından önemli bir kaynak olan tahrir defterlerinde nüfusa yönelik yapılan çalışmalarda gerçek bir hanenin kaç kişiden oluştuğu tartışılması gereken bir konudur. Tahrir defterlerinde hane fertlerinin tamamının yazılmasından ziyade, genellikle vergi mükellefi nüfusun kaydedilmiş olması bir yerin nüfusunu kesin olarak tespit etme imkânı vermemektedir. Bu konu ile ilgili çalışan birçok bilim insanı, bazı metotlar uygulamakta ve hane sayısını uygun bir katsayı ile çarpmaktadırlar(Göyünç, 1979: 332; Öz, 1991: 437-438; Faroqhi, 2000: 13; Gül ve Başbüyük, 2011: 162).

“Osmanlı merkez idaresi tarafından mali ve askeri amaçla yapılan bu tahrirlere tam olarak bir nüfus sayımı diyemeyiz. Fakat bireylere ait verilen bilgiler nüfusa dair önemli kayıtlardır”(Emecen, 1991: 146; Güneş, 2014: 225). Tahrirlerde, her köy ve mezrada üretilen mahsulün miktar ve değerinin bilinmesiyle devlet çapında genel

---

³ Emirler, beyler, binbaşı, yarbay, albay rütbelinde bulunan fermanlı subaylardır” (Güzel, 2018: 61).

olarak mali teşkilatlanma üzerine kurulan, tımar sisteminin kaynakları da belirlenebilmektedir (Özdeğer, 2003: 6). Aynı zamanda nüfusun yaş ve cinsiyet durumunun çeşitli gruplara göre dağılımı hakkında bilgi vermektedir. Fakat bu defterlerin en önemli problemi, kaydı defterlerde bulunmayan çocuklardır. Bu durumda bireylerin yaş grubunu tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte çocukların büyüklere olan oranını da tespit etmek oldukça zordur (İlhan, 1991: 265-266).

“Yüzlerce defter üzerinde yapılan araştırmada hemen her bölgede daha önceki tahrirlerin neticelerini içeren atik, köhne, kadim veya akdem defteri bugün bize bu sayımların sıklığını göstermektedir (Elibüyük, 1990: 14, Gümüşçü, 2001: 8; Arslan, 2001: 87). Ayrıca Tahrir defterleri kullanım amaçlarına göre farklı şekillerde düzenlenirdi. Bunlar;

1. *Mufassal Tahrir Defterleri: Başında genellikle bir kanunname bulunurdu. Bundan sonra sancağın merkez kazasından başlanarak kaza, nahiye ve köyler sıralanır; bölgedeki çeşitli mekânlar, yetişkin erkeklerin bilgileri, vergiden muaf kesimler ile hane sahibi dul kadınlar kayda geçirilirdi.*

2. *İcmal Defterleri: Özet niteliği taşıyan bu defterlerde genellikle dirlik sahiplerinin isimleri ile gelir toplamları verilirdi. Mufassal ve icmal defterlerinin bazı ilişkileri vardı. Mufassal defterler tımar sisteminin kademelerine dair ayrıntılı bilgiler verirken, bu defterlerin toplu sonuçlarını kapsayan icmal defterleri, pratik kullanım amacını taşırdı.*

3. *Evkaf Defterleri: Bu defterlerde herhangi bir sancak veya eyaletin tahririnden sonra, mufassal ve icmal defterlerinin yanı sıra, oradaki vakıflar, bunların gelirleri ve bu gelirlerin tahsis edildiği harcama kalemleri vb. bulunurdu”(Güzel: 2018:65).*

“Tahrir defterlerinde bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Bu defterleri demografik çalışmalarda kullandığımızda, eksiklikleri göz önünde bulundurularak verilen rakamlar dikkatle incelenmelidir. Zira tahrir kâtibi rakamları bazı aksaklıklar nedeniyle az veya çok olarak kaydetmiş olabilir. Bu nedenle tahrirlerin başka arşiv malzemeleriyle (Ruûs, mühimme, ahkâm, ruznamçe vb.) tamamlanması gerekir” (İlhan, 1991: 264-265, Afyoncu, 2003: 269; İslamoğlu, 2010: 104-105).

“Özetlenecek olursa bu tahrir ya da defter-i hakânî sistemi, belli bir idare sistemini uygulamada, doğru ve kapsamlı verilere gereksinimi karşılayan özgün bir istatistik ve karmaşık bir kayıt sistemidir” (İnalçık, 2013: 115). “Bu defterler sayesinde

bir merkezin, bir bölgenin ve ülkenin tamamının nüfus ve yerleşme kompozisyonları görülebilir. Bütün yerleşme merkezlerinin ekonomik yapıları belirlenerek, birçok açıdan kır-şehir ayrımı yapılabilir. Özellikle aynı saha için tahrir serileri varsa çalışma yukarıda bahsedilen konularda daha da detaylandırılabilir. Bazı eksiklikler ve yetersizlikler bu defterlerin çalışmalara kaynak teşkil etmesine engel değildir. Çünkü bu kayıtlar Osmanlı dönemine ait en önemli kaynaklardır. Bu kaynakların en önemli özelliği yukarıda da bahsedildiği üzere bugün bizlere birçok konuda istatistiki veri sunmasıdır”(Gümüüşçü, 2002: 15). “Bu kayıtlardaki bilgi ve istatistikler, coğrafyanın dağılış ilkesini uygulama ve tarihi coğrafya çalışmaları için son derece önemlidir”(Gümüüşçü, 2002: 10).

“Osmanlı Devleti’nden zamanımıza kadar gelmiş olan, Osmanlı arşivleri içerisindeki mufassal nüfus ve arazi tahrir defterleri, bugün Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 981 numaralı katalog dâhilinde “Tapu Tahrir Defterleri” olarak mevcuttur. Ayrıca Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadîme Arşivinde bulunmaktadır” (İnalçık, 2000: 4; Özdeğer, 2003: 6; Güneş, 2014: 225).

1.2.2. Avarız Defterleri

XVI. yüzyılın sonlarından klasik tımar sisteminde çözülme ve iltizam sisteminin⁵ geniş çapta kullanılması, XXII. yüzyılın başlarından itibaren *avâriz-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiye* adıyla zikredilen arazi vergileri de yıllık tahsil edilen düzenli bir vergiye dönüştü. Kapsamı çoğu askeri sınıfı da içine alacak şekilde genişlemiş ve gerçek hane yerine, gerçek olmayan avarız hanesi üzerinden hesap edilerek tahsil edilen avarız vergisinin tespiti, avarız defterlerine yapıldı (Öz, 1991: 430-431; Özel, 2000: 36; Gökçe, 2005: 74; Elibol, 2007: 139). “Avarız vergisinin toplanması ve sayımlarının yapılmasından sorumlu olan mevkufat kalemi 1560’dan itibaren işlerlik kazandı” (Özel, 2000: 37). “Yapılan tespitlere göre ilk avarız kaydı

---

⁵ “İltizam sisteminin Osmanlı Devleti’nde tam olarak ne zaman başladığını bilemiyoruz. Uygulamasına ait ilk örnekleri ile 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşılaşıyoruz. İltizamı, Osmanlı tarihi boyunca geçirdiği çeşitli değişmelerin içinde şöyle tanımlayabiliriz. Genellikle belirli bir mekânla sınırlı, kanunî ve/veya şer’î vergi unsurlarından oluşan birer malî birimi ifade eden mukataaları vergilendirmenin, rekabete açık, ekseriya açık artırma ile belirlenen ve bir bölümü peşin ödenmesi talep edilen belirli birer yıllık bedel karşılığında, kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere sınırlı bir süre için, güvenilir bir kefaletle devredilmesidir. Mültezimler devletin açık artırma yolu ile verdiği iltizamların üzerinden bölgeyi ve oradaki insanları yönetirdi. Bu uygulama 17. yüzyılda tamamen yaygınlaşmıştır. Osmanlı otoritesi sarsılınca mültezimler vergiyi artırdılar ve derebeyi gibi olmaya başlamışlardır (Güzel, 2018:72).

1600-1601 yıllarına aittir”(Elibol, 2007: 140). “Bugüne kadar tespit edilmiş olan örnekler, 1700’lü yılların başlarında İmparatorluk çağında geniş kapsamlı avarız tahrirlerinin yapıldığını göstermektedir. Genellikle kaza ölçeğinde olan avarız defterleri, önceleri yerel kadılar tarafından gerçekleştirilmekle beraber, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Defterhanenin ilgili kalemlerinden görevlendirilen memurlarca yapılmaya başlanmıştır” (Özel, 2000: 39; Gökçe, 2005: 75).

“Kaza dâhilinde bulunan şehir kasaba ve kırsal yerleşmelerde emlak ve arazi sahibi olan nüfus tespit edilerek avarız defterlerine kaydedilirdi. Daha sonra vergi mükellefi reaya, arazi ve emlak tasarruf etmesinden dolayı avarız vergi tabanına dâhil olan askeri nüfus tespit edilir ve geçerli olan muafiyetlerde göz önünde bulundurularak, vergi tahsiline esas olan avarız hane sayısı tespit edilirdi. Tahrir sonucundaki tabloya göre, çoğu zaman ve mekânda avarız hane ünitesinin kaç gerçek haneden oluştuğu değişirdi” (Ünal, 1987: 119; Özel, 2000: 39; Gökçe, 2005: 75). “Bu defterlere, Müslüman ve Hristiyanların yanı sıra askeri ve ilmiye sınıfı mensupları da dâhil edilmiştir” (Elibol, 2007: 140).

“Yapılan tahrirler sonucunda hazırlanan avarız defterleri, mufassal, icmal ve mufassal- icmal olarak üç gruba ayrılır. Özet niteliğinde olan icmal defterlerinin kullanışsızlığına rağmen, avarız vergi tabanını oluşturan nüfusun mahalle ve köy bazında ismen kaydedilmiş olduğu mufassal defterler, nüfus ve iskân tarihi bakımından önemli ölçüde klasik tahrir defterlerinin boşluğunu doldurabilecek niteliktedir. Aynı klasik tahrir defterlerinde olduğu gibi, mufassal ile icmal arasında bir yer işgal eden mufassal-icmal defter ise, mufassalın bulunmadığı zaman boşluğu dolduracak önemli bir kaynaktır” (Gökçe, 2005: 100).

Avarız defterleri, içerdiği sayısal verilerle tahrir defterlerinin bulunmadığı XVII ve XVIII. yüzyılları kapsayan nüfus ve iskân tarihi araştırmaları bakımından oldukça önemlidir. Bu defterlerin nüfus çalışmaları açısından gerekli olan önemin kavranması ve karanlıkta kalan iki yüzyılın önemli ölçüde aydınlatılabileceğinin farkına varılmalıdır (Gökçe, 2005: 75-76). Fakat nüfus çalışmalarında avarız defterlerinden faydalanılırken bazı ayrıntılar gözden kaçırılmamalıdır. Bu defterlerinin çoğu icmal mahiyetindedir ve avarız hanesi hakiki hane münasebetleri çoğu zaman belirtilmeden XVII-XVIII. yüzyıla dair bu defterlere dayanarak nüfus tahmini yaparken çok dikkatli olmak gerekir (Akyel, 2013: 1).

1.2.3. Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye Sicili, Osmanlı Devleti'nin adalet temsilcileri olan kadıların, vazifelerinin gereği buldukları yerlerde içtimaî, iktisadî, siyasî ve askerî hayatın bütün yönleri ile kayıt altına aldıkları defterlere denir. Geniş yetki ve görevleri dolayısıyla, kendilerine gelen hüküm ve fermanları, bunlara verilen cevapları, gördükleri çeşitli davalara ait vermiş oldukları hükümleri "sicil" denilen defterlere kaydetmeleri bir kanun gereği idi. (Elbol, 2007:148) Bu zorunluluk neticesinde kaza, sancak ve Şer'iyye Sicili, Osmanlı Devleti'nin adalet temsilcileri olan kadıların, vazifelerinin gereği buldukları yerlerde içtimai, iktisadi, siyasi ve askeri hayatın bütün yönleri ile kayıt altına aldıkları defterlere denir. (İnalçık,2000:8) Geniş yetki ve görevleri dolayısıyla, kendilerine gelen hüküm ve fermanları, bunlara verilen cevapları, gördükleri çeşitli davalara ait vermiş oldukları hükümleri "sicil" denilen defterlere kaydetmeleri bir kanun gereği idi. Bu zorunluluk neticesinde kaza, sancak ve vilayet merkezlerinde tutulan "Mahkeme-i Şer'iyye Defterleri"nin sayısı on binlerle ifade edilebilir. Ancak bu defterlerin bir kısmının yangın, yağma ve yıpranma gibi durumlardan dolayı kaybolması sebebiyle zamanımıza intikal edememiştir. (Gökçe, 2005: 115).

Kadıların görevli oldukları kazalarda adli, idari ve belediye işleri ile ilgili tanzim ettikleri kayıtlar son derece önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Bayram ve Cuma günleri haricinde kadının evinde veya cami, mescit ve medrese gibi yapıların bir odasında kurulan mahkemeler, askeri meselelerin dışında her türlü devlet işlerini ve mahalli davaları çözüme kavuştururdu. Bütün bunların sicillere kaydedilmesi suretiyle, devlet halk ilişkisini; Şer'iyye ve örfi hukukun uygulanış biçimini; miras, alacak-verecek davalarını; Gayr-i Müslimlerin hukuki durumlarını, kısacası o yöre ile ilgili bütün malumatı şer'iyye sicillerinde yer almaktaydı.

Siciller önemli tarihi olayların, tarihi şahsiyetlerin, mahalli yer adlarının, önemli tarihi müesseselerin ayrıntıları ile beraber doğru olarak tespitinde önem arzederler. Sicillerde yer alan çeşitli hüküm ve vesikalardan; kasaba, köy ve mahalle isimlerini; yeni yerleşim yerlerini; terkedilmiş köyleri ve buralardan göç sebeplerini öğrenmek mümkündür. Ayrıca devletin, gerek savaşlar sebebiyle, gerekse mali sebeplerden dolayı yeni ihdas etmiş olduğu vergileri; asker, zahire, hayvan taleplerini, miktarlarını en küçük yerleşim birimine kadar nasıl pay edildiğini siciller sayesinde öğrenmek mümkündür. (Güneş, 2014:235)

Kadı sicilleri diye de adlandırılan bu sicillerde yer alan belgeler esas olarak iki çeşittir. Birincisi, merkezden kadılara gönderilen ferman, berat, buyruldu, tezkire ve mektuplardır. İkincisi ise, kadılar tarafından mahalli hususlar muvacehesinde yazılan ilam, hüccet, maruzat, mürasele, muhallefat ve narh gibi kayıtlardır. Siciller 16. yüzyılın sonlarına kadar Arapça ve Türkçe olarak iki dilde yazılırken bu tarihten itibaren yalnız Türkçe kullanılmaya başlandı. Bir mahkemeye tayin olan kadı, kendi adına yeni bir sicil başlatır, onun ayrılmasından sonra o güne kadar tutulan yapraklar bir araya getirilerek defter meydana getirilirdi. Bazı kadılar ise kendilerinden önceki kadının bıraktığı yere adını ve tayiniyle ilgili beratın örneğini yazdıktan sonra defteri devam ettirirdi. (Özdeğer, 2003:11)

Şer'îye mahkemelerinin 1924'te kaldırılmasından sonra yüzyıllar boyu arşivlerde birikmiş şer'îye sicillerinin değerlendirilmesi için Milli Kütüphane de bir araya getirildi. (İnalçık, 2000: 4; Özdeğer, 2003: 6; Güneş, 2014: 225).

1.2.4. Cizye Defterleri

Geleneksel bir İslami vergi olan cizye, İslam devletlerindeki zimmet hukukuna dayanarak gayrimüslimlerden alınırdı. Aslında on beş yaşının üstündeki bütün erkeklerden toplanması gereken ve yıllık bir vergi olan cizye, uygulama esnasında zaman zaman hane başına ya da grup halinde toplandığı olmuştur. Kuvvetli bir otoriteden kaynaklanan oldukça geniş bir örfî alanı da içermesine rağmen esasî İslam hukukunu temel alan Osmanlı Devleti'nde cizye en önemli vergi kalemlerinden biriydi. Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar hane başına toplanmış ve klasik dönemin geniş vergi tahrirleri, yani sayımları aynı zamanda cizyeye tabi durumdaki gayrimüslim nüfusun da sayımı anlamına gelmişti. Yani cizye vergisi için ayrı bir sayım yapılmamış, çoğunlukla doğrudan tahrirlerin kapsamlı verileri üzerinden hesaplanmış ve toplanmıştır. Bazı zamanlar ise merkezdeki maliye dairesinin vasıtasıyla bu verileri ayrı bir defterde topladığı da görülmektedir (İnalçık, 1993a: 45-46; Özel, 2000: 37). Bu defterlere, Osmanlı şehirlerindeki gayrimüslim nüfustan toplanan verginin kaydı yapılırdı.

Cizyenin tahsilat işini cizyedarlar veya tahsildarlar yapardı. Cizye defterlerinde, genellikle eyalet, sancak, kaza, nahiye, karye, çiftlik ve mahalle adları belirtilmiştir. Daha sonra bu yerleşmelerde oturan, misafir olarak bulunan, gelip-geçen, ticaret maksadıyla bulunan reayanın isim, eşkâl, yaş ve cizye sınıfları yazıldıktan sonra isimlerinin altına tahsil edilen cizye miktarı (Âlâ, Evsat ve Ednâ)

belirtilmiş ve ilgililerce mühürlenmiştir (Shaw, 1978: 325-326; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 249). Bu verileri içirmesine rağmen cizye defterlerinde kadınlar, yaşlılar, vergi ödeyemeyecek kadar fakir olanlar ve vergi muafiyeti olanların sayımlara dâhil edilmemesi, bu defterlerin nüfus tahminleri açısından sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Tahrir defterlerinin yanı sıra bu tür cizye defterlerine 15. yüzyılın sonlarından itibaren rastlanmaktadır. Asıl artış ise 16. yüzyılın son çeyreğinde yaşanmış, bu dönemde yapılan son tahrirlerin bir yan ürünü olarak çok sayıda cizye defteri oluşturulmuştur. Fakat müstakil cizye sayımları, büyük tahrirlerin yapılmadığı 17. yüzyıl başlarından itibaren yapılmıştır. Böylece daha sistemli tutulmuş bir dizi cizye defteri ortaya çıkmaya başlamıştır (Özel, 2000: 37). Bu cizye defterleri, tahrir defterlerinde olduğu gibi iki nüsha halinde hazırlanırdı. Bir nüshası sayımın yapıldığı yerde alıkonurken diğer nüsha merkeze gönderilirdi (Elibol, 2007: 139). Yapılan bu sayımlar ve defter yenileme işi 1856'da cizye kaldırılıncaya kadar merkez hanesinin en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur (Özel, 2000: 37).

1.3. Modernleşme Sonrası Dönemi

XVII. yüzyılda Avrupa'da bilim, sanat ve teknolojiye çok önemli adımlar atılmış, bilimsel buluşlar yapılmıştı. Osmanlı Devleti Avrupa'da görülen bilim ve sanat alanındaki gelişmelere ayak uyduramadı.

“XVII. yüzyılda Osmanlı medreseleri sayı olarak bir önceki yüzyıla göre bir hayli artmıştı. Ancak medreselerde eğitim-öğretim kalitesi önceki yüzyıllardan düşüktü. Matematik, tıp, fizik, felsefe, astronomi gibi pozitif bilimlere gereken önem verilmedi. Hatta bu bilimler medrese müfredatından kaldırıldı. Bu dönemde yetişen değerli bilim adamlarının azlığı, müderrislerin yetersizliği gibi nedenler medreselerin bozulmasına neden oldu. Öyle ki nüfuzlu kimselerin çocuk yaştaki çocuklarına daha doğar doğmaz, aynı unvan verildi. Bu gelişme “*Âlimin çocuğu alim doğar*” anlayışını ve *beşik ulemaliği* denen bir terimi ortaya çıkardı. Bilim ve teknoloji alanında ki bu gelişmeye karşın tarih, edebiyat, güzel sanatlar ve mimari alanında önemli eserler ortaya konmuştur. Bu dönemde yetişen önemli sanatçı ve bilginlerden bazıları şunlardır.

Kâtip Çelebi: Tarih, coğrafya ve felsefe alanında çok sayıda eser yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır:

- ✓ Keşfu'z-Zünun (on bin kadar yazar ve şairi konu edinen bibliyografya kitabı),
- ✓ Cihannüma(coğrafya kitabı),

- ✓ Mizan-ül Hakk (ahlak, müzik ve coğrafya ile ilgili bilgiler verir),
- ✓ Tuhfetü'l Kibar fi Esfari'l Bihar(Osmanlı deniz savaşları anlatılır.)
- ✓ Düsturul Amel fi İslahi'l Halel (Toplumların da canlılar gibi doğup, gelişip, öldüğü görüşünü savunan Kâtib Çelebi, bu dönemlerin uzunluğunun ya da kısalığının toplumlara ve kişilere göre değiştiğini de kitabına ekler.)

Evliya Çelebi: XVII. yüzyılda yetişen değerli bilginlerden biri de Evliya Çelebi'dir. 30 yıl süren seyahatleri sırasında Osmanlı ülkesini baştanbaşa gezmiştir. *Seyahatname* adlı 10 ciltlik eserinde gezdiği, gördüğü memleketlerin tarih, coğrafya ve kültürleri hakkında bilgi verir.

Naima: Hâlepli Naima Efendi, Osmanlı Devleti'nin ilk resmi tarihçisidir.(vakanüvis). 1591-1659 yıllarında Osmanlı siyasi olaylarını "*Naima Tarihi*" adlı kitabında eleştirel bir yaklaşımla anlatır.

Nef'i: Divan edebiyatının en büyük ustalarından olan Şair Nef'i hicivleri ile ünlüdür. Eserinin adı *Siham-ı Kaza'dır*. Dönemin sadrazamlarına ve devlet adamlarına yönelik eleştirel şiirler yazmıştır.

Itri: Türk musikisine büyük katkılar yapmış önemli bir bestekârdır. 42 adet bestesi vardır. "*Nevakar*" makamını bulmuştur. "Tutu-i mucize-i guyem" isimli eserin bestecisidir. Mustafa İtrî Efendi bayram namazlarında ya da Cuma namazlarında okunan "Segah Tekbir ve Salat-ı Ümmiye" gibi muhteşem bestelerin de sahibidir.

Karacaoğlan: Aşk, doğa, gurbet, sıla özlemi ve ölüm üzerine şiirler yazmış halk ozanıdır. Şiirlerini hece ölçüsü ve yaşadığı bölgenin diline göre yazmıştır.

Lagari Hasan Çelebi: Füzeciliğin atası sayılmaktadır. 1633 yılında IV. Murat kızı Kaya Sultan'ın doğduğu gece yapılan şenliklerde füzeyle uçuşma hünerini göstermiştir. Füze ile uçan ilk Türk.

"XVII. yüzyılda Osmanlı-Türk klasik mimarisi gelişerek devam etmiştir. Mimar Sinan sonrası dönemde Osmanlı mimarisi, İstanbul'daki "*Sultan Ahmet Camii*" gibi muhteşem yapılar inşa etmeye devam etti. Bu bina içinde çok sayıda çini kullanıldığından "*Mavi Cami*" olarak bilinir. Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa bu eseriyle ustası Sinan'ı geçmek istemiş ancak başaramamıştır. Yalnız, mimaride yaptığı bir yenilikle caminin iç düzenini değiştirmiş, aydınlık ve ferahlık sağlamıştır. Sultan Ahmet Camisi, Süleymaniye ve Selimiye camilerinin abidevi özelliklerine sahip olmamasına karşılık altı minareli tek Osmanlı camisi olmasıyla ünlüdür. Bu yüzyılda yapılan en önemli mimari eserlerden biri de *Yeni Cami* adıyla bilinen Valide Sultan Camisi'dir. İstanbul'un ticaret merkez olan Eminönü'nün değer alan bina, valide

sultanlar tarafından yaptırılmış olan camiler arasında büyüklüğü ve yeri itibariyle en seçkin olanıdır.

IV. Murat'ın Topkapı Sarayı'nda yaptırdığı *Bağdat Köşkü* ve *Mustafa Paşa Köşkü* Türk sivil mimarisinin en güzel örneklerindedir. Yine bu yüzyılda mimarideki gelişmeye paralel olarak çinicilik, oymacılık, kakmacılık, hat, sedef işçiliği de gelişme göstermiştir”(Güzel, 2018:75).

1.3.1. Nüfus Tespitine ve Kültüre Yönelik Osmanlı Hükümetinin Çalışmaları

Önemli askeri ve idari noksanlıkları karşılamak üzere Osmanlı Devleti'nde nüfus araştırmaları geliştirilmiştir. “Sayımlar, arazi tetkikleri ve kalıcı bir nüfus kayıt sistemi 19. yüzyıl idaresi açısından son derece önemliydi” (Elibol, 2007: 157; Karpat, 2010: 35). “Merkezileşme, devleti yeni idari sorumluluklar yüklenmek zorunda bırakmıştır. Bu sorumlulukların başarılı bir biçimde yürütülmesi için devletin beşeri ve mali kaynakları ile ilgili bilgi edinilmesi zorunlu hale gelmişti” (Karpat, 2010: 35).

“19. yüzyılın iki hükümdarı Sultan II. Mahmud (1808-1839) ve Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), devlet kurumlarında önemli reform yapma çabalarında bulunmuşlar ve nüfus araştırmalarıyla ilgili hemen her meseleyle yakından ilgilenmişlerdir. Özellikle nüfus kayıtlarının tutulması için bizzat emir verdiler ve sayımların yürütülmesini denetlediler. Bu hükümdarlar, nüfus istatistiklerinin toplanmasını ve bununla ilgili bütün konuları, geçmişteki sağlam idari uygulamaları geri getirebileceği düşüncesindeydiler” (Karpat, 2010: 62).

“Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda nüfus ile ilgili belgeler, II. Mahmud döneminde yapılan ilk nüfus sayımı olan 1831 nüfus sayımı ile başlar. Sonraki yıllarda sırasıyla yapılacak olan ve XX. yüzyılın başına kadar süren sayımlar (1844, 1866, 1874, 1881/1882, 1905/1906, 1914 ve 1917) dönemin nüfusuna dair diğer istatistiki verileri oluşturmaktadır. Bu belgelere ek olarak, 1847 yılında yayımlanmaya başlayan Devlet ve 1866 yılında yayımlanmaya başlayan Vilayet Salnameleri (Yıllıklar) de diğer belgeleri oluşturmaktadır” (Elibol, 2007: 152-153). XIX. yüzyıla ait diğer bir kaynak ise 1840 ve 1845 yılında tutulan Temettuat Defterleridir.

“Osmanlı Devleti'nde nüfus dairesi ve nüfus defterleri, 1829-1831 yılları arasında oluşturuldu. Babiâli'nin Sultana sunduğu bir bildiride, sayım sonuçlarını içeren defterler başkente ulaşmaya başlamıştır, fakat defterlerin tutulması ve muhafaza edilmesi zor ve zaman alıcı bir iştir. Bu iş için birkaç

kâtibin yardımcılığında tam zamanlı çalışacak memurların görevlendirilmesini gerektirdiği belirtilmektedir. Babîâli, bildirinin devamında sultana öneri olarak, yazışmalarla görevlendirilmiş bir memur olan Sait Efendi'nin, hizmetine beş ila on kâtip verilerek nüfus meselelerinden sorumlu tutulmasını sunmuş, sultan da bu öneriyi kabul etmişti. Yeni kurulan nüfus dairesi, Defatir Nezareti olarak adlandırıldı. Sultan, bazı kazalara nüfus memuru atamış olmasına karşın, bütün kazalara nüfus memurları atanması konusundan vazgeçti. Bu düşüncüyü onaylamakla birlikte bu atamaları, nüfus kayıtlarının imparatorluk genelinde tamamlanacağı bir zamana, yani yaklaşık bir yıl sonrasına bıraktı. Sultan, Sait Efendi'ye verilen "Defatir Nazırı" unvanını da onaylamadığını dile getirdi ve daire İç İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak Ceride Nezareti olarak adlandırılmasına ve bütün nüfus kayıtlarının burada toplanmasına karar verdi"(Shaw, 1978: 326-327; Karpat, 2010: 65-66; Çadırcı, 2013: 45; Kıvrım, 2015: 6).

"Defatir nazırlarının görevleri, şehirlerde ve bunlara bağlı kasaba ve köylerde doğanları, başka yerden gelip yerleşenleri, nüfus defterine günü gününe kaydetmekti. Ayrıca ölen ve göç edenleri de defterden silmesi gerekiyordu. Bunlara ek olarak, dönemin en büyük sorunlarından birisi olan büyük şehirlere göçü önlemek ve iç güvenliği sağlamak için seyahat etmek isteyenlerin alması zorunlu olan *Mürûr Tezkeresi* işi de bu kuruluşa bırakılmıştı. Defter nazırları hazırlanan yönetmeliğe göre nüfus hareketlerini üç ayda bir Ceride Nezaretine bildirmekle yükümlüydüler. Fakat uygulama esnasında üç aylık sürenin yetersiz olduğu görülerek, altı ayda bir doğan, ölen göçen veya gelip yerleşenlerin listeler halinde ve özetle merkeze gönderilmesine karar verilmişti" (Güzel, 2018:77).

"1829 yılında kurulan nüfus kayıt düzeni, belli bir süre düzgün bir şekilde devam etti. Kazalarda bulunan nüfus memurlarının görevi, bütün doğumları, ölümleri ve göçleri kaydetmek ve yıl içinde birkaç kez İstanbul'daki merkez daireye bildirmek zorundaydılar. Kaza, başlıca nüfus kayıt birimi durumundaydı. Bu düzenin bir ürünü olan çok sayıdaki nüfus defteri, Osmanlı nüfusunun XIX. yüzyılın başındaki büyüklüğünün ve bileşiminin görece iyi bir göstergesidir" (Karpat, 2010: 66). Fakat çeşitli iç nedenlerden dolayı Ceride Nezareti kısa sürede kapatıldı.

"Bunun yerini eyalet nüfus daireleri önce *Tahrir-i Emlak İdaresi*'ne, sonra da kısa bir süreliğine *Askeri İşler Dairesi*'ne devretti. Kayıt tutma konusuna bu dönemde

pek ilgi gösterilmez olmuştu. Fakat 1860'lı yılların sonunda nüfus sayımına yeniden ilgi duyulmasıyla birlikte tekrar bir canlanma başladı.

1867 yılında Şuray-ı Devlet kurulduktan sonra Tanzimat dairesi ya da genel meclisi aracılığıyla nüfus meselelerini yetkisi altına aldı” (Karpaz, 2010: 91-92). “Şura 1874 yılında, sayım yapılması ve kayıt düzeni kurulması yolunda bazı adımlar attı. Bu adımlar neticesinde Dâhiliye Vekâleti nezdinde bir *Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü* tesis edilir. Bundan sonra nüfus sayımlarını ve sicill-i nüfus işlemlerini yürütme işinden bu müdürlük sorumlu olacaktı. 1876/1877 Osmanlı- Rus Savaşı yapılması düşünülen geniş çaplı bir nüfus sayımının uygulamaya konmasına engel olur” (Güneş, 2014: 228).

1878 yılından sonra II. Abdülhamid'in gerçekleştirdiği reformlar, idari ve sosyal alanlarda yapılan yüzeysel değişikliklerden ziyade uygulama ağırlıklıydı. Osmanlı yetkilileri, ülkedeki maddi koşulların iyileştirilmesini sağlamak için, beşeri ve doğal kaynaklarla ilgili olarak kapsamlı bilgi edinilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Edinilen bu bilgilerle nüfusun yoğun olduğu bölgelerin gelişmesine ağırlık verilebilirdi. Bu doğrultuda, nüfus kayıtlarının ve sayım yöntemlerinin baştan aşağı yeniden düzenlenmesine karar verdiler (Karpaz, 2010: 91). 1881 yılında ise bir *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi* yayınlanır (Güneş, 2014: 228).

Bu nizamnameden sonra 1881-1882'de İç İşleri Bakanlığı'na bağlı olan ve devletin sonuna dek de bu şekilde kalan, *Nüfus-u Umumi İdaresi* kurulmuştur. 1880'li yılların sonunda ise Ticaret ve İnşaat Bakanlığı'na bağlı bir istatistik dairesi kuruldu. Bu daire Nüfus İdaresi'nce sağlanan bilgilere dayanarak nüfus istatistikleri yayımladı (Karpaz, 2010: 91-92).

19. yüzyılın ikinci yarısında Şura-ı Devlet yetkilileri, doğru nüfus istatistikleri toplamının yararını dile getirmiş ve Amerika'nın ve Avrupa'daki başka ülkelerin uygulamalarının incelenmesi ve örnek alınması gerektiğini açıklamaktan çekinmemişti (Karpaz, 2006:415-416; Karpaz, 2010: 99). Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı idari bürokrasisinde modern anlamda bir istatistik kültürünün oluştuğunu söyleyebiliriz. 1857 yılında Sardunya'dan iki adet istatistik kitabı Osmanlı yönetimine hediye olarak gönderilmişti.

İlk telif istatistik kitabını ise 1876 yılında Mekteb-i Sultani muallimlerinden Recai Efendi *İstatistik-i Umumi* adıyla çıkarmıştır. 1898 yılında Modern İstatistik tanımına uygun olan çalışma ise Abdurrahman Şeref'in *İstatistik ve Coğrafya-i Umrani* adlı eseridir. İstatistik bilgileri 1880'den itibaren derlenmeye başlandı ve

istatistiğin kurumsallaşmasında önemli olan *Babıali İstatistik Kurulu* 1891 yılında kuruldu. 1897’de yayımlanan ilk istatistik yıllığında; devletin idari yapısı, nüfusu, sağlık, eğitim, ticaret, adliye, maliye, tarım ulaştırma ve haberleşme gibi birçok alanda ayrıntılı bilgi sağlıyordu (Güzel, 2018:54).

İstatistik çalışmaları İttihat ve Terakki döneminde iyice hızlandı ve her resmi daire kendi istatistiğini tutma ve yayınlama girişiminde bulundu. İstatistik bilgileri bu dönemde sadece sosyal ve ekonomi politikalarında değil Anadolu’nun etnik ve siyasi coğrafyasının şekillenmesinde de yoğun bir biçimde kullanıldı (Güzel, 2018:56).

Osmanlı nüfus sistemi, kayıt düzeni ve nüfus idaresi bakımından en ileri düzeye 1914 yılında çıkarılan *1929 sayılı Sicill-i Nüfus Kanunu*yla kavuşmuştur. Cumhuriyet Dönemi’nde 1972 yılında kabul edilen bu kanun, 1974 yılında yürürlüğe giren *1587 sayılı Nüfus Kanunu*na kadar, ufak bazı değişiklikler dışında altmış yıl kesintisiz yürürlükte kalmış ve Cumhuriyet dönemi nüfus sisteminin de temelini oluşturmuştur. Bu kanunun birinci maddesine göre, nüfus kütüklerine kayıt olmak zorunluydu (Çimen, 2012: 202) .

Osmanlı Devleti’nde kuruluş döneminden itibaren çeşitli amaçlarla geliştirilen nüfus sayımları, Cumhuriyetle birlikte kurumlar aracılığıyla ve nüfusun farklı özelliklerini ortaya koyacak şekilde yapılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye’de istatistik hizmetleri nüfus sayımlarının da içerisinde yer aldığı ilk yıllarda kurulan birçok kurum aracılığıyla yapılmıştır. Bu amaçla 1926’da *Merkezi İstatistik Dairesi* kurulmuştur. Bu kurum daha sonra *İstatistik Umum Müdürlüğü* adını almıştır (Çakmak, 2009: 96; Gül ve Başbüyük, 2011: 165). 1945 yılında çeşitli değişikliklere rağmen planlı döneme kadar bu yöndeki faaliyetleri yürütmüştür. 1960’da Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasından hemen sonra 1962 yılında sayımlarla ilgili faaliyetleri yürütmek için *Devlet İstatistik Kurumu* hizmete başlamıştır. Bu kurum 2001 yılına kadar sayımlarla ilgili istatistiksel veri sağlamaya devam etmiş, bu tarihten sonra ise *Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)* adını almıştır (Gül ve Başbüyük, 2011: 165). TÜİK bugün faaliyetlerini modern bir şekilde yürütmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTAKYA'DA KÜLTÜREL GELİŞİM

2.1. XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Antakya'da Kültür

Osmanlı Devletinde pek çok sosyal ve siyasi gelişmenin yanı sıra, ilk kez azınlıklar isyanları ve devletten ayrılmaların da görüldüğü bu yüzyılda devletin almış olduğu pek çok tedbir bu yüzyılda görülmektedir. Alınmış olan tedbirlerin taşraya yansması ve merkez-taşra yazışmaları özellikle üzerinde durulacak noktalardır. Antakya hem coğrafyası hem de sosyal yapısıyla pek çok Osmanlı sancağından farklı bir karakteristiğe sahip olmuştur.

Şehir tarihi üzerinde yapılan çalışmalar; o şehrin tarihini, kültürünü ve sosyal hayatını yansıttığı gibi bir milletin kültürünün yöreden yöreye değişen özelliklerini göstermesi bakımından da önemlidir. Hatay, Osmanlı Devleti hakimiyetinde olduğu dönemde ve sonrasında sahip olduğu şartlar ölçüsünde önemini korumuştur. İskenderun Körfezi'ne paralel olarak oldukça canlı geçen ticari hayat, çok çeşitli etnik unsurların kaynaştığı bir mekan olarak değişik kültürel öğeleri içerisinde barındırmış ve her bakımdan zengin bir bölge olmuştur.

Şehir tarihi araştırmacıları çok çeşitli ölçütleri sınyarak eserler ortaya koymaya çalışmışlardır. Şehir tarihleri, bir parçası oldukları politik, ekonomik ve sosyal sistemlerin tarihlerinden ayrılamazlar. Zira, şehir formunu, şehrin bağlı bulunduğu sosyal sistemin gelişme düzeyi belirler. Hatay, tarihi çok eski dönemlere dayanan bir şehir olup insanların ilk yerleşim sahalarındandır.

Hatay ilinin merkez ilçesi olan Antakya'nın ismi ve kuruluşu hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Ünlü Osmanlı ansiklopedisi Şemseddin Sami, Antakya'yı, Büyük İskender'in meliklerinden olan Selevkos'un, M.Ö.301 tarihinde, babası Antiyohsanadına inşa ettiğini kaleme almıştır. Büyük bir şehir olan Antakya, bu özelliği dolayısıyla bazı isim ve unvanlarla da yazıya geçirilmiştir. Bu isim ve lakaplar Romalılar devrinden Hristiyan Araplara ve diğer Hristiyan unsurlara, Haçlılardan Müslümanlara kadar hemen her devirde kullanılmıştır. Mesela; "Medinetullâh Antâkiyyetü'l-Uzmâ (Allah'ın Şehri Ulu Antakya)" nitelemesi bunlardandır. (Tozlu, 2009:21)

Ünlü, 10. Yüzyıl İslam tarihçisi Mes'ûdî, Nasranilerin (Hristiyanların) muhtelif zamanlarda Antakya şehri için; "Medînetullâh (Allah'ın Şehri)", "Medînetü'l-Mülk (Dünyanın Şehri)" ve "Ümmü'l-Mudun (Şehirlerin Anası)"

unvanlarını kullandıklarını yazar. Hem doğulu hem de batılı Hristiyanlar, Antakya'ya, "Cité de Dieu" veya "Ville de Dieu", yani "Tanrının Şehri" diyorlardı. Hatta bazı kayıtlara göre; şehrin kurucuları olan Selevkiler zamanında Antakya'ya "Medine-i İlâhiyye (Allah'ın Şehri)" deniliyordu. Bu doğru olmasa bile Roma hakimiyet zamanında Antakya'nın "Teupoli (Teopoli, Tanrının Şehri)" olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir. Keza, 526 yılındaki büyük depremden sonra, kendisine ait şehri yıkmayacağı ümidiyle Bizanslılar tarafından Antakya'ya "Theoupolis (City of God), yani "Tanrının Şehri" denildi ve bu ad Antakya'da basılan bazı paralarda kullanıldı. "Theoupolis" nitelemesinden Antakya şehrine bir kutsiyet verildiği de anlaşılmaktadır.

Bu adın hem "Tanrının Şehri" hemde "Kutsal Şehir" anlamına gelen "Divine City" diye ifade edilmesi de bunu göstermektedir. Diğer yandan Antakya, doğunun şehriydi ve bu sebeple de bazı sıfatları vardı. Mesela, "Melike-i Şarkıyye (Doğunun Kraliçesi)" anlamına gelen "Ren Doriyan (Reine D'Orient) sıfatı bunlardandı. Antakya tarihine ait eski Grekçe veya Latince yapılan alıntı veya çevirilerde de, Antakya için, "Doğu'nun Kraliçesi (The Queen of The East)" veya "Bütün Doğu'nun Kraliçesi (Melike-i Şarkıyye)" vasıfları da aktarılmıştır. Antakya hakkında kullanılan başka vasıf ve adlar da, Antakya'da yaşayan veya Antakya'yı gören kişiler tarafından yazıya geçirilmiştir. Bunlardan biri de, Latince kaynaklarda "Orientis Apicem Pulcrum (Fair Crown of the Orient)" diye geçen vasıf olup bu vasıf "Melike-i Şarkıyye" diye ifade edilmekle birlikte, esasında "Doğu'nun Güzel Kraliçesi" demektir. Bu sebeple de "Durretü'ş-Şarku'l-Cemîle" yani "Şark'ın Güzel İncisi" olarak doğru bir biçimde Arapçaya çevrilmiştir. (Tozlu, 2009:23)

Türkler, Türkmenlik zamanlarından beri "Antakya" şehrinin adını "Anteke" şeklinde söylemektedirler. Antakyalılar bugün bile şehre "Anteke" dedikleri gibi, konuştukları yerel ağızlarına da "Antekece" derler. (Nakip, 2004)

Diğer taraftan Türkmen ağız ve geleneklerinin yoğun olduğu Adana, Tarsus, Osmaniye, Maraş ve Kilis'te de "Anteke" veya "Anteke" biçiminde telaffuz edilmesi tesadüf değildir. (Nakip, 2004)

Tarihi Antakya şehri, 35-52/37-04 kuzey enlemleri ve 35-40/36-35 doğu boylamları arasında Asi nehrinin aşağı ucundaki ovanın kenarında, denizden 440 m. Yükseklikteki Habibü'n-Neccar Dağı'nın eteklerinde, Fırat havzasından Akdeniz'e, Akdeniz ve Suriye'den Anadolu'ya giden yolların kavşak noktasında kurulmuş, Türk-İslam karakterli bir yerleşim merkezidir. Şehir kuvvetli bir ihtimalle M.Ö. 300

yıllarında I.Selevkos tarafından kurulmuş ve kısa sürede elişerek hem Roma ve İskenderiye gibi kalabalık bir şehir, hem de önemli bir idare merkezi olmuştur. Bu durum Sasaniler'in, Roma İmparatorluğu'nu Asya'da zayıflatmak için bir taraftan askeri hareketlerde bulunurken öbür taraftan "Nesturi" kilisesini batıdan ayırma teşebbüslerine kadar sürdü. Şehir bir taraftan İranlıların saldırıları bir taraftan uğradığı zelzele felaketleri nedeniyle büyük oranda tahrip olmuştur. Sasani hükümdarı I.Hüsrev tarafından tahrip edilmiş olan şehir, Roma İmparatoru Justianus tarafından eskisinden daha küçük olarak tekrar kurulmuştur. Fakat yeni kurulan şehir de jeopolitik önemi nedeniyle askeri akınlardan kendini kurtaramamıştır. (Kara, 2005:32)

Bu sefer güneyden gelen Müslüman-Arap ordularının taarruzuna maruz kalmış ve M.S. 638'de Müslümanların eline geçmiştir. Bu hakimiyet 969'akadar sürmüştür ve şehir bu tarihte Bizanslıların eline geçmiştir. Bizans hakimiyeti 1084'e kadar sürdürdüyse de Müslümanlar tekrar bölgeye hakim olmuşlardır. Fakat bu hakimiyet 1 yıl sonra Konya Selçukluları eline geçti. I. Süleyman'ın vefatı üzerine Selçuklu Sultanı Melikşah 1086'da şehri hakimiyeti altına almıştır. Bu Türk hakimiyeti de 1098'e kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra Haçlı egemenliği başlamıştır. Haçlı hakimiyeti 1268'e kadar sürmüştür. 1268 yılında Memlûklü sultanı Baybars şehri ele geçirmiştir. Memluk hakimiyeti de Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine kadar devam etmiştir. Şehir 1514 yılında ki Çaldıran Zaferi ile 1515'te Osmanlı egemenliğine geçmiş bu tarihten sonra oluşturulan idari düzenleme ile "Halep Eyaleti"ne bağlı bir sancak haline gelmiştir. Antakya'nın idari düzenlemedeki yeri her zaman sancak olarak kalmamıştır, yapılan idari taksimatlarda yine "Halep Eyaleti"ne bağlı olmak kaydıyla kaza haline getirilerek idare edilmiştir. Osmanlı Devletindeki bu durumu 1918'e kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra İngilizlerin, daha sonrada Fransızların işgaline uğramış 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması gereğince idari muhtariyeti sağlanmış, 1939'da ise bağımsız Hatay Devleti Meclisi, Tayfur Sökmen öncülüğünde Türkiye'ye katılmıştır.(Tekin,2000:18)

Anadolu'nun güneyinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınır vilayetlerinden biri olan Hatay ilinin yönetim merkezi Antakya, 36 10' kuzey enlemi ve 36 06' doğu boylamı ile yurdumuzun en güneyinde yer alan kent niteliğindeki yerleşme merkezidir. Akdeniz iklim bölgesinin doğu ucunda, kıyıdan 22 km kadar içeride olan kentin denizden yüksekliği yaklaşık 80 m'dir. Kuzeyde Nur Dağları ile güneyde Kel Dağ (Cebel-i Akra) arasında kalan Aşağı Asi Vadisi'nin başlangıcında, Kel Dağı'nın kuzey doğusunda, 440 m rakımlı Habib-i Neccar Dağı'nın eteklerindedir. Kentin kuzey

doğusuna doğru gelişen ve Hatay çöküntü alanının ortasında yer alan Amik Ovası, zirai potansiyeli çok yüksek kalın bir alüvyal toprak tabakası ile kaplı olup aynı zamanda ilin en büyük toprak düzlüğünü oluşturur.(Şekil 2)

Tepelerin zirvelerine tırmanarak kenti çepeçevre saran sur kalıntıları ve kalesiyle kentin adeta simgesi olan ve eteklerinde Antakya'nın kurulu olduğu Habib-i Naccar Dağı kenti güneybatı-kuzeydoğu istikametinde sınırlayan bir dizi tepelerin oluşturduğu doğal bir engeldir. Antakya Kalesi'nin inşa tarihi, şehrin kuruluşuna kadar gitmektedir. Büyük bir olasılıkla M.Ö.300'lerde şehri kuran I.Selevos şehrin güvenliğini sağlamak amacıyla belirli ölçülerde müstahkem bölümleri yaptırmıştır. Romalıların kaleye yeni ilaveler yaparken bazı yerleri de genişlettikleri bilinmektedir. Şehrin kalın surları beş tepe üzerine oturtulmuştur. Evliya Çelebiye göre, Kalenin yarısı aşağı düzde, Asi Irmak'ının kenarına kadar olan alçak yerde yapılmış, yarısı ise yüksek tepelerdedir. Surlar mil hesabıyla 12 mildir ki çepeçevre 48 bin adım tutar. Uzunluk açısından İstanbul Kalesi'nden ve Bağdat Kale'sinden sonra, Kahire, Şam, Halep kalelerinden önce gelir.

Şekil-2:
Osmanlı'nın Son Dönemine Dair Antakya'dan Bir Görünüm

Kaynak: Antakya 2009, Almanak.

Osmanlı şehirlerinin planlarının ortaya konmasında önemli bir faktör olan yerleşim düzenine bakıldığında, genellikle pazar yeri olarak da kullanılan küçük bir meydan Osmanlı şehirlerinde görülen ortak özelliklerdendir. Bu meydanlarda şehrin idari, sosyal ve kültürel fonksiyonlarının büyük bir bölümünün gerçekleştirildiği ve

birçok kompleksin bulunduğu önemli yerlerdir. Ayrıca şehirlerin önemine göre büyük veya küçük Ulu Cami ya da Cami-i Kebir denilen sosyal ve kültürel birçok hizmetin yerine getirildiği merkezi bir cami bulunurdu (Kuban, 1968: 66; Orhonlu, 1984: 2-3; Halaçoğlu, 1991a: 93; Bayartan, 2005a: 88; Ortaylı, 2008: 280).

Antakya Kazası'nın merkezinde de İslam-Osmanlı şehir yapısına uygun olarak bir cami bulunmakta hatta çalışılan dönemde bu caminin bulunduğu yerleşme adını bu camiden almaktadır. Aynı zamanda caminin çevresi de o dönemden bugüne Pazar yeri olarak kullanılmış ve bu fonksiyonunu bugün de devam ettirmektedir (Şekil-3).

Şekil-3:

Antakya Cami-i Kebiri (Ulu Camii)'nden Bir Görünüm

Görüntülenme tarihi : 10 Haziran 2019

Osmanlı şehirlerinin yerleşim düzeni içinde, şehrin büyüklüğüne göre değişen, olmazsa olmaz denecek kadar önemli bir yeri olan çarşı bulunurdu. Bunlar sadece bir üretim ve alışveriş alanı olarak değil, sosyal ilişkilerde kültürel bir bütünlük ifade ederken şehirde camii ile birlikte bir toplanma noktası teşkil etmektedir. Bu çarşı sistemi içinde büyük çoğunlukla dericiler, demirciler, bakırcılar gibi atölye tipi imalat yapan iş yerleri vardır. Bunun yanı sıra birçok malın pazarlandığı ve aynı meslek grubundaki esnafların bir arada olduğu perakende/toptan ticaret alanları da vardır. Şehir halkı veya dışardan gelen tüccarlar için ibadethaneler, medreseler, konaklama veya konaklama-ticaret fonksiyonlarına sahip hanlar, kişisel hizmetlerin sağlanmasına yönelik olan hamamlar ve berberler gibi çok sayıda iş yeri bulunmaktadır (Faroqhi, 2010: 183-184; Şahinalp ve Günal, 2016: 342).

Hatay şehrinin de bu tür özellikleri bünyesine barındırdığı mahallelerde icra edilen mesleklerden ve bugünkü şehirde bulunan çarşıdan, tarihi yapı ve kalıntılardan açıkça görmekteyiz. Hatay'daki cami-i kebir ve çevresi Hatay'ın çarşısının bulunduğu ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı yerdir. Çarşı ve bunun genel dokusu tipik klasik dönem Osmanlı şehir merkezlerine göre şekillenmiş, buna göre Uzun çarşıyla birlikte yapılan işe göre adlandırılan bölümlere sahiptir (Şekil-4 ve 5).

Şekil-4.
Antakya Şehrindeki Cami-i Kebir Çevresi

Görüntülenme tarihi : 10 Haziran 2019

Şekil-5:
Osmanlı Esnaf Kültürünün Belirtkelerinden Uzun Çarşı

Görüntülenme tarihi : 11 Şubat 2019

Osmanlı şehirlerinin hemen hemen tüm işlevsel alanlarının içinde bulunduğu ve şehrin hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli bir yeri olan cadde ve sokak sistemlerinin de Osmanlı şehirlerinde özel bir yeri vardır. Meydandan itibaren ışınal bir şekilde çevreye doğru yayılış gösteren bu sistem, mahallelere bağlanan caddelerde sokaklara göre daha geniş ve daha düz bir akış izlerken, yerleşim alanlarında bulunan sokaklarda daha dar ve dolambaçlı (ivicaçlı) olarak kendini gösterir (Bayartan, 2005a: 88).

Osmanlı şehirlerinde çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesinde vakıflar da büyük bir öneme sahiptir. Tüm hizmetler içinde az ya da çok fakat mutlak surette yer işgal eden vakıflar, şehirlerin genel fonksiyonları olarak nitelendirilen iktisadi, idari-siyasi ve kültürel-sosyal açıdan gerçekleştirilen hizmetler bakımından oldukça önemlidir (Bayartan, 2008: 161). Söz konusu Hatay şehrinde de 1841 yılında cadde ve sokak yapısının Osmanlı şehirlerine uygun olduğu belgelerde geçmektedir. Ayrıca çeşitli tarihlerde birçok kez de cadde ve sokak yapısını düzenlemeye yönelik girişimler olmuştur. Ayrıca bu dönemde Hatay'da özellikle de Cami-i Kebir Mahallesi civarında çeşitli amaçlara hizmet eden vakıfların da bulunduğu bilinmektedir (Şekil-6).

Şekil-6.
Cami-i Kebir Çevresindeki Vakıf Binaları

Görüntülenme tarihi : 7 Temmuz 2019

Şehirlerde gerçekleştirilen faaliyetler her ne kadar merkezi bir sistem dâhilinde gerçekleştirilse de bu sistemde bütünlüğü sağlayan alt birimler bulunmaktadır. Büyük sistemlerin daima alt bölüm ve birimlerin doğru çalışmasına dayalı olarak işlediği bilinen bir gerçektir. Şehir yerleşmelerinde mahalle adıyla anılan alt birimlerin her biri şehrin bir parçasını oluşturmakta ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Osmanlı şehirlerinin en küçük idari birimini teşkil eden mahalleler, aynı zamanda şehrin idari mekanizmasının işleyişine büyük bir katkı sağlamaktadır (Bayartan, 2005b: 94). Köylülerden göçebelere ve başka merkezden gelen göçmenlerden oluşan homojen gruplar, etnik kökenlerine veya aynı toplumsal, mesleki ve dini gruplara ait olmalarına göre, az aileli topluluklar halinde yerleşerek yeni mahalleleri oluşturuyorlardı.

Mahalleler Osmanlı şehirlerinin yapısı içinde yer alan, şehirlerin önemli birimidir. Şehrin merkezi olarak nitelendirilen alanda dâhil olmak üzere merkezden itibaren çevreye doğru yayılım gösteren mahalleler şehirlerin vazgeçilmez fiziki unsurlarıdır. Mahallede yaşayan insanların çevresini algılama biçimi ve benimseme düzeyi şehirsiz mekândaki farklılığı göstermektedir. Fakat mahalle iklim koşullarına göre oluşan bir yerleşimden çok bir sosyo-kültürel biçimdir. Bu nedenle türü, büyüklüğü, nüfusu, alanı, bulunduğu yer farklı olsa dahi mahalle birimi başlangıçta tüm toplumlarda toplumsal iletişimi, organizasyonu, kontrolü ve düzeni sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Bayartan, 2005b: 96).

Osmanlı Devleti'nde gündelik hayata mekân ve sistem bağlamında bakıldığında, Osmanlı şehri mahalleler üzerine kurulmuş ve en alt düzeydeki temel toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında mahalleye ve mahalleliye sorumluluklar yüklenmiştir (Kuban, 1968: 66-67; Bayartan, 2005b: 96). Osmanlı'da mahalle, aynı mescitte ibadet eden topluluğun aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir. Başka bir deyişle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Mali açıdan vergi kaybını önlemek, diğer taraftan da genel dirlik ve düzeni istenilen şekilde sağlamak için Osmanlı şehrinde, vergi yükümlüsü nüfus isim isim oturdukları mahallelere göre tespit edilmiş ve barındıkları binalarında hangi mahalle sınırlarına dâhil oldukları belirlenmiştir (Kuban, 1968: 66-67; Ergenç, 1976: 1270-1271; Faroqhi, 2010: 183).

Mahalleler işlevleriyle ve çeşitliliği ile şehrsel devamlılığı ve bütünlüğü de yansıtmaktadır. Öyle ki, mahalleler kapalı üniteler olmasına rağmen şehir içindeki öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Osmanlı mahallesinin içe dönük olmasının nedeni kolektif yapısından kaynaklanabilir (Bayartan, 2005b: 99; Ortaylı, 2011: 106-107). 1841 yılında Hatay'ın nüfus defterine de nüfus kaydedilirken muhtar ya da imam başta olmak üzere her mahallenin sakinleri isim isim kaydedilmiştir. Söz konusu defterde dikkat çekici noktalardan birisi mahallede yaşayanların genellikle aynı sülaleden ve akraba olmalarıdır.

Şekil-7.

Tarihi Antakya Evinden Bir Görünüm

Görüntülenme tarihi : 7 Temmuz 2019

Mahallede toplumsal mekân cami veya mescit olmakla birlikte, imam mahallenin temsilcisi durumundadır. Ayrıca mahalleli birbirini yakından tanıdığı için

herhangi bir olay karşısında bir kişinin durumu hakkında mahalle imamı ve komşularının tanıklığı büyük önem arz eder (Ergenç, 1984: 72-74; Cerasi, 1999: 72).

19. yüzyıl ıslahatlarıyla mahalle ve köylerde muhtarlık teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Bu durum neticesinde ise muhtar imama göre daha yetkili bir yönetici konumuna gelmiştir. Muhtarlık teşkilatı ilk İstanbul'da başlamış ve muhtarlar yaygınlaşmaya başlayınca, vergilerin alınması ve toplanması, mahallelerin güvenlik işleri ve belediye hizmetleri muhtarlara bırakılmıştır. Muhtar bütün mahallenin kefil ve imamda muhtarın kefiliydi (Bayartan, 2005b: 103; Ortaylı, 2011: 107-108; Çadircı, 2013: 38-40). Antakya örneğinde şehrin merkezinde cami bulunmaktadır. Bu camide ve mahallenin yönetiminden de görevli imamların yanı sıra muhtarlar bulunmaktadır.

Hatay'da her mahallede muhtarın olmaması muhtarlık teşkilatının tam olarak yaygınlaşmadığının ve muhtarların yanı sıra imamların da bu dönemde yönetimde aktif olduğu anlaşılmaktadır. 1846 yılında muhtarlık teşkilatının kurulmasına dair bir yazışma yapılmıştır. Antakya'nın merkeze olan uzaklığı uygulamaların bölgeye geç yansımalarının nedenlerinden biridir. Antakya'nın Arabistan Seraskerliğine bağlı olması da onu farklı bir yapıya bürümektedir. Özellikle de Hatay'ın en büyük mahallesi olan Ulu Cami'de muhtarla ilgili herhangi bir kayıt bulunamamıştır.

Şekil-8.

Geçmişte Antakya'da Gayrimüslim Nüfusun Yaşadığı Bir Mahalle

Görüntülenme tarihi : 7 Temmuz 2019

“Antakya şehri, coğrafi konumu itibariyle ve tarihî süreçteki yeri ve önemi ile daima çevresinin merkezi olmuş ve diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, mahalleler şeklinde örgütlenmiştir. XVI. yüzyılda Antakya şehrinin mahalle sayısı 21 ile 24 arasında değişmektedir. 1526 tarihinde 2 olan mahalle sayısı, 1536-1570 döneminde 22 ve 1584 tarihinde 24’e çıkmıştır” (Gündüz ve Güçlü, 2009: 290).

Antakya şehri XVI. Yüzyılda, Mukbil, Şenbek, Camii Kebir, İmran Oğlu, Saha, Keşkek, Dörtayak, Maslaba, Süveyka, Meydân, Harami Bekir, Şeyh Kasım Camii, Sofular, Mescid-i Şeyh Hamza, Kanavât, Şirince Pınar, Paşa, Sarı Mahmud, Cullahan, Kastel, Gülbek, Ma'beliye, Mahsen, Zeytunoğlu, Tabi-i Cullahan ve Debbûs mahallelerinden oluşmaktadır. Bu mahallelerden Debbûs (Dörtayak), Ma'beliye (Hallâbünnemle), Mahsen, Zeytunoğlu ve Tabi-i Cullahan mahalleleri Osmanlı döneminde sonra kurulmuştur (Gündüz ve Güçlü, 2009: 290).

1526 yılında mevcut olan Maslaba Mahallesi'ne diğer tarihlerde rastlanmamaktadır. Bu muhtemelen isim değişikliğinden kaynaklanmıştır. Nitekim 1536 tarihinde iki yeni mahallenin (Ma'beliye ve Mahsen) kurulduğunu görmekteyiz. Maslaba Mahallesi isim değiştirip bunlardan birinin adını almıştır.

Tablo 1:

Bazı Mahallelerin Farklı İsimleri ve Bağlı Oldukları Mahalleler

No	Mahalle Adı	Varsa Diğer Adı	Bağlı Olduğu Mahalle
1	Camii Kebir	–	Şenbek
2	Dörtayak	Debbûs/ İbn-i Debbûs	–
3	Gülbek	İbn-i Seb'	–
4	Harami Bekir	İbn-i Harami Bekir	–
5	İmran Oğlu	İmran / İbn-i İmran Şenbek	–
6	Keşkek	Keşkek Oğlu/Habibü'n-Neccar	–
7	Ma'beliye	Hallabü'n Nemle	–
8	Mahsen	–	Kastel
9	Mescid-i Şeyh Hamza	Şeyh Hamza Bıçakçı/ Bıçakçılar	Sofular
10	Meydân	–	Ma'beliye
11	Mukbil Oğlu	–	Kastel
12	Paşa	Paşaoğlu Kastel	–
13	Saha	–	Şenbek
14	Sarı Mahmud	–	Kastel
15	Sofular	Şeyh Ali Halveti/ Şeyh Ali Sofular	–
16	Süveyka	İbn-i Hummare Şerife-i Hummare	Dörtayak

Tablo 1. (Devamı)

17	Şenbek	Şenbek Oğlu / İbn-i Şenbek	–
18	Şeyh Kasım Camii	Sofiyân-ı Erdebil	–
19	Şirince Pınar	–	Kastel

Kaynak: (Gündüz ve Güçlü, 2009: 290).

Bugün birçoğu unutulmuş, bir çoğunun da adı değişen mahalleler arasında Dörtayak, Habîbüneccâr, Kastal, Şirince Pınar, Meydan, Mahsen, Câmî-i Kebîr adları hâlâ bilinenlerden oluşur. Diğer mahalleleri ise Cülâhân, İmranoğlu, Keşkekoğlu veya Habîbüneccâr, Şönbikoğlu, Saha, Paşa, Mukbil, Sofular (Sûfiyân-ı Şeyh Alî-yi Halvetî), Şeyh Hamza (Bıçakçılar), Süveyka-yı İbn Hümmara, Şeyh Kasım, Kanavâtî, Sarı Mahmud, İbn Seb' (Gelik), Zeytinoğlu adlarını taşımaktaydı. XVI. yüzyıl boyunca bunların en kalabalıkları Habîbüneccâr (Keşkekoğlu), Cülâhân, Dörtayak, Kanavât ve 1552'den sonra adına rastlanmayan Haraccı Bekir mahalleleridir. Bütün bu mahalleler sur içinde yer almaktadır. XIX. yüzyıl ortalarına kadar sur dışında pek mahalle bulunmadığı görölmektedir. Antakya'yı gezen ünlü seyyahlardan M. Georges Robinson 1838'de, sadece köprünün diğer yakasında adı dahi olmayan bir mahalleden bahseder. Burasının bugünkü Cumhuriyet mahallesi olduğu düşünölmektedir.

Osmanlı döneminde Antakya'nın mahalle sayısının yıllara göre değiştiği görölmektedir. Örnek olarak 1709 yılında 23 mahalle mevcutken 1736'da bu sayı 37'ye yükselmiştir. Normal halde 27 yılda nüfusun 14 yeni mahalleyi dolduracak kadar artmayacağı dikkate alınırca, bu artışın sadece nüfus artışından kaynaklanmadığı görölr. (Kara, 2004:112).

“1823-1829 yılları arasında mahalle sayısı 29'dur. Bu mahallelerden 7'sinde Müslim ve Zımmi halk karışık yaşamaktadır. Antakya'nın I. numaralı şer'iyye sicili incelendiğinde, 1709 yılında kasabanın irili ufaklı 23 mahallesi ve 1500 civarında vergi nüfusu vardır. Vergilerin kaydedildiği “Salyane Defteri”nde ve “Mahallat Defteri”nde mahalleler, avarız hane sayıları ve ödedikleri vergi miktarları ayrı ayrı belirtilmiştir. 1736 yılında bu mahalle sayısı 37'ye yükselmiştir. 1736 yılında Antakya'da 900 mülk, 1255 kira ev bulunmaktadır. Bu kadar çok kiracının varlığı, o dönemde şehirde hareketli sayılabilecek bir nüfusun varlığına işarettir. Şehirde

kiracılık yaygındır ve kira bedelleri diğer şehirlere göre yüksektir”(Özdemir, 1994:120).

“XIX. yüzyıl, Antakya mahalleleri incelendiğinde en büyük mahalle olarak 185 avarız hanesi ile Dörtayak Mahallesi görülmektedir. Mahsen Tût, Meydan, Sofular diğer büyük mahallelerdir. Bunların avarız hane sayıları 80 ile 103 arasında değişmektedir. En küçük mahalleler ise 15 ve 17 hanelik Debbus ve Şirince'dir. XIX. yüzyılın ilk yarısının sonunda Antakya'da buluna 34 mahalle tespit etmekteyiz. (Bolat, 2000:296), bu mahalleler; Kapı bölüğü, İmran, Dörtayak, Şeyhali, Tût, Sekakin, Şenbek, Kastal, Muhsin, Kantara, Ağa, Meydan, Duttibi, Mahzen, Akbaba, Debbûs, Saha, Kocaabdi, Cami-i kebir, Mesâha, Uncılar, Meydan, Günlük, Sofular, Kanavat, Dakik, Şirince, Rikabiye, Hammare, Akbaba, Oruç bölüğü, Yeni mahalle, Güncat ve Tabi-i Sofular'dır” (Kara, 2004).

2.1.1. Cadde ve Sokaklar

“Osmanlı döneminde şehrin iki ana caddesi vardır. Bunlar, Roma dönemine göre çok bozulup daralmış, eğri büğrü hale gelmiş olan ve konutların bulunduğu eski Herod ya da XIX. Yüzyıl sonlarındaki adıyla Kışla-Dörtayak Caddesi, şimdiki Kurtuluş ile Ulu Cami civarında başlayıp kuzeydoğu yönünde devam eden ve şehrin iş merkezlerinin eksenini oluşturan Uzunçarşı Sokağı'dır. Sokak, bu caddeye paralel olan Köşkler Çarşısı ve diğer çarşılar nedeniyle hareketli idi. Bir zamanlar Herod Caddesi'nden Dörtayak mevkiinde ayrılıp Adaya giden ünlü geniş caddenin şekli ve özelliği zamanla yok olmuştur. Habibü'n-Neccar camiinden köprü yönüne giden cadde ise Osmanlı döneminde bazı kısımları çok dar ve düzensiz bir sokaktı”(Tekin, 2000:36).

Bu kadar değişime uğramış bir şehirde doğal olarak dar ve düzensiz görünümlü sokaklar karmaşık bir ağ oluşturur. Eskiden yer yer birkaç hanenin barındığı çıkmaz sokaklar ya da yoksul kesimlere özgü 20-25 kadar evin aynı avluya açıldığı havlu ya da havuşlar bulunuyordu. Buralarda genellikle kuyu ve hela ortak olurdu. Bu havlular bazen bir mesleğin mensuplarınınca işgal edilmiş olabiliyordu. Çıkmaz sokakların bir özelliği, korunma amacıyla sokak girişinin gece bir kapıyla kapatılabilmesiydi. Bazı sokaklarda kabaltı adı verilen veyolun üzerine bir evin köprü gibi örttüğü ya da sokağın bir evin altından geçtiği bölümler vardı. Eskiden sokaklar için bir tür ayrıcalık ve süs olarak kabul edilen kabaltılar günümüzde sokağa estetik görünüm kazandıran bir yapılaşma tarzı olarak değerlendirilmektedir

(Şekil-9).Osmanlı dönemi Antakya’ında mahalle aralarında ve çarşılarda sokakların genişliği 1,5-5 marasında değişir ve tüm sokaklar taşla kaplıdır.

Sokakların ortasında yağmur sularının akmasıiçin 10-15 cm derinlikte ve sokağına göre 50-100 cm arasında değişen genişlikte, halkın tarik adını verdiği kenarları kesme taşlarla belirlenmiş akıntı kanalı yer alırdı. Sokaklarda yolun her iki yanındaki yerine göre 50-100 cm arasında değişen kaldırımlar bulunmaktaydı. Antakya’nın kışın çok yağış alması ve Habib’ün-Neccar Dağı’ndan şehre doğru inensokakların zaman zaman sellerle dolması nedeniyle şehir için taş döşemeli yol yapılmasıuygun görülmüştür. Bu yol yapım tarzının geçmişi Roma dönemine kadar uzanmaktaydı. Ayrıca Duttibi, Habibü’n-Neccar, Şirince, Sofular gibi mahallelerde çocukların oyun oynayabileceğı alanları olan birer meydan bulunmaktaydı”(Kara, 2005:42).

Şekil-9.
Sokak Kemerlerinden Bir Örnek

Kaynak: Antakya 2009, Almanak.

2.1.2. Hamamlar

“Antakya’da yaşayan insanların banyo ihtiyacını karşılamak üzere şehirde su dolapları ya dasakalar aracılığıyla su sağlayan beş büyük hamam vardı: Beysehr-i Yesari, Cüdi, Saka, Meydan (Şekil-10), Cedit. Konak türü evler dışında genel olarak banyo bulunmaz, evin girişindeki eşiklik aynı zamanda yıkanma yeri olarak kullanılırdı. Ama bunarağmen Antakyalılar hamama ve yiyecekli, sazlı-sözlü hamam sefalarına düşküdü. Ancak esnaf-eşraf ayırımı, kadınlarda daha belirgin olmak üzere hamam kültüründe de yerini almıştı. XVI. yüzyıldan itibaren Antakya’da varlığı bilinen ve XIX. Yüzyılda da incelenebilen hamamlar mevcuttur: Meydan, Cüdi, Beyseri, Mehmet Paşa Vakfı’na ait bir hamam ve Süveyka Çarşısı’nda Piri Hamamı bunlardandır. XVIII. yüzyıl ortasında Antakya’nın hamamları biraz küçük olmakla birlikte yeterlidir. Hamamlar Asi nehri kenarında olan kale duvarlarının iç kısmında olup, havaları hoştur. Suları Asi ırmağından dolaplarla getirilir”(Kara, 2005:44).

Şekil-10.
Meydan Hamamı

Görüntülenme tarihi : 7 Temmuz 2019

2.1.3. Evler

“Her bölgede konut yapımını iklim, arazi durumu, gelenek görenekler, yaşayış biçimi ve benzeri etmenler belirler. Antakya kış aylarında bol yağışlı, uzun süren yaz aylarında güneşli, sıcak, nemli bir yerleşim merkezidir ve aile hayatının dışa kapalı olmasından dolayı Antakyaevi, bu etmenlerin zaman faktörüyle de birleşerek biçimlendirdiği konut tiplerindedir. Antakya evinde, avlunun sokak tarafındaki yüksek penceresiz bir duvar, evi dışarıya kapalı tutar. Cadde ve sokakların darlığına karşılık evler ferahlık ve huzur veren birer mekan olarak düzenlenmiş, evlerin mimarisinde ailenin rahat ve huzuru ön planda tutulmuştur. Yaşama süreci açısından bakıldığında ev adeta bütün hayatı evde geçiren kadın için yaratılmış bir mekandır ve kadın için bu mekanda dış dünyanın bir modeli yaratılmıştır. Dışa kapalı olan evin tek açık mekânı olan avlu (Şekil-11) sadece gökyüzüne açıktır. Dört taraftan kuşatılmış ve sokaktan soyutlanmış olan ev halkı avluda sadece evrenle iletişim sağlamaktadır. Dışarıya kapalı fakat komşularla iç içe süren bu yaşayışta iyi komşuluk ilişkileri ve dayanışma üst üzededir. İki üç metrelik dar bir koridor olan aralığın bitiminde orta kapı adı verilen ve arkasındaki bağlı düzenekle kendiliğinden kapanan ikinci bir kapı vardır. İç kapı avluya açılır, bu avlulara havuş veya hayat denir ve aile için evin içi gibi önem arz ederler(Faroqhi, 2001:36). Zenginlerin konakları harem dairesi ve selamlık diye iki kısımdan meydana gelmektedir. Bazı büyük evlerde iç kapının hemen yanında misafirlerin atları için ahır bulunur. Bazı evlerde dış kapı ile iç kapı arasındaki

koridorun üzerinde, menzil ve hanlarda olduğu gibi bir kapı üstü odanın yer aldığı görülebilir(Tekin, 2001:133)

Evlerin odaları avlunun kuzey kenarında yer almakta yönleri güneşe ya da batıya bakmaktadır. Nadiren cephesi kuzeye veya doğuya bakan evlere de rastlanmaktadır. Evler çoğunlukla iki katlı olup odalar yan yana sıralanmıştır ve en önemli ortak öğe evin cephe tarafında ikinci katta yer alan ahşap direkli ahşap yapılmış doğuya açık sofalardır. İki katlı evlerde üst kata, bir ucu evi komşu evden ayıran duvara saplanmış desteksiz bir taş merdivenle çıkılırdı.(Faroqhi,1998:45) Her evin bir baş odası vardı, genellikle diğer odalardan büyükçe ve iyi tezyin edilmiş olup ailenin ekonomik ve sosyal durumunu da yansıtan bu oda aile reisinin ikametine ve misafir kabulüne ayrılmaktaydı” (Kara, 2005:45).

Şekil-11.

Eski Antakya Evi Avlusu

Görüntülenme tarihi : 15 Temmuz 2019

İki katlı olan evlerin zemin katı mutlaka kesme taştan, üst katın duvarları ve ara bölmeleri kalıstan duvar dikmelerinin dışa ve içe gelen yüzleri çıtalarla kaplanır üzerleri sıvanır yapılır, evlerin pencereleri avluya bakar ve bunlar panjur kepenk ve parmaklık bulunurdu. Bazı evlerde yola bakan odalarda taş konsollar üzerine yerleştirilmiş ahşap kirişler üzerine oturtulan ve hem odanın çevre ile ilişkilerini zenginleştiren, hem de odanın çevreye hakimiyetini arttıran çıkmalar dikkati çeker. Evlerin avluya bakan yüzünde kapılar ve pencereler genellikle kemerlidir. Odaya açılan ucu küçük bir pencereyle kapalıdır. Yine bu tepe pencereleri arasında dubara her biri ayrı özellikte motifler taşıyan ve cepheyi zenginleştiren daire veya kare biçimli rozet şeklinde süslemeler işlenmiştir. (Tekin, 2001:132)

Geleneksel Antakya evleri ve avluları, Antik Çağ evlerinden biraz daha farklı özelliklere sahiptir. Bunun nedeni, yüzyıllarca farklı kültürlerin egemenliği altında kalmış bu şehrin, zaman içerisinde farklı ihtiyaçlar karşısında değişiklikler gösterme gerekliliğidir. En basit örneği ile avlunun asıl amacı, sıcak yaz mevsimlerinde içindeki ağaçlar sayesinde gölgenmek ve serinlemektir. İkinci ihtiyaç ki bu Osmanlı kültüründen kalmadır; gizlenme yani ev halkıyla birlikte, rahat hareket etme gayesidir.

Çünkü Osmanlı ve Arap kültürü, her ne kadar içine kapanık gibi görünse de, aslında ev halkının kendi içinde yaşam tarzı daha rahattır. Bu nedenle avlular, bir anlamda sınır teşkil eder ve dışarıyla ilişkileri sınırlandırır (Akbay, 2006).

Giriş kapısından, mahalli dilde “havuş” denilen ve geleneksel Antakya evlerinin en önemli mekanı olan “avlu”ya girilir. Evin büyüklüğü ve kat adedi ne olursa olsun, avlu daima konutun ana mekanıdır. Genellikle, odalar avlunun bir tarafında, “matbah” denen mutfak ile helâ, hamam gibi servis hacimleri ise avlunun diğer tarafında ayrı bir kitle oluşturur (Emir, 2006). Bu mekanları avlu seviyesinden yükseltmek amacıyla yapılan basamaklar aynı zamanda oturma amaçlı da kullanılmaktadır. Dış cepheye tamamen kapalı olan ve avluya yönlendirilen birimlerin kapı ve pencereleri sürekli açıktır. Pencerelerde cam yoktur; sadece ahşap kepenkler vardır (Erdoğan, 1996).

Avlu, uzun süren yaz mevsiminde günlük hayatın büyük bir kısmının geçtiği, evin sokak ile doğrudan ilişkisini kuran, hacimleri birbirine bağlayan, bir toplanma ve dağıtım mekanı olarak “sofa” görevini yapar. Kimi zaman taş kemerli bir geçişe sahip olan avlu kapıları tek veya çift kanatlı ve ahşaptır. Kare ya da kareye yakın dörtgen formlu avluları bir ya da iki yönden çevreleyen birinci kat seviyesindeki taş duvarlar kimi zaman sıvanarak, boyanmış, kimi zaman da taş olarak bırakılmıştır.

“Kent içi evlerin bahçeli olanları azdı; ama avlularında birkaç ağaç ya da bazen süs bitkileri bulunurdu. Zengin ailelerin çoğunun kent dışında bağları, bahçeleri vardı; eşkiya tehlikesinin fazla olmadığı zamanlarda, havalar ısınınca yazlık evlere taşınılırdı. Evlerin çoğunda, pencerelerin önünde duvar boyunca uzanan yerli sedirler vardı. Bir evin zenginliği yastıklarından belli olurdu. Zengin evlerinde kullanılan diba ve ipek kadife minderler ise daha gösterişliydi. Eve ayakkabı ile girilmez, odalarda yere, bazen de sedirlerin üstüne halı yayılırdı” (Tekin, 2001:136).

Eski evlerde yemek, yatak, oturma ve misafir odaları ayrı değildir. Selâmlık dışında her oda bütün hizmetleri görmektedir. Odaların giriş kısmında eşik denilen

bölüm, ayakkabıların bırakılmasına tahsis edilmiştir⁶. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı kent evlerinde bugünkü anlamda mobilya diye nitelendirebileceğimiz çok az eşya vardı: Birkaç sandık ve kutu, üstünde kap kacak ya da sini koymak için tahtadan veya deriden bir yer sofrası altlığı, duvarda da üzerine lamba veya kitap konulan işlemeli raflar(Faroqhi,1998:48).

2.1.4. Çarşı ve Pazar Yerleri

“Antakya çarşıları, üçlü bölümlenme esasına göre düzenlemişlerdi: teknik (her zaman zanaatkar belli bir lonca içindeydi), topografik (aynı locanın tüm zanaatkarları özel bir çarşıda toplanmıştı), ve topluluk esasına dayalı (aynı locanın demek ki aynı çarşının zanaatkarları aynı ulusal ya da dini gruptan Türk, Alevi, ya da Hristiyandı) bölünme. Demirciler çarşısı Alevi, Nalbantlar çarşısı Türk, kuyumcular çarşısı Hristiyandı. Osmanlı’da çarşıların yapısı oldukça değişken olmakla beraber, çoğunlukla bir sokak boyuncaya da bir kavşakta yan yana inşa edilmiş dükkanlar toplamıydılar” (Kara, 2005). Bir çok çarşı konut bölgesi sokaklarının zaman içerisinde ticaret ağırlıklı sokaklara dönüşmesiyle kendiliğinden doğmuştur. Fakat önceden tasarlanmış gerçek mimari nitelikler taşıyan ve kesin bir yapıya göre gelişen çarşılarda vardır. Antakya’da Habibü’n-Neccar Camii yanındaki uzun çarşı örneğinde olduğugibi kent merkezinde büyük camilerin yanında görülen bu girişimlerin bir sonucu da ortaçağ hanedanlarının yaptırdıkları kapalı çarşıların Osmanlı döneminde büyütülüp yenilenmeleri olmuştur. XIX. yüzyılda Antakya’da Ulu Cami ve Habibü’n-Neccar Camileri sosyal yaşayışın iki önemli merkezini oluşturmuş, bedestenler, hanlar her biri bir mesleğe tahsis edilmiş çarşılar ile çarşıda ki esnaf mescitlerinden oluşan ve kasabanın ¼’ünü kaplayan Büyük Çarşı hemen hemen bu ikisi arasında yer almıştır. Çarşılarda yer alan ve halka hizmet veren yapılar genellikle vakıf yapıları olmuştur. Çarşılarda dükkanlar sokağın iki yanına sıralanmış, bitişik nizamda yapılmıştır.

Bu dükkanlar genellikle tek katlı olup ahşap çatı üzerine kiremit örtülüdür. Yapılarda kullanılmış olan tuğla ve oluklu kiremitler Antakya’da üretilmiştir. XIX. yüzyıl başlarında Antakya çarşısı halkın önemli bir alışveriş merkezidir. Bunun dışında kayıtlarda alışveriş yapılan yerler olarak Kefşker, Cuma Pazarı, Neccar

---

⁶ Nazife KELEŞ, Ahmet kızı oğlu, 1931 doğumlu, okur yazar, Antakya Yaylacık Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş. T.:10.06.2019.

Çarşısı, Sultan Çarşısı, Buğday Meydanı ve Süveyka Çarşısı'nın ismi de geçmektedir (Tekin, 2001:137).

Şekil-12.
Bakırcılar Çarşısında Üretilen Kaplar

Görüntülenme tarihi : 5 Temmuz 2019

Şekil-13.
Baharatçılar Çarşısı

Görüntülenme tarihi : 5 Temmuz 2019

Şekil-14.
Aykkabıcılar Çarşısı

Görüntülenme tarihi : 7 Temmuz 2019

Şekil-15.
Buğdaycılar Çarşısı (Meydan Çarşısı)

Görüntülenme tarihi : 7 Temmuz 2019

2.1.5. Camiler

Antakya'da hemen her mahallenin kendi adıyla özdeş bir camisi bulunmaktadır. Bu camilerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş oldukları varlıkları bulunmaktadır. Antakya'da hem Anadolu tarafının kubbeli

camilerinin, hem de erken döneme ait tonoz örtülü camilerin örneği bulunmakta, taş duvarlar üzerine kiremit örtülü, ahşap çatılı camiler ise şehre özgü bir özellik göstermektedir. Bu yapı tarzının deprem tehlikesi altındaki bir bölge için en uygun yöntem olduğu tespit edilmiş olmalıdır. Yazılı belgelerdeki bilgilerle hala ayakta olan yapıları karşılaştırma olanağını sadece Halep ve Kahire gibi konut mimarlığında taşın kullanıldığı yerlerde bulabiliyoruz. Camilerde genellikle iki tip minare dikkati çeker. Sekizgen geniş gövdeli ve alçak minarelerin şerefesi yoktur. Ezanlık kısmı tepededir ve üzeri şemsiye tarzı bir çatıyla örtülüdür. Antakya'da çeşitli dönemlere ait örnekleri bulunan bu tip minarelerin en yüksekği Habib Neccar Camii minaresidir (Şekil-16). Reyhanlı'daki Yenişehir Camii de aynı tipte yapılmıştır. İnce ve yuvarlak gövdeli minareler ise Anadolu camilerinin minareleri ile aynıdır. Bu tipin örneklerinde Reyhanlı Efnir Camii minaresi ince ve uzun. Belen Camiinin, İskenderun Kaptan Paşa Camiinin ve Payas Külliye Camii'nin (Şekil-17) minareleri yuvarlak gövdeli, daha kısa ve şerefelidir. Antakya Ulu Camii minaresi (Şekil-18) ise yuvarlak, kalın gövdesi ve yüksekliği ile dikkati çeker. XVIII. yüzyılın sonlarında Antakya'da vakıfları olan camii ve mescit sayısı yirmi sekize ulaşıyordu. Bunlar arasında Habib Necar Camii ve Zaviyesi, Cami-i Kebir, Erdebili Camii, İbn Sufi Mescidi, Kubbeli Mescid, Yunus Fakih Camii ve Sarı Mahmud, Şenbeğ, Debbag (Tabakhane), Kastal, Meydan, Mukbil, Şuğuroğlu, Numan, Ağca, Hamacıoğlu ve Şeyh Necm, Şeyh Haliloğlu, Basaliye ve İmran gibi bazı mahalle ismi taşıyan mescidler bulunmaktaydı (Tekin, 2001:149).

Şekil-16.

Antakya'nın Sembolü Haline Gelen Habbib Neccar Camii

Görüntülenme tarihi : 7 Temmuz 2019

Şekil-17.
Payas Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi

Görüntülenme tarihi : 12 Temmuz 2019

Şekil-18.
Antakya Ulu Cami

Görüntülenme tarihi : 15 Mayıs 2019

2.1.6. Köyler

Her etnik grup vatan tuttuğu toprak parçasından ayrıldıktan sonra, göç ettiği yeni çevreye kimliğini korumak için hakim olmaya çalışır. Bunun sonucu olarak yurt tutmaya karar verdiği yeni ortama, eski ana yurdunda kendini yansıtan adları vererek, damgasını vurmaya başlar. Bir anlamda eski yurt, yeni topraklar üzerine taşınır, yeni topraklar üzerine eski vatan işlenir(Yıldırım, 1984:163). Türklerin şehircilik anlayışları, İslamiyetten sonra değişiklik göstermiştir. Türk şehircilik anlayışı ve İslami şehircilik anlayışı kaynaşarak Türk- İslam şehirciliğini ortaya çıkarmıştır.

Halep Sancağı'ndaki yer adları bir harita üzerinde tetkik edildiği zaman Türkçe yer adlarının, kuzey ve batı kesimi ile, Halep şehrinin varoşlarında yoğunlaştığı görülecektir. Türkçe yer adları ile tımar dağılımı arasında paralellik görülmektedir⁶. Halep Sancağı'ndaki yer adlarını sınıflandırmaya tâbi tuttuğumuzda ilk kategoride çevre ve tabiat unsurları ile ilgili yer adları görülmektedir. İkinci önemli kategori şahıs, oymak, boy ve aşiret adlarına dayanan yer adlarıdır. Osmanlı ülkesinde mahalleler fazla büyük olmamakla beraber, Halep'te görüldüğü gibi daha büyük mahalleler de olurdu(Faroqi, 2002:165).

En sık karşılaşılan otuz-kırk ailenin yaşadığı mahallelerdi. Mahalleler, sakinlerinin vergilerinin saptanmasında da belirli bir rol oynuyorlardı. Çoğunlukla aynı mahallede aynı dinden, etnik kökenden ya da mezhepten olanlar yaşardı. Bununla birlikte bir mahalleye “yabancı” insanların gelip yerleştiği ve bunun sonucunda mahallenin başlangıçtaki niteliğinin zamanla değişikliğe uğradığı da az olurdu. Birbirine komşu ailelerin pek çoğu akraba idi(Faroqi, 2002:166).

Mahalle sakinleri mahallelerine giren çıkını denetlemeye çalışırlardı; bu yüzden arabaların geçmesine olanak veren genişçe sokakların sayısı oldukça azdı⁷. Pek çok da çıkmaz sokak bulunmaktaydı. Osmanlı kentlerinde yaşayanların hemen hepsinin ortak yaşam anlayışları vardı (Çakar, 2000:86). Mahalleye girip çıkını bilmek istemek, evlere yabancıların girmesini hoş karşılamamak bunlar arasındaydı. Eve gelen erkek konuklar, ev halkının arasına alınmaz; ayrı bir oda da ağırlandı. Herkesin geçtiği sokaklardan farklı olarak bunları daha çok o sokakta oturanlar kullanırdı (Tekin, 2001:151).

---

⁷ Fatma KÜÇÜK, Bekir kızı, 1939 doğumlu, okur yazar, Antakya Yaylacık Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş. T.:11.06.2019

Halep bölgesine bakıldığında yalnız orada oturanların kullandığı yollar çok daha fazlaydı. Hemen hepsi düz ayak, tek katlı olan Halep evlerinin sokağa bakan duvarlarında pencere bulunmazdı. Buna karşın her evin bir iç avlusu olur, pencereler bu avluya açılırdı. Bir ev inşâ edilirken pencerelerin komşu evlerin içine bakmayacak şekilde düzenlenmesine dikkat edilirdi. Bu kurala uymayanlar mahkemeye bile verilirdi. Ama buna rağmen evlerin pencereleri birbirine bakmasa da komşular birbirilerinin ailevî sorunlarından haberdar olurlardı(Çakar, 2000:86).

Şehirleri fizikî olarak meydana getiren birimlerin başında mahalleler gelir. Zira, ya dinî bir yapının etrafında toplama, ya da aynı din, mezhep ve ırktan olanların bir arada yaşama arzusu sonucunda teşekkül eden mahalleler, şehrin fizikî yapılarını belirleyen unsurlardır. Bunun yanı sıra mahalle, şehrin sadece fizikî olarak tanımlanabilecek bir ünitesi olmaktan çok daha fazla bir değer ifade eder.

Osmanlı şehirlerinde, sosyal dayanışma ve mâlî yardımlaşmanın temelleri de mahallelerde atılmıştır. Türklerin şehircilik anlayışlarını, İslam dinine girmelerinden sonraki devrede, ancak mahalleler vasıtası ile takip edebiliyoruz. Türkler, İslam şehir tipinin üç ana ögesi, “Cami, Pazar ve Hamam”ı, Orta Asya şehir tipinin üç ögesi, “İç Kale, Şehristan ve Rabad” ile birleştirmişler ve diğer unsurlar olan, mahalle, bedesten ve çarşılar, İslam sonrası Türk şehirlerinin en belirgin özelliklerini oluşturmuştur (Özdemir, 1998:75).

Osmanlı imparatorluğu da diğer imparatorluklar gibi dinî ve etnik yönden tam bir birlik göstermemektedir. Devletin dayandığı ana unsur, Türkler olmakla beraber, Osmanlı şehirlerinde diğer din ve milletlere mensup kişilerin yaşadıkları da bir gerçektir. Ancak, Anadolu’da bulunan şehirlerde, bu değişik millet veya gruplara daha az rastlanmaktadır.(Yılmazçelik, 1985:26-27) Antakya’nın XVI. yüzyıldaki mahalle sayısı 22-24 arasında değişiklik göstermektedir. Bunlardan Debbus, Haracı Bekir ve Hallâbünnemle mahalleleri, Osmanlı’nın bölgeyi fethinden sonra kurulmuştur.

“1823- 1827 yıllarına ait XVIII. şer’iyye sicil defteri incelendiğinde Antakya’nın mahalle ve köyleri şu şekilde belirmektedir.(Bolat, 2000:293) Antakya merkeze bağlı Süveyde, Cebel-i Akra, Kuseyr ve Altınözü nahiyelerinin olduğu görülmektedir. Antakya merkez ve nahiyelerine bağlı köyler ise; Yeniceköy, Karye, Ermence, Kurkbircik, Basilika, Tenzeri, Kilisecik, Hansûma, Hisarcık, Kozluca, Eğrice, Güzelburc, Kışlak, Sünberi, Cidâliye, İydi(Aydi), Şeyhköy, Sofiler, Türkmenler Kal’ası, Akilliye, Karaksı, Barbarun, Telil-i Hanbalas, Hayno, Turfanda, Yaylacık, Selderân, Sablıca, Orhaniye, Salkıye,

Marsova, Karsu, Meshâne, Mengûliye, Karbeyaz, Dersadan, Hüseyini, Telil-i Türkman, Seferiye, Nair, Keferâbil, Felencar, Hetye, Zerzur, Kabaklu, Zeytuniye, Meşrâkiye, Bâşiriye, Bayire, Ayn, Ansu, Ma'arûn, Lübiye, Alaiye, Kalanûs, Cedide, Kabusiye, Hacı Habibli, Mekâberos, Düveyr, Yoğunoluk, Dursûniye, Celile, Baksanus, Keşnid, Ma'delle, Kara Köseli, Tamamiye, Mezra'â-i Türkmân, Cente, Berkenye, Suriye, Candar, Fârikiyye, Kanabir, Kesb, Afsiye, Fenek, Betatin, Bozüyük, Betrin, Mirâs, Telil-i Şarki, Kızancık Mezrası, Düveyr, Ferferi, Kaleyi Kuseyr, Cısr-i Hadid, Türkmenler, Kibâb, Kayacık Mezrası, Ma'arcık, Pakize, Aynishan, Kanbelit, Ma'dellet Ban, Bâyire, Ma'dellet Meşayih, Kızılcaburc, Tamusiye, Danişmendli, Zengiye, Alataş, Oğlakcı, Mahmutlu, Söğüd Ovacığı, Arpalu, Zedenbu, Cevreliye, Alâeddin ve Ordu'dur”(Bolat, 2000:294).

2.1.7. Giyim, Kuşam, Günlük Kullanılan Eşyalar

2.1.7.1. Giyim Eşyaları

Kara'nın araştırmalarına göre “Aba, abani, abani don, ahmediye kuşağı, alaca cübbe, basma pantolon, bez gömlek, bez kaftan, cübbe, çakşır, çakı, çuka saka, çuka yüzlü kürk, dakik gömlek, dimi yelek, fanila, fes, Frenk gömleği, kaftan, kavuk, kazmir, palto, kettan, pantolon, kutnu, kuzu kürkü, kuşak, Musul sarık, maşlah, mendil, pabuç, püskül, sarık, setre, sim reşm, siyah poşu, şal, şal palto, yelek, yaşmak, yemeni” (Kara, 2004:58).

2.1.7.2. Ziyet Eşyaları

“Altın habbe, altın saat, bilezik, cep saati, İngiliz saati, hamail-i şerif, elmas yüzük, gümüş akik yüzük, küpe, mühür kesesi, zincir, yakut yüzük, yüzük, mercan teşbih”(Kara, 2004:58).

2.1.7.3. Mutfak Malzemeleri

“Açık çanak, bakır lâkın, bakır ocak, bakır sini, baklava tenceresi, bakır çömçe, bayta, bakır kap, bakır kaşık-çatal, pekmez tenekesi, bıçak, pekmez carası, beyaz kaşık, billur kase, billur şeşhane kase, büyük kepçe, cara, cezve, çanak, çay tepsi,

çorba tası, dabye, değirmen ve eli, halkane, havle kağıdı, iftariye çanağı, iki kulplu kazan, kadaif tepsisi, kahve dibeği, kadeh . kase, kahve ibriği ve tepsisi, kevgir, kasnak, kulplu tas, maden kadeh, mükebbe, ocak demiri, peynir carası, sahan, sefer tası, semaver, sırlı, sofra ve altı, tepsi, tabak, tava, tuz kazganı, zezemiye vs” (Kara, 2004:60).

2.1.8. Vakıflar

Vakıf kurumunun ortak özelliği, vakıf kavramı ile hayır işleri ve sadaka arasındaki iç içeliktir. İlkçağdan beri hayrî amaçlı pek çok vakıf kurulmuştur. Eski Mısır, Yunan ve Roma’da vakıflar tek amaca yönelikti ve gelirleri ile okullar kitaplıklar ya da bir yerel hayır kurumu desteklenirdi. Ortaçağda Avrupa’daki vakıflar, Kiliseye bağlı bir gelir kaynağı olarak manastırların; parasız yemek dağıtılan, yetimlere bakılan kurumların ya da okulların işletilmesi için kullanılırdı. Rönesans döneminde ise, özel vakıfların sayısı arttı. (Cin, 1992:38) Aynı çağda Batıda ve Doğuda geleneksel ya da feodal toplumlarda her türlü zenginliğin başlıca kaynağı olan toprak, vakıfların esas konusunu oluşturuyordu.

Bu toplumlarda belli bir toprak parçasının vakfedilmesi, çoğu zaman bir gelir kaynağı olarak söz konusu toprağı; devletin, kralın ya da büyük feodal senyörün denetimi dışına çıkarıp, vakfi kuran kişinin ailesi, çocukları ya da olası başka mirasçılar yararına özelleştirmenin aracıydı. Örneğin Osmanlı toplumunda vakıf kurulması olağan koşullarda alınıp satılmayan, miras bırakılmayan ve başkasına devredilmeyen ‘mirî arazi’yi belirli bir ailenin sürekli denetimi altında bir gelir kaynağına dönüştürmenin çok sık başvurulan başlıca yöntemlerindendi.(Cin, 1992:40)

Bunun için önce bir padişah temliknamesi ile mir-i arazi, ‘mülk arazi’ye dönüştürülüyor ve ardından da vakfediliyordu. Çünkü mir-i arazinin çıplak mülkiyeti, bu tür araziye tasarruf edenlerin elinde değildi. Ancak müsadere yoluyla yeni arazinin mi-ri araziye dönüştürülmesi mümkündü. Vakıf müessesesi, dini ve hukuki bütün müesseseler gibi içinde inkişaf ettiği cemiyetin maddi ve manevi şartlarına uygun olarak ve cemiyetin umumi hayatıyla ahengini muhafaza ederek uzun bir tekâmül geliştirmiştir. İslam medeniyetinin yüksek devirlerinde, bu müessese de dini –hayri-vazifelerini muvaffakiyetle yapmış, İslam kavimlerinin siyasi ve iktisadi gerileyişi onu da geriletmiş, soysuzlaştırmıştır (Anabritanica, 1986, C. 21: 499).

“Vakıflar tetkik olunursa görülür ki, vakıflar, vakıflarının menfaatini, ya bir veya müteaddit cihet-i hayra veya evlad ve ahfadlarına veyahut da hayatlarında iyilik ve yardımlarını gördükleri kimselere ve bunların zürriyetlerine ve bunlarla beraber bir veya müteaddit cihet-i hayra vakf ede gelmişlerdir. Bu ruhi bir temayülün eseridir”(Cin, 1992:42).

“Ele aldığımız dönemde Antakya'nın vakıflar yönünden oldukça zengin olduğu görülmektedir. İncelediğimiz belgelerde bunlara ait pek çok kayıt bulunmaktadır. Antakya, Belen ve İskenderun'da XIX. yüzyıl sonuna kadar yapılan vakıf tesisleri ve hizmet türleri şöyle sıralanabilir: Su yolu, çeşme, sebil, cami, mescit, kilise, tekke, zaviye, türbe, kabristan, mektep, medrese, kütüphane, han, hamam, imaret, kervansaray, bedesten, derbent, menzil, değirmen, balıklık, çeltik dingi, fırın, ev, dükkân, su dolabı”(Kara, 2004:65).

Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi, kurduğu (daha sonra “Şehit Mehmet Paşa Vakfı” adıyla anılan) vakıf bünyesinde, 1574 yılında Payas'la birlikte Antakya'da yaptırdığı, şehrin ekonomik ve ticarî hayatında önemli etkileri olan han, hamam (Saka Hamamı), bedesten, değirmen (Asi nehri üzerinde) XIX. yüzyılda etkinliğini devam ettirmiştir (Kara, 2004:61). Antakya'da, Asi kenarından başlayan ve şehir parkını da içine alarak Çekmece'ye kadar uzanan arazinin büyük bir kısmı Emlâk-ı Seniye'ye, bir kısmı da vakıflara ait idi.

“Asi nehri üzerinde, nehrin iki tarafında gerek sağ kıyıdan içerilere kadar uzanan bölgedeki bahçelerin sulanabilmesi gerekse sol kıyıda hamamlara ve camilere su vermek için yapılmış on kadar su dolabının en büyüğü, bu günkü parkın doğu ucunda bulunuyordu. Su dolaplarını ya zengin kişi ya bir vakıf ya da birkaç mal veya bahçe sahibi ortaklaşa yaptırdı. Ortak yaptıranlar hissesine düşen miktarı öder, tamirat masrafları eşit paylaşılır, bahçe sulayanlar ise bahçesinin değeri ve büyüklüğü oranında para öderdi”(Kara, 2004:61).

“XVIII. yüzyılın başında Antakya'da, Şeyh Ali mahallesinde Aşhane Vakfı, “Yeğen Mehmed Ağa Vakfı, Eş-Şeyh El-hac Ahmed Evkâfı, Habibü'n-Neccar Camii Vakfı (A.Ş.S., Defter No:I, Belge No:1-198-216-217-229)”nın kayıtlarına ulaşılmaktadır. “XIX. yüzyıl başında ise Şehid Mehmed Paşa Evkafı”(A.Ş.S., Defter No: X, Belge No:6-161-162-181; 162), “Şahin Ahmed Paşa Vakfı, Zürriyet Vakfı, Sofular Camii Vakfı, Cafer Ağa Mescid Vakfı, Cami-i Cedid Vakfı, Gazi Sinan Paşa Evkafı”(A.Ş.S., Defter No: X, Belge No: 82-87-169-185-190-197) hakkında sicillerde bilgi bulabilmekteyiz. XVIII. numaralı sicilde geçen Antakya'da bulunan vakıflar:

Kale Ağası Konağı Vakfı, Kızancık Mezrası Mevlevihâne Vakfı, Ahi Bahçesi Vakfı, Şey İmam Vakıf Bahçesi, Turunçlu Vakıf Bahçesi, Daran zâde Vakfı, Şirince Camii Vakfı, Rikabiye Mescid-i Şerif Vakfı, Meydan Camii Vakfı'dır.

Antakya'da, 1824'te Mevlevihane, Ahi Bahçesi, Şirince Camii, Meydan camii, Buk'a-i Zecriye Cami Vakfı, Şeyh Ali camii Vakfı¹³³, Emir Hacı veled-i Alaaddin Vakfı, Firuz Ağa Vakıflarının ve Kevâkibî- zade (Kavakizade) Vakfı'nın bulunduğu dair belgeler bulunmaktadır. (XVIII. numaralı Antakya Şer'iyeye Sicilinde yer alan, 14-36 (b)- 55-185-90-101-121-144-191-204)

1260 (1844) yılında Antakya'da bulunan vakıflar ise şunlardır: Şeyh Mehmed oğlu Şeyh Derviş Vakfı, El-hac Musa Ağa Vakfı, Abdülaziz Çavuş Vakfı, Şeyh Ahmed-i Kusayri Vakfı, El-hac Ahmed Ağa Vakfı, Şeyh Ali Cami Vakfı, Dürr-i Mahbub oğlu Vakfı, Hazma oğlu Hasan Ağa Vakfı, Mehmed Nasırüddin Vakfı, Sarımiyye camii Vakfı, Şeyh Mehmed camii Vakfı, Zahir molla camii Vakfı, İhsaniye camii Vakfı, Delegi-zade Ali Efendi Vakfı, Kürd Fakih Hasan Efendi Vakfı, Yusuf oğlu Abdülkadir Vakfı, Servili Medrese Vakfı, Esir Hacı Ali Camii Vakfı, Mahremiye Camii Vakfı, Hazreti Hızır Aleyhiselamın makamı (Türbesi) Vakfı, Çavuş Ömer Ağa Vakfı, Uzun Hasan Vakfı, Sofular Camii Vakfı, Müftü Halil Çelebi kızı Safiye hatun Vakfı, Yunus Mekabircek Vakfı, El-hac Vedia Hanım Vakfı, Attar oğlu Vakfı, İsmail Efendi Vakfı, Şerefeddin Kerimesi Vakfı (Kara, 2004:65).

“Halep eyaletinde vakıf çoktur. Bu nedenle bunların tek bir noktadan idare edilmesinin zorluğu göz önünde tutularak Antakya Evkafı'nın müstakil bir memurla idare edilmesi uygun görülmüş, Antakya Evkâf müdürlüğü Halep Evkâf müdürlüğünden ayrılarak 18 Ramazan 1265 (08.08.1849) tarihinde müstakil hale getirilmiştir” (Kara, 2004:68).

Vakıfların en büyük gelir kaynakları bağ ve bahçe gelirleridir. Üzüm, incir özellikle Zeytinlik başta gelmektedir. Dükkan gelirleri de önemli bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Bunların dışında han, hamam gibi tesislerden elde edilen gelirlerde görülmektedir. Kırsal alanlarda vakıf arazisinin öşür, şehirde yer alanların kira gelirleri vakıfların genel olarak gelirlerini teşkil etmektedir. Vakıfların pek çoğunun gelir gider dengesini yakalayamadığı ve sonraki yıla borç devrettiği görülmektedir. Ertesi yıla artıyla geçen pek az vakıf görülmektedir. Antakya'da yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında dini ve sosyal kurumların vakıflar tarafından idare edildiğini görmekteyiz (Tekin, 2001:149).

Dini ve sosyal alanda vakıfların ekonomiye ve insanların yaşamına yaptığı birebir katkı yadsınamayacak noktadadır. Bu yapılan vakıfların yapım ve tamiri, inşaat v.s. sektörlerle canlılık kazandırırken işsizlere iş imkanı da sağlamaktadır. Antakya’da dini ve sosyal yapılar genellikle vakıflar tarafından yapılmakta, gerektiği durumlarda vakıflar tarafından bakım ve onarımları gerçekleştirilmekte, vakıf mütevellileri tarafından kiraya verilebilmektedir. İncelediğimiz dönemde, vakıfların parlak dönemler yaşadığını söylemek mümkün görülmemektedir(Kara, 2004:70). Kendi gelirleriyle giderlerini karşılayabilen vakıf sayısı pek azdır. Kendi gelirleri ile ayakta durabilme becerilerini yitirmiş görünmektedirler.

2.2. XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyılın Başlarında Antakya

2.2.1. Kahvehaneler

Toplum hayatında insanların yiyecek, içecek kültürleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Türk toplum hayatında da kahve ve kahvehane kültürünün önemli bir yeri vardır. Tarihi süreç içinde sosyal çevre eğitimi sürecini etkileyen bir mekân olmuş kahvehaneler ve bu mekânın baş içeceği olmuş kahve kültürünün sözlü kültürümüz sayesinde bugünlere kadar gelmesi önemlidir (Ulusoy, 2011:3).

Kahve bitkisinin ilk kez XV. yüzyılda Arabistan’ın güneyinde yetiştirilmeye başlamasıyla, o bölgedeki halklarda kahve içme alışkanlığı oluşmuştur (Hattox, 1998). 1517 yılında Yemen Valisi Özdemir Paşa, lezzetine hayran kaldığı kahveyi İstanbul’a getirmiştir. Türkler tarafından bulunan yepyeni hazırlama metodu sayesinde kahve, cezvelerde pişirilerek, Türk Kahvesi adını almıştır. “Kahve, kısa zamanda çok beğenilerek saray mutfağında yerini alıp, saraydan konaklara, ardından evlere giren kahve, İstanbul halkının kısa sürede tutkunu olduğu bir lezzet haline gelmiştir. Kahve ve içildiği mekân olan kahvehaneler, zaman içinde sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Böylece dünyada hiçbir içeceğin sahip olamadığı ölçüde bir kültür doğmuştur (MEGEP, 2006:1). Kahve, 16. yüzyıldan itibaren edebi şahsiyetlerin, siyasi ve dini otoritenin dikkatlerini çekmesi, yasaklanması ve keyif verici özelliğinden dolayı, Osmanlı aydınınının ilgi odağı olmuştur.

Ayrıca, ahlaki bir olumsuzluğu bulunmayan kahve, alkolsüz ve uyuşturucu özellikleri olmayan bir içecek olarak Osmanlı toplumunun günlük hayatına hemen girmiş ve uzun yıllar kendine has gelenek ve göreneklerin oluşturulmasına, mimari özelliği olan kahvehane anlayışının oluşmasına ve edebi bir kamuoyunun oluşmasına neden olmuştur (Açıkgöz, 1999). Kahve günlük hayatın bir parçası ve özellikle ikram

edilme vasfıyla önceleri sosyal bir statü göstergesi olan kahve, diğer yandan eğlence, sohbet ve misafirlik gibi sosyal kurumların yeri doldurulamaz içeceği olmuştur (Açıkgöz, 1999:170). “Türk toplumu içinde sohbetlerin çeşnisi kahvedir.

Bu durum sadece kiraathanelerde değil, tüm dost sohbetlerinde ve ilişkilerinde geçerlidir. Dolayısıyla çaysız ve kahvesiz sohbetler yarım kalmakta, dostluklar pekişmemektedir. Bu etkinin bir sonucu olarak da bir fincan kahvenin hatırına kırk yıl ömür biçilmiştir” (Yağbasan ve Ustakara, 2008: 234).

Toplumsal Bir Kurum Olan Kahvehaneler Tarih boyunca insanların bir araya gelip, sevinçlerini, üzüntülerini paylaşabilecekleri ortam ve mekânlar her zaman olmuştur. Ortaylı (1983) geleneksel toplumlarda kamuoyunun oluştuğu çeşitli yerlerin olduğunu bunların başında da hamamlar, tekke ve kahvehaneler gibi yerlerin olduğunu belirtmiştir. Aksel’e (1964)’ göre; kahvehaneler toplumun tam merkezinde, köşe başlarında, yol üzerlerinde ve değişimin tam ortasındadırlar. Bu mekânlar bir muhabbet meydanı idiler. Buralarda mekteplerde, medreselerde öğrenilemeyecek bilgiler edinilebilirdi (Ediz, 2008:182).

Aydın insanların buluşma merkezleri konumunda olan kahvehaneler, edebi, siyasi ve sanat ile ilgili bazı oluşumların doğuşuna da zemin hazırlayan; toplumsal sorunların tartışıldığı ve iletişimsel etkinliğin doruğa ulaştığı kültür mekânları olarak da tanımlanmaktadır. Bu işlevselliğinden dolayı aralıklarla kapatılan veya gidilmesi yasaklanan bu mekânlar, önceleri kiraathaneler olarak da isimlendirilmişlerdir. Kahvehaneler, Türk toplumunun kültürel hayatında önemli bir yere sahiptir. İnsanların bir araya gelerek sosyalleştikleri mekânlar olarak dikkat çekmektedir.

Kahvenin Osmanlı ülkesine girmesinden itibaren, bu içeceğin içildiği mekânlar olarak, kahvehaneler ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde değişime uğrayarak, modernlik kavramından nasibini alan bu mekânlar, Osmanlı toplumunda ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde, yaşanan sosyal ve siyasal değişimde, aktif rol oynayan ve toplumun nabzını tutmuştur. Kahvehaneler toplumsal değişim sürecinde eleştirilerin yapıldığı mekânlar olduğundan kültürel dönüşüm ve değişim süreçlerinin en önemli araçlarından birisi olmuşlardır (Ediz, 2008:179-180).

2.2.1.1. Cumhuriyet Döneminde Antakya’da Kahvehaneler

Antakya merkezinde kahvelerin konumlanması şu özellikleri göstermektedir. Kurtuluş Caddesi boyunca uzanan kahveler: Bu cadde şehrin en eski caddesiydi ve o yıllarda çok merkezi bir cadde olduğundan bu cadde boyunca uzanan kahveler vardı.

İnci Kahvesi (Affan'da), Kabçatılı Kahve (Uzun Çarşı'nın hemen üstünde), Hünkar Köşesi Kahvesi (Dörtayak'ta) bu cadde boyunca uzanan en önemli kahvelerdi. (Ulusoy, 2011: 167).

Şehrin en eski çarşısı olan Uzun Çarşı'daki kahveler: Bunların en önemlisi Uzun Çarşı Orta Kahve'dir. Ayrıca Kabçatılı Kahve de Uzun Çarşı ile Kurtuluş Caddesi'nin kesiştiği yerdedir. Saray Caddesi'ndeki kahveler: Kasr-ı Bellur Kahvesi, Sakarya Kahvesi bunların başlıcalarıdır (Tekin,1999:45).

Asi Nehri boyunca uzanan kahveler: Camlı Kahve, Yıldız Kahvesi, Ada Kahvesi, Çiçek Kahvesi nehrin Habibi Neccar Dağı tarafında ve nehir kıyısındadır. Orukpınarı Kahvesi ile Libyeli Kahve ise nehrin karşı kıyısındadır. Bu yıllarda bir tek Asmalı Kahve bu mekanlardan ve Asi kıyısından uzakta, yeni gelişmeye başlayan Cumhuriyet Mahallesi'ndedir. Asi kıyısındaki kahveler su bentlerinin ve su dolaplarının yakınlarında yer almaktaydı. Bu su bentleri “zikir” olarak adlandırılır ve zikir olan yerlerde “naura” denilen bir de su dolabı olurdu. Böylece su dolapları sayesinde hem bahçelere ve hamamlara su sağlanır, hem görüntü güzelliği oluşur, hem de bu suda yüzülürdü. Kahvelerin arasında plaj ve kabinler yer alırdı. Ancak 1950'lerden sonra gerçekleşen plansız ve hızlı kentleşme Asi Nehri ve çevresinin bu özelliklerini bozmuş, nehir pis bir kanal haline gelmiştir.(Tekin, 1999:49)

Kara'ya göre başlıca kahvehaneler şunlardır;

“CAMLI KAHVE: 1927 yılında yapıldığı söylenmektedir. Şimdiki Vakıf İşhanı'nın oralarda, müzenin karşısında, tarihi Roma köprüsüne çok yakındı. İlk işletmecisi Papaloz'du. Papaloz, Antakya kahvecilerinin ustası olarak anılmaktadır. Camdan yapılan ve içinde bir çınar ağacı barındıran kahve 1950-1951 yıllarında Asi kıyısında yol açmak amacıyla yıkılmıştır.

ORUKPINARI KAHVESİ: Nehrin Vali Konağı tarafındaki ve hemen bu konağın yanındaki değirmene Orukpınarı denilirdi. Bu kahvenin altında bir değirmen ve su dolabı vardı. 1934 öncesi çok nezih bir kahveydi. Diğer bir adı da Çınaraltı Kahvesi'dir.

UZUN ÇARŞI ORTA KAHVE: Marmara Kahvesi adıyla da bilinir. 1940-50 arası Papaloz tarafından işletilmiştir. 1936-1943 arası Kuru Abdo adlı bir anlatıcı bu kahvede masal ve hikayeler anlatır, anlatının en heyecanlı yerinde anlatımı keserek “mabadi yarın” derdi. Bu anlatılar cenkleri ve padişahlık dönemi olaylarını içerirdi.

EMPIRE KAHVE GAZİNOSU: Gündüz Sineması 1936'da tamamlanmış ve 1939'a kadar Empire Sineması adı altında hizmet vermiştir. Üstündeki kahve ve gazino aynı adla anılmıştır.

1939'dan sonra hem sinema hem de kahve General Asım Gündüz'e atfen Gündüz adını almıştır.

KASRI BELLUR KAHVESİ: Hürriyet (Saray) Caddesi'nde Ata Koleji'nin karşısındaki Şen Köşe Berberi ile şimdiki Briç Kulübü arasındaydı. Dış tarafı camla kaplı olduğu için bu ad verilmiştir. Bellur Kahvesi yalnızca bir kahve değil aynı zamanda bir tiyatro salonuydu. Bu kahvede 1920'li yıllarda Romeo ve Juliet sahnelenmiş, loca başına bir altın veya sandalye başına iki mecdiye verebilenler oyunu izlemiştir.

YILDIZ KAHVESİ: Roxi (Halk- Şah) Sinemasının alt katında, şimdiki 1.Noter'e doğru Asi kıyısında (köprüden şimdiki Şehir Kulübü'ne doğru yürürken kulüpten 30-40 m önce) bir kahveydi. Orukpınarı Kahvesi'nin ve su dolabının karşısındaydı.

SAKARYA KAHVESİ: Saray Caddesi'nde tam Antik Beyazıt Otelinin karşısında eski Güneş Sineması'nın biraz altındaydı. Kahveyi Necmettin Emir (Çörçil), İlyas Tokatlı adlı bir vekilden kiralarak işletmeye başladığında yıl 1948'di. Kahve bir ara bar, tatlıcı olarak işletilmişse de 1989'de kahve olarak kapanmış ve yıkılmıştır. Bu kahvenin ilk yıllarında Madam Blanz'ın burada verdiği konser hala anımsanmaktadır.

ÇİÇEK KAHVESİ: Doktorun Yeri olarak da bilinir (Doktor Basil Huri). 1930'lu yıllarda bu kahvenin işleticisi Yakup Tatros'tur. Asi Nehrin'nin kıyısındaydı. 1930'lu-40'lu yıllarda bu kahvenin de önünde bir set ve su dolabı vardı. 1950'li yıllarda kahvede kebab türleri ve akşam yemekleri verilirdi. Sabahları ise hanımlar sohbet etmeye gelirler ve ikramlarını da yanlarında getirirlerdi.

KABÇATILI KAHVE: 1930'lu yıllarda bir ahırın tamiriyle yapılmıştır. Uzun Çarşı'nın başındadır. 1940'lı yıllarda İbrahim Zenne tarafından işletilmiştir. Halen kahve olarak kullanılmaktadır.

ASMALI KAHVE: Cumhuriyet Mahallesi'nde, Cumhuriyet ve Cengiz caddelerinin kesiştiği yerdeydi. Yaklaşık 150 yıllık bir tarihe sahiptir. Asmalı Kahve, Fransız işgaline karşı direnişin merkezlerinden biri olmuştur. 1990'lı yılların başında yıkılmıştır.

ADA KAHVESİ: Şimdiki Vakıfbank'ın arkasındaydı. İçinde okaliptus ağaçları olan bir açık hava kahve gazinosuydu. 1935-40 arası bu kahveyi Hameki çalıştırdı. Önünde plaj kabinleri vardı.

HÜNKAR KÖŞESİ KAHVESİ: Uzun Çarşı'nın başından Dörtayak'a giderken Şih Muhammet Cami'nin dibindedir. Fransız döneminde çetecilerin toplanma yeri idi. Bu dönemde ünlü "Hünkar Köşesi Çatışması" bu kahvede geçmiştir. İşletmecileri, 1940'lı yıllarda Süleyman Çelik, 60'larda Şişman Selim'dir (Selim Tartar).

LIBYELİ KAHVE: Ada Kahvesi'nin tam karşısında, nehrin öbür kıyısında. Kahveci Suphi tarafından (1935'li yıllar) işletilirdi. Gençler bu kahvenin plajından nehre girer, karşı kıyıda Ada Kahve ve Plajına geçip geri dönerler.

İNCİ KAHVESİ: 1930'da Fuat Sahillioğlu tarafından yaptırılan iki katlı taş binanın alt katındadır. Kurtuluş Caddesi üzerinde Affan Mahallesi'nde olduğundan Affan Kahvesi de denilmektedir. Kahve eskiden beri Sahilli Ailesi fertlerince işletilmektedir. Sürekli ve köklü müşterileri olan, nargile içilen bir kahvedir (Kara, 2004:142).

2.2.1.2. Kahvehanelerde Oyunlar, İkramlar

1930'lu ve 40'lı yıllarda kahvehane müdavimleri zar oyunu oynarlardı. Tüm kahvehanelerde domino, dama, tavla oynanırdı. Kağıt oyunları 1960'a doğru yaygınlaşmaya başladı. Uzun Çarşı Orta Kahve, İnci Kahvesi, Yıldız Kahvesi, Camlı Kahve, Sakarya Kahvesi, Asmalı Kahve nargile içilen ve özellikle nargile tiryakilerinin devam ettikleri kahvelerdi. Şu anda İnci Kahvesi, Uzun Çarşı Orta Kahve ve Ürgen Alanı'ndaki Esnaf Kahvesi nargile vermektedir.

Tüm kahvelerde çay, kahve, ayran verilirdi. Sabahleyin kahveye ilk gelen sade kahveyi bedava içerdi. Uzun Çarşı Orta Kahve, İnci Kahvesi, Asmalı Kahve ve nehir kenarındaki yazlık kahvelerde koruk suyu şerbeti, dut şurubu, haytalı diğer önemli içeceklerdi. Önemli içecek ve yiyeceklerden biri de "haytalı" idi. Nişasta tepside pişirilerek dondurulur, kare kare kesilerek çukur bir tabağa doldurulur, üstüne gül suyu ve kar ilave edilirdi.

1950'li yıllara kadar kahve külde pişirilirdi. Empire (Gündüz) Kahve ve Gazinosu'nda yemek de verilirdi. Yine Çiçek Kahvesi'nde 1950'li yıllarda yemek ve kebab çeşitleri bulunurdu. Sakarya Kahvesi'nde ise 1960 sonrası sütlaç, dondurma, kazandibi, keşkül gibi sütlü tatlıların servisi başladı.

2.3. Cumhuriyet Döneminde Antakya'da Vakıflar

"İstanbul'un işgali üzerine Ankara'da 23 Nisan 1920'de kurulan BMM, yeni bir hükümet kurulması için harekete geçti. İlk çıkarılan kanunlardan biri, 3 sayılı "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntibahına Dair Kanun" oldu. 2 Mayıs 1920 tarihini taşıyan bu kanunun 1. maddesinde 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti belirtiliyor, bunlar içerisinde "Şer'îye ve Evkaf Vekâleti" de bulunuyordu. Böylece o güne kadar Şeyhülislamlık tarafından yürütülen "şer'îye" ile Evkaf Nezareti tarafından yürütülen

“evkaf=vakıflar” bir elde toplanıyor, fakat“Şeyhülislam” unvanı da kullanılmıyordu. 21 Teşrinievvel 1336 (Ekim 1920) tarihli Büyük Millet Meclisi Beyannamesi’nde BMM’nin diğer işler yanında evkaf işlerinde de içtimai uhuvvet ve teavünü (toplumsal kardeşlik ve yardımlaşmayı) hakim kılarak halkın ihtiyacına göre yenilikleri ve kurumları vücuda getirmeye çalışacağı belirtiliyordu” (Öztürk, 2005:19).

“1921 Anayasası’nın 11. maddesi de, BMM’ nin koyacağı kanunlar çerçevesinde evkaf işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesini de, her il sınırları içinde, mahalli idare organı olan “Vilayet Şurası”na bırakıyordu. 12 Kasım 1338 (1922)’de “BMM’nin Hukuk-i Hakimiyet ve Hükümdârânî’nin Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı” ile artık İstanbul’daki devlet teşkilatının hukuki bir dayanağı kalmıyordu. Bu karar ile 16 Mart 1336 (1920) tarihinden İstanbul’daki hükümet ebediyen “tarihe gömülmüş oluyordu. 7 Kânunuevvel 1338 (Aralık 1922) tarihinde kabul edilen 284 sayılı “Şura-yı Evkaf Hakkında Madde-i Münferide” adlı kanun, “Şura-yı Evkaf’ın bir başkan ile iki üyeden oluşacağını, başkanın veya üyelerden birinin yokluğunda Şer’iye ve Evkaf Vekili’nin uygun göreceği daire müdürlerinden bir kişi ile üye sayısını tamamlayacağını” hükme bağlamakta, böylece 12 Kasım tarihli tüzükteki Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin mevcudiyeti hükmünü kanunu kuralı haline getirmektedir”(Hatemi, 1996:378.)

“3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 sayılı “Şer’iye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun” (Resmi Ceride: 6 Mart 1340–63, Düstür, III/5, 320) ile Vekâlet ilga edilirken “Evkaf umuru, milletin hakiki menafine muvafık bir şekilde halledilmek üzere bir Müdiriyet-i Umumiye şeklinde şimdilik Başvekâlet’e tevdi edilmiştir” denilmek suretiyle vakıflarla ilgili “şimdilik” Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük kurulmuş oluyordu. Bu kanun aynı zamanda, yasama görevini şeriat ile kayıtlı olmaksızın BMM’ne veriyor (md. 1), Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’ni kaldırıyor (md. 2), Diyanet İşleri Reisi’nin, Başvekil’in inhası üzerine Reis-i Cumhur tarafından nasbedileceğini (md. 3), Diyanet İşleri Reisliğinin Başvekâlet’e bağlı olacağını (md. 4), Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bütün cami, mescit, tekke ve zaviyelerin yönetimi ile hatip, vâiz, şeyh, müezzin ve kayyımlar ile sair müstahdemlerin tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisliğinin memur olduğunu (md. 5), müftülerin mercininin de Diyanet İşleri Reisliği bulunduğunu (md. 6) belirtiyordu. Bu kanunla ortadan kalkan “Evkaf Nezareti/ Şer’iye ve Evkaf Vekaleti”ne bağlı vakıflardan maaş alan imam, müezzin, hatip gibi dini hizmet görenlerin vakıflar ile ilişkileri kesiliyordu”(Özkan, 2000:15).

“5 Haziran 1935 gün ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu, vakıfların tüzelkişiliği

konusunda Őu dűzenlemeyi getirmiŐtir. (madde 6/1) ; “Műlhak Vakıflar, Vakıflar Umum MűdűrlűĐű’nce niyabeten idare olunsa bile ayrı ayrı birer hűkmű Őahsiyet sayılırlar. Bunlar kendi taahhűtleri ile ilzam olunur ve borçlarını kendi mallarından űderler.” Cumhuriyet űncesinde kurulup genel műdűrlűkte kaydı bulunan vakıfların sayısı 26.798 iken, 1926–1967 arasında kurulan vakıfların sayısı 70’dir”(űzkan, 2000:16).

2 Mayıs 1920’de, Őer’iyye ve Evkaf Vekaleti olarak kurulan, 3 Mart 1924’te BaŐbakanlıĐa baĐlanarak Őimdiki adını alan Vakıflar Genel MűdűrlűĐű’ne, Tűrkiye Cumhuriyeti’nin bu ilk yıllarında, halen faaliyetlerine devam eden 41.500 Osmanlı vakfından kurucu ve műtevellisi űlen vakıfları yűnetmesi için űzel bir rol verilmiŐtir. Nitekim Vakıflar Genel MűdűrlűĐű’nűn de kuruluŐ amacına uygun olarak en ulvi gűrevlerinden biri, vakıfların vakfiyelerine uygun olarak yaŐatılmasının ve muhafazasının saĐlanması, vakfiye Őartlarının yerine getirilmesi, vakıf menkul ve gayrimenkullerinden doĐan gelirlerin en iyi Őekilde deĐerlendirilmesi ve bu çerçevede vakıf evlatlarına vakfiyeden doĐan galle (gelir) fazlası űdemelerinin yapılmasıdır.

űlke yeni kurulduĐu esnada ihtiyacı olan maddi gűcű, bu kimsenin yűnetmediĐi vakıflardan karŐılamak istemiŐ ve bunu da Vakıflar Genel MűdűrlűĐű aracılıĐı ile saĐlamaya çalıŐmıŐtır. Ayrıca yine bu vakıfların gelirleri ile binlerce fakir ve ihtiyaç sahibine yardım saĐlanmıŐtır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTAKYA'DA OSMANLI'DAN KALAN KÜLTÜREL MİRAS

3.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kültürel Miras

Osmanlı devleti yıkılıp, Cumhuriyet kurulduğunda, Cumhuriyet, son zamanlarını demokrasi ve çağdaşlaşma sancıları ile geçiren bir toplum devralmıştır. Yeni devletin kuruluşuyla gerekli olan yönetim örgütü, eğitim sistemi, mali sistem, Parlamenter sistem, siyasi parti ve çeşitli siyasi kurumlar Osmanlı'dan miras kalmış, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde askeri, siyasi, sanatçı, gazeteci, aydın ve elit yetişmiş insan kadroları da, yine Osmanlı'dan intikal etmiştir.

Osmanlı döneminde yaşanan demokratikleşme ve modernleşme süreci, deneyim olarak Cumhuriyet'e aktarılmıştır. Osmanlıdan Cumhuriyet'e devredilen en önemli nitelik ise, değişimin, tavandan tabana doğru devlet eliyle olduğu ve kısa dönemde hedefine ulaşılacağına inanılmasıdır.

Osmanlı döneminde, Lale Devri'nden 2. Meşrutiyet'e kadar yapılan değişimler, sosyal ve kültürel alanda göreceli bir şekilde olup, genelde çok uluslu imparatorlukta halkın taleplerini karşılamak, Avrupa devletlerinin müdahalelerini bertaraf etmek, ekonomik bunalımı hafifletmek ve devletin modern dünya ile bağdaşmasını sağlamak için yapılmıştır; ancak bunun faturası da, birkaç padişahın ve sadrazamın öldürülmesi ile tahtan indirilen padişahlarla, görevden alınan sadrazamlarla sonuçlanmıştır (Faroqhi, 2010: 48).

Osmanlı döneminde, şeklen demokrasi ve modernleşme olmamakla birlikte, fikren ve uygulamada farklı din, mezhep, ırk, sınıf ve kültürden olanlara karşı hoşgörü ve birlikte yaşama ile kültürünü yaşatabilme ortamı sağlanmıştı; ancak, tek olumlu yanları Mebusan meclisini açmış olan ittihatçıları ve dönemlerini, kendilerinden olmayan farklı din ve ırklara yaptıkları baskı ve dayatmalarıyla Osmanlının dışında tutup, hem fikri hem de organik olarak İttihatçılar ile Cumhuriyet kadrolarını halef selef bağlamında değerlendirmek gereklidir. Cumhuriyet döneminde ise, şeklen demokrasi ve kılık kıyafette modernleşme görülmesine rağmen, fikren ve uygulamada farklı din, mezhep, ırk, sınıf ve görüşten olanlara baskı ve dayatmalarla Rejimin ideolojisine dayalı tek tip adam yaratma çabalarıyla da Osmanlının gerisinde kalmıştır (Öztürk, 2015: 2).

Cumhuriyet döneminde, halk arasında günlük hayatı ilgilendiren konularda değişimler yaşanırken, zihniyet, halk kültürü gibi konularda süreklilik yani statüko hakim olmuştur. Cumhuriyet'in kurucu kadroları, Osmanlı'dan kalan toprak ve toplum üzerinde çağdaş bir devlet inşaa etmek gayesiyle, kültürün tüm sahalarında geniş çaplı değişimler yapmışlardır. Kısa dönemde bakıldığında ilk önce demokrasi vaat eden Cumhuriyet Rejiminin, sonradan hoşgörü ortamından yoksun olarak totaliterleştiği ve "radikal" olarak nitelendirilen bu değişimleri, uzun dönemde bakıldığında, hoşgörü ortamına sahip, mutlak bir rejim olan Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan yenileşme ve modernleşme çabalarının, Cumhuriyet döneminde totaliterleşerek devam eden uzantıları olduğu görülmektedir (Öztürk, 2015: 2).

Kültürel alandaki Osmanlı mirasının, yukarıda bahsedilenlere oranla değişime daha dirençli olduğunu söylemek mümkündür (Güngör, 1984: 31). Alışkanlıklar, inanışlar, davranışlar, zihniyet, gibi unsurlardan bazılarının değişimi yüzyılı aşan bir sürede gerçekleşebilir. Bununla birlikte ilgili alanlardaki sürekliliğin ve değişimin izlerini tespit etmek mümkündür. Kültürel alanda "devletin müdahale edebileceği" sahalar bulunmaktadır. Bunun içindir ki, gerçekleşecek olan değişimlerin, uzun vadede, halkın zihniyetinde de meydana getireceği değişime inanılarak, kıyafetten takvim ve saate, alfabeden eğitime kadar, günlük hayatın çeşitli alanlarında düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Böylece, Batı zihniyetine erişmenin mümkün olacağı bir hayat tarzına geçilmeye çalışılmıştır (Kara, 2004:145).

Sosyal manada yapısı itibariyle Devlet, vatandaşlarına, kendi kültürünü aktarma sürecinde eğitime önem vermek durumundadır. Osmanlı'da ise bu aktarımın yüzyıllar boyunca medreseler tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Bu geleneksel yapılanmadaki ilk uzaklaşma, II. Mahmud döneminde, Batı usulünde askeri eğitim veren okulların açılmasıyla başlar. Böylece Osmanlı'da eğitiminin mektep-medrese şeklinde ikileşmesinin önü açılmış ve ileride yapılacak olan düzenlemelere yön verilmiş oldu. Tanzimat döneminde ise, eğitimin siyasi ve toplumsal fonksiyonlarının olduğu fark edildiği görülmektedir. II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında da eğitim konusunda önemli gelişmeler yaşandığına kaynaklarda yer verilmektedir. Okul programlarının yeniden düzenlenmesi, meslek ve sanat okulları, özürlüler için açılan okullar gibi (Akyüz, 1994: 137). Cumhuriyet'e gelindiğinde ise, eğitim sahasında yapılan ilk önemli eylem, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun (öğretimin birleştirilmesine dair kanunun) çıkarılmasıdır (3 Mart 1924). Böylece, bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanarak, azınlık ve yabancı okulların denetim altına alınması

mümkün olabilmiştir. Eğitimin daha "laik" ve "milli" hale getirilmeye çalışıldığı Cumhuriyet Döneminde, Osmanlı'dan devralınan Batı tarzı okullardan bazıları yeniden yapılandırılmaya tabi tutuldu. Esasen Osmanlı Aydınları, dil ve alfabe konusunda, daha 19. yüzyılın ilk yarısında, ciddi tartışmalara girişmişlerdir. Söz konusu girişimleri; Batı tarzında eğitim veren okulların açılması, Türkçenin ilim dili olarak kullanılmasının gündeme gelmesi, 1876'da "Osmanlı Devleti'nin resmi dilinin Türkçe olduğu ve devlet hizmetine girecekler için bu dilin bilinmesi gerektiği"ne dair hükmün Kanun-i Esasi'de yer alması ile örneklemek mümkündür. Bu süreçte Latin Alfabesi'nin alınmasının da gündeme geldiği kaynaklarda görülmektedir (Karal, 2000: 314).

3.2. Kültürel Mirasın Antakya'da Etkileri

1526 yılında I.Selim'in Mısır Seferi sonunda Antakya, Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Antakya dört yüz yıl Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyeti altında kalmıştır, ancak tarih kitaplarında "Osmanlı Antakyası" hakkında geniş ve ayrıntılı bilgiye rastlanmaz. Antakya'da Ermeni, Bizans, Selçuklu ve hatta Moğol gibi uygarlıklar Osmanlıdan çok daha derin ve etkileyici izler bırakmıştır. Bunun nedeni Antakya'nın eski dönemlerdeki ihtişamını yitirerek büyük bir kentten küçük bir kasaba haline dönüşmüş olmasıdır (Türk, 2016: 157).

Aslında Antakya'nın kendine özgü canlı ve çok kültürlü ve çok kimlikli yaşamını sürdürmesinde Osmanlı yönetim biçiminden kaynaklanmaktadır. Özellikle XVI. ve XVII. asırlarda Osmanlılar, Antakya ve çevresini uç bölge gibi yönetmişlerdir. Merkez çok az doğrudan talep yapıyor ve gündelik işler yerel liderlere bırakılıyor, bölgedeki hiyerarşiye önde gelen kişiler Osmanlıyla işbirliğini kabul ettikleri sürece karışılmıyordu. Hatta bu yönetim anlayışına uygun olarak Antakya ve çevresini aldıktan kısa bir süre sonra yönetici olarak Sünni değil Alevi Nusayri bir lider atamışlardır. Bu yaklaşımın bir sonucu yerel liderlerin güçlü konumlarını sürdürmeleri, bir diğeri ise çok kimlikli yapının korunmasıdır (Türk, 2016: 155).

Osmanlı döneminde Antakya'da etnik gruplara kendilerine özgü bir yaşam sürdüren küçük etnik gruplar da eklenerek kültürel ve etnik çeşitlilik daha da zenginleşmiştir. 16. ve 17. yüzyılın başlarında Gurbat (Çingene veya öşürçüyan olarak da isimlendirilen) ve her türlü işte onda bir karşılığında çalışan gezginci bir topluluk olan etnik gruplara da rastlanmaktadır (Türk, 2016: 158). Osmanlı dönemi Antakya'sında nüfusu tam olarak bilinmemekle birlikte bir başka küçük grup da cariye ve kölelerdi.

Antakya'daki küçük etnik gruplardan biri de Çerkezlerdir. 1876 yılında Osmanlı-Rus savaşı sonrasında topraklarından atılan Çerkez göçmenler için Asi Nehrinin karşı tarafında "Muhacirin Osmaniye" yada daha sonraki adıyla "yeni mahalle" adıyla yeni bir yerleşme kurulduğu bilinmektedir (Kara (2005: 63-677). XIX. yüzyılda Antakya'da yaşayan nüfusun, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi dinleri mensuplarından meydana geldiğini etnik olarak da Türk, Arap, Rum ve Ermenilerden oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre; XX. Yüzyılın başlarına kadar nüfusta önemli bir değişiklik görülmemiştir (Türk, 2016: 159).

1901 tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre; Antakya, Belen ve İskenderun nüfusları incelendiğinde İslam, Ermeni Katolik, Rum Katolik, Rum Ortadoks, Ermeni Protestan, Yahudi, Latin ve Ecnebi dini grupları görülmektedir (Erdoğan, 2014: 49). Nüfuslarında önemli bir artış olmamakla birlikte, gayrimüslim grupların sayısında bir artış olduğu görülmektedir. 1930'larda Antakya'da araştırma yapan Weulelersse, kenti üç ayrı sitenin bileşkesi olarak değerlendirmiştir. Sitelerde üç büyük topluluktan Türkler, Hıristiyanlar ve Alevi Nusayriler oturuyordu (Türk, 2016: 160).

Kentin 45 semtinden 27'si Türklerin oturduğu merkezi bölgedeydi. Kentin Güney ve kuzeyinde ise iki Alevi Mahallesi bulunmaktaydı (Türk, 2016: 157). Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı ile birlikte iki ay içinde 50.000'e yakın göçmen Suriye'ye geçmiştir (Türk, 2016:158). Bunların büyük bölümünü Ermeni, Alevi, Sünni Arap ve Hıristiyan Arap kökenliydi. Bu büyük göçe rağmen Antakya'nın tekdüze bir nüfus yapısına sahip değildi. Antakya ve çevresi günümüzde de Türk Sünni, Arap Sünni, Arap Hıristiyan, Arap Alevi ve dışarıdan getirilerek yerleştirilen küçük etnik grupların bir arada barış içinde yaşadığı bir yerdir.¹³

Antakya dış dünyaya açık, kendi içinde kozmopolit, kültürel anlamda hoşgörülü bir nitelik taşıyarak günümüze kadar gelmiştir. 19. yüzyılda Antakya liman kenti olmamasına rağmen liman kentlerini çağrıştırır gibi özellikleriyle, tarihte "altın" çağına girmiştir. Depremlerle göçlerle nüfusu köklü bir biçimde değişmişse de her seferinde Antakya'yı Antakya yapan özellikler yeni gelenlerin de kimliğine zamanla damgasını vurmuştur (Türk, 2016: 162). Antakya bir daha hiçbir zaman altın çağındaki görkem ve önemine kavuşamamış olsa da gümüş çağında da kendi kimliğini korumayı başarmıştır.

---

¹³ Bekir YILDIRIM, Durmuş oğlu, 1918 doğumlu, okur yazar, Antakya Yaylacık Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş. T.:02.06.2019

Tarihte Romalılarla Persler, Bizanslılarla Araplar, Selçuklularla haçlılar arasında sık sık el değiştiren Antakya kendi dokusunu korumayı başarmıştır ama değişikliklerin nasıl ağır bir bedel dayatabileceğini de yaşamış bir kenttir (Türk, 2016:161). Hiç kuşku yok ki bugünkü Antakya ile klasik dönemin Antakya'sı arasında dünyadaki veya bölgedeki önemleri açısından hiçbir benzerlik veya yakınlık yoktur. Aradaki fark o kadar çarpıcıdır ki günümüzün önde gelen kentlerinin silik ve önemsiz bir kent olmamak için Antakya tarihinden ibret almaları gerektiği bile söylenebilir (Türk, 2016: 161). Ancak "karanlık" olarak nitelenen dönemde de Antakya klasik dönemdeki özelliklerinin bir çoğunu koruyabilmiştir. Bu özelliklerin en önemlilerinden biri de çok-dinli ve çok kültürlü toplumsal yapının varlığı ve hoşgörü ortamının sürdürülmesidir. Antakya'daki çok sayıda etnik grubun varlığı ve çok-kültürlü yapı Antakya tarihinden devralınmış ve günümüzde de sürdürülmektedir.

Antakya kültürünü araştıran biri pazar yerinde biraz vakit geçirmesi yeterli olur. Dünyanın farklı kültürlerden insanlarla tanışma fırsatı yakalar ve dünyanın her hangi bir şehri hakkında fikir edinmiş olur. Böylece zahmetli bir yolculuk yapmaksızın amacına ulaşmış olur (Türk, 2016:159). Antakya ve çevresi yüzyıllardır boyunca bir arada yaşayan farklı etnik, kültürel ve dinsel toplulukları barındıran, bu toplulukların bir arada çatışmadan yaşayabildiği, birbirini etkileyebildiği, birbirinin dönüşümüne ve değişimine katkıda bulunabildiği çok kültürlü ve çok kimlikli bir yapıya sahiptir.

Kültürel çeşitliliğe tarihten gelen bir aşinalık vardır. Antakya'da farklı toplulukların tarihte çeşitli anlaşmazlıklar yaşamalarına rağmen, bunu çatışmaya dönüştürmedikleri, aralarındaki birlik ve ahengi korumak için çaba harcadıkları görülmektedir. Antakya'da yaşayan etnik ve dini topluluklar arasındaki uyumlu ve hoşgörülü sosyal ilişkilerin var olmasında; Antakya'nın tarihinden gelen çok kültürlülük bilinci ve uyumlu ortamın varlığı ise en önemli faktör olarak dikkat çekmektedir(Türk, 2016:161). Bugün olduğu gibi geçmişte de Antakya kültürü, dini ve etnik gruplar arasındaki sosyal ilişkileri kente özgü bir hoşgörülü bir niteliğe sahiptir.

Osmanlılar döneminde farklı etnik ve dini gruplar arasında dini ve etnik bir sürtüşme olmadığı gibi komşuluk ilişkilerinin de oldukça gelişmiş olduğu incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Türk'e göre (2016:157); Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirlerine misafirlğe gittikleri, ticari ortaklıklar kurdukları, birbirlerine çeşitli eşyalar ve gayri menkuller alıp sattıkları, ödünç para alıp verdikleri, dini ibadet, gelenek-görenekler açısından özgür ve eşit oldukları, hukuk önünde eşit oldukları, birbirlerine vekil, kefil, vasi ve şahit oldukları, yöneticiler ve hukukçular önünde eşit

muameleye tabi tutuldukları gözlenmektedir. Kültürel çeşitliliğe tarihi aşinalık Antakya'da yaşayan farklı toplulukların yaşam biçimlerinin önemli bir parçasıdır. Bu bakımdan, Antakya ve çevresi, karşılıklı etkileşim içinde birbirlerinin varlıklarına saygı gösteren farklı kültürlerin senteze uğradığı bir bölgedir (Türk, 2016: 161).

Antakya'da grup kimliğinin belirgin olduğu; ama her Antakyalının da kendisinden olmayana karşı saygılı ve hoşgörülü olduğu bir etnik yapıdan söz edilebilir. Farklı etnik gruplar ve farklı dinlere karşı hoşgörülü olmaları, geleneklerinde ve inançlarında tutucu olmamaları, gruplar arasında yakın ilişkiler geliştirilmesine olanak sağlamış ve bu yakınlık süreç içerisinde benzer gelenek, inanç ve ritüellerin doğmasını sağlamıştır. Antakya'nın nasıl başka kentlerde yaşanan etnik çatışmalara sahne olmadığı hala merak edilen bir konudur. 20. yüzyılın ikinci yarısında Antakya hala ezan yanında çan seslerinin de duyulduğu, sokaklarında Türkçe kadar Arapça da konuşulan canlı bir kent olarak kalmıştır. Her nasılsa, yaşanan yüzyılda gittikçe monotonlaşan ve homojenleşen toplumlar arasında Antakya kendisine özel bir yer edinmiş ve bu yeri uzunca bir süre koruyabilmiştir (Türk, 2016: 159).

Antakya'da açık ve hoşgörülü bir ortamın gelişmesine yol açan faktörlerin başını kentnin coğrafi konumu çeker. Evliya Çelebi'ye göre ise Antakya, Arap ve Rum dünyaları arasındaki sınırı belirler. Ancak bu sınır bu bir engel olmaktan çok geçişleri kolaylaştıran iki dünyayı birleştiren bir köprü görevini görmüştür. Önemli ticaret ve hac yollarının ortasında olan Antakya, farklı kimliklerden ve dinlerden gelen insanları kendine çeken bir yer olarak gelişmiştir (Türk, 2016:159); bu yoğun trafiğin bir sonucu olarak Antakya ve çevresinde Dürzi, Şii, Nusayri, Yezidi vb. gibi eklektik ve heterodoks diye tanımlanan inanç biçimleri yoğun bir biçimde gelişmiştir. Bu inanç biçimlerinin ortak özelliği, farklı dinlerden değişik öğeleri alıp birleştirmeleri ve böylece özgün ve dışa açık bir dünya görüşüne sahip olmalarıdır. Bu inanç sistemleri bölgenin dışa açık kalmasına yardımcı oldukları gibi katı ve ortadoks görüşlerin bölgede hâkimiyet sağlamasını da önlemişlerdir.

Uzun tarihi bir geçmişe sahip olan Antakya'da aynı coğrafyayı paylaşan insanlar arasındaki ilişkilerde hoşgörünün bu denli fazla olmasında ekonomik ilişkilerin önemli bir etkisini ortaya koymaktadır. Antakya, gelir düzeyi yüksek olan yada geliri giderlerinden daha fazla olan az sayıdaki illerimizden biridir. Antakya, coğrafi ve iklimsel koşulları ve toprağın verimliliği bakımından da öteki bölgelere göre avantajlı bir konumdadır (Türk, 2016: 155). Özellikle Amik ovasının geniş ve zengin tarım arazileri Antakya'daki gelir paylaşımını etkilemektedir. Bölgenin coğrafi konumuyla

bağlantılı olarak, kendine yeten bir ekonomiye sahip olması dışında, topluluklar arasındaki ticari iş bölümü de hoşgörü ortamının sürdürülmesinde önemli bir faktördür.

Antakya’da yaşayan toplulukların kendilerine has meslekleri ve aralarında mesleki bir işbölümü vardır (Türk, 2016:155). Mesleki işbölümü toplulukların bir diğerine ihtiyaç duymasına neden olmakta bu da topluluklar arasındaki uyuma katkıda bulunmaktadır. Rekabete dayalı olmayan ticaret anlayışı ve meslek yapılarının topluluk-içi kuşaklar arasında aktarılması, mesleklerin devamlılığını sağlamasının yanı sıra küçük toplulukların da ezilmesine engel olan bir sosyal ve ekonomik konum kazanmalarına yol açmaktadır. Topluluklar arasında bazı iş kollarında zanaat geçişi de olduğu görülmektedir. Neredeyse bir iş bölümünü düşündürecek biçimde farklı iş kollarında uzmanlaşma onları ticaret yoluyla birbirlerine daha çok yakınlaştırmakta, iletişimin artmasını sağlamakta, birbirlerine bağımlı kılmakta ve sınırlı kaynakların paylaşımı için rekabet etmelerini engellemektedir.

Başlangıçta sadece ticari ve ekonomik olan ilişkilerin de süreç içinde sosyal ve kültürel ilişkilere yansması beklenmektedir. Hoşgörünün korunmasında ve sürdürülmesinde etnik olarak azınlık konumunda olan Ermeniler, Arap Hıristiyanlar ve Nusayriler arasındaki ilişkiler de önemli bir rol oynamıştır. Türk’e göre (2016: 158); bu üç topluluk, evlilik konusunda aralarında belli kopuşlar yaşansa da, yerli olmanın, azınlık olmanın, ortak bir bölgesel kültürü ve kaderi paylaşmanın, ekonomik ve sosyal ilişkilere sahip olmanın etkisiyle bir ortak yaşama paydasında kaynaşmıştır ve dayanışma halindedirler. Hatay’da yaşayan Arap Hıristiyanlar ve Alevi Nusayrilerin uzun süreler aynı mahallelerde bir arada yaşamaları, aralarında sıcak ilişkiler kurulmasına ve dayanışmanın artmasına yol açmıştır. Bu iki grup arasında gelenekler ve dini ritüeller etkileşim içinde dönüşüme uğramıştır.

Geçmişte Arap Hıristiyan ve Nusayrilerin birbirlerine yakın evlerde ve mahallelerde oturdukları belirtilmektedir¹⁴. Bu durum iki grup arasındaki dayanışma ve etkileşimi güçlendirmiş gibi görünmektedir. Yerleşik bir kültürün temsilcisi olan her iki grubun da Arap kökenli olmaları ve aynı dili konuşmaları da bu etkileşimde rol

---

¹⁴ Süleyman DURMAZ, Derviş oğlu, 1941 doğumlu, okur yazar, Antakya Küçükdalyan nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş. T.:15.06.2019.

oynamaktadır. Nusayrilerin her dine her inanca saygılı olmaları ve bütün peygamberleri kutsal saymaları da bu etkileşimin nedenleri arasında sayılabilir.

Antakya ve genel olarak Hatay aynı zamanda “evliyalar diyarı” olarak da isimlendirilir. Anadolu’da Hatay kadar çok sayıda ve tanınmış evliya bulunan bir şehir bulmak olanaksızdır. Aynı hoşgörü ve etkileşim ortamı genel olarak türbe inancı ve kutsal mekanlar için de geçerlidir. Habib-i Neccar Camii, Yahudi havrası, Ermeni, Ortadoks, Katolik ve Protestan kiliseleri bugün de her dinden insanların uğradıkları tarihi ve kutsal mekanlar olarak varlığını korumaktadır. Nusayrilere ait olan Harbiye’deki Yusuf el-Hekim türbesi, çoğunlukla Türk Sünnilerin ziyaretçi akınına uğrayan Hatay’daki Habib-i Neccar ve Kırıkhan’daki Beyazıt Bestami Türbesi ve Hıristiyanlara ait olan İskenderun’daki St. Georges kilisesi Hatay’da yaşayan her inanç grubundan insanlar tarafından ziyaret edilerek dilek dilenmektedir.

Mızraklı köyündeki Cosmanus–Dimyanus isimli Hıristiyan azizleri adına yapılan ziyarete hem Hıristiyanlar hem de Nusayriler sahip çıkmakta ve her iki kesimden insanlar burayı sıkça ziyaret etmektedirler¹⁵. Farklı inançlardan insanlar bu türbelerde kendi inanç sistemlerinin gereği olan çoğunlukla benzer pratikleri yerine getirebilmektedirler. Bu türbelerde mum yakmak, dilek ağacına paçavra bağlamak ve adak adamak ortak ve yaygın olarak yapılan inanç ve uygulamalardır. Ayrıca Hatay’daki kutsal mekanlarda taş-kaya, su, dağ ve ağacın kutsal olduğuna inanılmasından kaynaklanan doğa kültlerine de sıkça rastlanmaktadır. Antakya’da tarihi bir miras olan türbe inancının güçlülüğü ve türbe sayısının çokluğuyla bağlantılı olarak fal ve büyüye olan güçlü inanç arasında da bir paralellik kurulabilir.

Günümüz Antakya’sında yaklaşık 500’ün üzerinde türbe ve ziyaretgah bulunmaktadır. Türbe bakıcılığı bir tür geçim sağlama yolu olarak babadan oğla aktarılmaktadır. Aynı şekilde, fal ve büyüden geçimini sağlayan çok sayıda aile bulunmaktadır. Her mahallede her köyde fal bakan ve büyü yaptığına inanılan din adamı (şeyh veya hoca) bulunmaktadır. Evliyalar “keramet sahibi” olma özelliğine sahip olan ermiş kişiler olarak tanınırlar. Halk, keramet sahibi olduğuna inandıkları evliya türbelerine gitmenin yanı sıra sıkça falcılara ve büyücülere de gitmektedirler.

---

¹⁵ Süleyman DURMAZ, Derviş oğlu, 1941 doğumlu, okur yazar, Antakya Küçükdalyan nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş. T.:15.06.2019.

Antakya kültürü, geçmişten bugüne farklı dinlerden ve etnik gruplardan farklı kültürlerden insanın bir arada barış içinde yaşamayı becermiş bunun sonucunda da tarihi süreçte ortaya çıkan bir mozaik kültürdür. Antakya’da yaşayan toplulukların yaşam biçimleri her ne kadar bir birinden farklı olsa da bu yaşam biçimleri tarihten gelen hoşgörü bilincinin eşliğinde ortak bir senteze ulaşarak bütünleşme eğilimi göstermiştir. Bu bütünde dil, din ve iç evlilik topluluklar arasındaki sınırları veya farklılıkları belirginleştirirken, Antakyalıların tarihten gelen hoşgörülü bakışı bu farklılıkların çatışmaya veya bölünmeye uğramasını engellemiştir (Türk, 2016: 155).

Antakya’da böyle açık ve hoşgörülü bir ortamın gelişmesi ve korunmasında en önemli etkenlerden biri de kentin avantajlı coğrafi konumudur. Coğrafi konumla bağlantılı olarak gelişmiş ekonomik ilişkilerin varlığı, topluluklar arasındaki ticari işbölümü ve mesleki uzmanlık alanlarının kendiliğinden paylaşılmış olması ve yardımlaşma-dayanışmaya dayanan iyi ilişkilerin kurulması da hoşgörü ortamının sürdürülmesinde önemli faktörler arasında sayılabilir. Antakya’da grup kimliğinin belirgin olduğunu ama ötekilere karşı saygılı bir etnik yapıdan söz edilebilir. Etnik köken, dil ve din Hatay’da yaşayan toplulukların kimlik oluşumlarında önemli bir yer tutar. Evlilik konusunda belirgin kopuşlar yaşansa da farklı topluluklar ortak coğrafyayı ve kaderi paylaşmanın, uyumlu bir ekonomik ve sosyal ilişkiler geliştirmelerinin etkisiyle bir ortak yaşama paydasında kaynaşmışlar ve dayanışma içindedirler(Türk, 2016:156).

Farklı etnik gruplar ve farklı dinlere karşı hoşgörülü olmaları, geleneklerinde ve inançlarında tutucu olmamaları, gruplar arasında yakın ilişkiler geliştirilmesine olanak sağlamış ve bu yakınlık süreç içerisinde benzer gelenek, inanç ve ritüellerin doğmasını ve kültürel etkileşimi sağlamıştır” (Türk, 2016:155). Antakya’da yaşayan çeşitli etnik ve dinsel grupların bayramlarında, ritüellerinde, yemek kültürlerinde ve kutsal kişi-kutsal mekan inançlarında dinler arası etkileşim ve hoşgörü gözlemlenmektedir. Osmanlının asimile etmeden toplumları yaşantılarında özgür bırakmaları etnik yapıların hayatlarını günümüze kadar sürdürmelerini sağlamıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Özellikle XX. yüzyılın başlarında dünya siyasi tarihi açısından, birçok yeni devletin kuruluşuna, sınırların değişmesine veya mevcut sınırlar içerisindeki demografik ve etnik kültürel yapının farklılaşmasına tanık olunmuştur. Ülkemiz söz konusu zaman dilimlerinde yukarıda sıralanan bütün değişimleri yaşamıştır. Sınırların kısa sürede değişmesi ve demografik yapının dönüşmesi süreçlerinin ardından gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı ile yeni bir devletin kurulması mümkün olmuştur. Oldukça önemli sayılabilecek bu değişimler çok kısa bir sürede gerçekleştiğinden Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyete şahitlik eden bir kuşak var olmuştur.

Osmanlının dağılma süreci birçok millet için bağımsızlığını kazanma mücadelesi iken; Türkler açısından elde kalan sınırları müdafaa etme ve vatansız kalmama adına verilen bir mücadele olarak değerlendirilmektedir. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonucunda ağır yenilgiler alan Osmanlı, Kurtuluş Savaşı neticesinde son bir direniş hattı oluşturabilmiş ve mevcut sınırlarda egemenlik iddiasını devam ettirebilmiştir. Unutulmaması gereken önemli bir nokta, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük emekleri olan askerî liderlerin, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Trablusgarp'tan başlayarak muhtelif zaman ve cephelerde Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi için canlarını ortaya koyarak gerçekleştirdikleri mücadeledir.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci, siyasi coğrafyadaki birçok örnekleri gibi sıkıntılı ve sancılı bir dönemi içerisinde barındırmaktadır. Siyasi, sosyal ve askerî kurumların bir kısmı işlevini yerine getiremezken, çağın gerektirdiği ihtiyaçları karşılayacak birçok kurumun da henüz ortaya çıkmadığı bilinmektedir. Danıştay, Polis teşkilatı, İtfaiye teşkilatı, Kızılay, TCDD, Jandarma Teşkilatı ve Ziraat Bankası gibi birçok kurum Cumhuriyet'e Osmanlı Dönemi'nden miras olarak kalmıştır. Bu kurumlar modern Türkiye'nin tesisinde ve ilerlemesinde önemli rol oynamalarının yanında devlet geleneğinin devam ettirilmesi ve uzun bir süredir büyük bir coğrafyada yönetim kapasitesi olan bürokratik sınıfın tecrübe ve kabiliyetlerinden yararlanılmasını sağlamıştır.

Tarihî serüveni içerisinde Türklerin kurmayı ve yaşatmayı başardığı devletlerarasında Osmanlı Devleti'nin saygın yerini koruma, anlatma ve araştırma sorumluluğu en başta Türkiye Cumhuriyeti'ne aittir. Tarihi birbirinden tamamen ayrı dönemler olarak ele almak akademik çalışmalar yapmak açısından belirli bir dönemin

özelliklerini daha derinlemesine anlamak için gerekli görülebilir. Ancak, tarih bilinci oluşturmak amacıyla, milletlerin devamlılığını sağlamak açısından dönemlerin, devirlerin, liderlerin ve hatta devletlerin anlamı ve önemi, milletin varlığını ve birliğini sürdürmesi ile ölçülebilir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin, Türkiye Cumhuriyeti'ne sağladığı kaynaklar kadar problemleri de miras olarak bıraktığı bir gerçektir.

Cumhuriyet'in, Osmanlıdan devraldığı tebaayı vatandaş olarak kabul etme, modernleşme ve kalkınma süreciyle başlayan uluslaşma süreci yönetilirken zaman zaman toplumsal dirençle karşılaştığı da görülmüştür. Saltanat, meşrutiyet ve cumhuriyet birer rejim şekli olarak devletin devamlılığını sağlamak açısından araç olarak görülmelidir. Ortaylı'ya göre Osmanlıdan, Cumhuriyete devlet devam etmektedir, değişen sadece devletin rejimidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş başta olmak üzere zafer ve bayramları çeşitli etkinliklerle kutlandığı gibi Osmanlı'nın zaferleri ve kuruluşu da aynı coşkuyla kutlanmaktadır.

Toplumlar zamanın akışı içerisinde sürekli değişmek zorunda kalırlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin geldiği noktada sadece belirli slogan ve kavramlar yardımıyla daha gelişmiş bir ülke olmak mümkün değildir. Osmanlı'nın torunları ve Cumhuriyet'in çocukları olarak mevcut kültürel mirası daha ileriye taşımamızın yolu tarihimizi iyi analiz etmek ve anlamaktan geçmektedir. Daha iyisini kurmanın yolu, yapılan hatalardan dönülmesi ve tarihten ders çıkarılmasıyla mümkündür.

Osmanlıya özlem duymak Cumhuriyet'e karşı olmak anlamına gelmeyeceği gibi, Cumhuriyet'e duyulan hayranlık da Osmanlı düşmanlığını ortaya çıkarmamalıdır. Türkiye Cumhuriyeti sınırlı imkânlar ile yer üstü ve yer altı kaynaklardan mahrum olarak, diplomatik, askerî ve ekonomik açılardan ağır yenilgileri takiben elde edilen zaferler neticesinde kurulabilmiştir. Anadolu insanı için vatan olmasının yanı sıra, kaybedilen topraklar sonucunda gidecek bir yeri kalmayan Türk milletine yurt olmuştur.

Antakya, Kuzeyden güneye, güneyden kuzeye giden ve doğudan gelen anayolların kavşak noktasında bulunan Antakya, tarihi boyunca kıtalar ve bölgeler arası ticarete önemli rol oynamış, yolcu ve hacı kervanları için bir konaklama yeri ve çeşitli bölgelerden gelen insanlar için bir kültür alışverişi merkezi olmuştur. Bu nedenle Antakya çeşitli bölgelerden gelmiş binlerce insanın konakladığı, başka bölge insanlarıyla hem mal, hem fikir alışverişinde bulunduğu, memleketlerine yeni bilgi ve fikirlerle döndükleri bir kültür merkezi görevi yapmış, Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde dünyanın sayılı uygarlık merkezlerinden biri olarak ün

yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de bir ticaret ve kültür merkezi görevi yapan Antakya bu dönemini günümüze kadar gelişerek sürdürmüştür.

Bu çalışma sonucunda, Antakya'nın, kardeşlik, barış, hoşgörü, sevgi ve medeniyetler şehri olmasında Osmanlı'nın hem kültürel hem de yaşamsal anlamda katkısını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Aktüre, Sevgi. (1975). “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirselle Yapının Değişme Süreci”. *Journal of the Faculty of Architecture*, 1(1), ss. 101-128.
- Akyel, Salih. (1966). *Payas Tarihi*, Garanti Matbaası, İstanbul.
- Akyüz, Yahya. (1994). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e Yayınevi)*, İstanbul.
- Aslan, Kadir. “Erzin-Payas-Dörtüol'da Yer Adları – II”, *Güneyde Kültür*, 1996, sy. 87-88, s. 35-37.
- Bayartan, Mehmet. (2005). Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, 13, 93-107.
- BOA. Meclis-i Vükela (MVL). 724/77 (18 R 1283).
- BOA. NFS. D. 3249 (29 Z 1256).
- BOA. NFS.D. 3682 (1256).
- Budak, Mustafa, “Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 13 (38), ss. 397–425.
- Cin, Halil. (1992). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.; 105, 3. Baskı 1992, sayfa 38.
- Çabuk, Burak Fazıl. (1997)., “Hatay Bölgesinde Yapılan Savaşlar: İnnib Savaşı”, *Güneyde Kültür*, S.100, ss. 46-48.
- Çabuk, Vahid (1976). “Piri Reis, Abdurrahman Hibri, Katip Çelebi ve Evliya Çelebi'ye Göre İskenderun ve Çevresi”, *Türk Kültürü*,1976, sy. 166, ss. 23-28.
- Çabuk, Vahid (1991). “I. Dünya Savaşı Öncesinde İskenderun'un Stratejik Durumu”, *I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu*, Antakya, 1991..
- Çabuk, Vahid (1996). “Fransız Seyyah Jean Babtiste Tavernier'e göre XVII. Yüzyıl Başlarında Antakya ve Halep”, *Güneyde Kültür*, 1996, sy. 83, ss. 6-11.
- Çabuk, Vahid (1996). “Osmanlı Şehnameleri ve IV. Murad'ın Şehnamesine Göre Antakya ve Antakya'nın Sıcağı”, *III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu*, Antakya. 18-19 Ekim 1996.
- Çabuk, Vahit. (1987). *İskenderun Tarihinden Bir Kesit: 1903 Yılında İskenderun Kaza Teşkilatı Halep Salnamesine Göre*, Hatay..

- Çabuk, Vahit. (1995). “Antakyalı Kasım Efendi’nin Cevahirü’l-Ahbar Adlı Eseri”, *Güneyde Kültür*, 1995, sy. 76, ss. 6–10.
- Çadircı, Musa (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. A
- Çakar, Enver, “Halep Sancağında Türkçe Yer Adları”, OTAM, 2000, sy. 11, s. 83-109.
- Çakmak, Fevzi (2009). “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. VIII, S. 18-19, s. 89-115.
- Çalık, Temel. (2017). “Devlet-i Aliyyeden Cumhuriyete”, *Devlet*, s. 470, ss. 15.
- Çalışkan, Adnan. (1995). “Halep Salnamesine Göre 1317 (1899) Yılında Belen Kaza Teşkilatı”, *Güneyde Kültür*, s. 82, ss. 29-30.
- Çalışkan, Adnan.(1995). “Belen 41. Tümen Şehitliği ile İlgili Bilgiler”, *Güneyde Kültür*, sy. 75, ss. 48-50.
- Çelenk, Selim. (1997). *Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, (haz) Günay Çelenk, (haz.), AGC Yayını, Antakya.: AGC Yayını, 1997.
- Çelenk, Yavuz. (1997). “Antakya Sokollu Mehmet Paşa Hanı, Çelenk-Haytoğlu Sabunhanesi”, *Güneyde Kültür*, s. 104-105-106, ss. 15-23.
- Çelik, Mehmet Yusif. (2012) “50 No’lu Antakya Şer’iyye sicili (H.1316-1318 / M.1898-1901)” (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay. 2012
- Çelik, Kemal. (1997). “Dörtüol’un İşgali ve Milli Mücadele’de İlk Kurşun”, *Güneyde Kültür*, s. 95, ss. 6.
- Çetin, Bayram. (2010). “Antakya (Hatay) Nüfusunun 1940-2008 Yolları Arasındaki Gelişimi ve Temel Özellikleri”, . . , *Hatay Araştırmaları I*, (Editörler: Ahmet Gündüz ve Selim Kaya), Antakya Belediyesi Yayınları, Antakya, ss. 179-225.
- Çiftçi, Cafer. (2004). “Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5 (, S.7), ss. 17-34.
- Çimen, Adnan (2012). “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teğkilatlanma Açısından Osmanlı Nüfus Hizmetleri”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, s.183-216.
- Darkot, Besim (1995). “Belen”, *İslam Ansiklopedisi*, C. II, ss. 473–475.

- Demir, Ataman (1998). “Antakya ve Antakya Tarihinde Bir Dönem (1098-1268)”, *Mimarlık*, 1998, sy. 35, ss. 281.
- Demir, Ataman. (1996)., *Çağlar İçinde Antakya*, Akbank Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Ömer. (2002). “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”. *Türkler* (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara..
- Demirtaş, Zülfü. (2007). “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S.1, ss. 173-183.
- Doğru, Halime. (1989) “Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği”,*Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.1, S:2, ss. 238-241. Eskişehir.
- Elibol, Numan. (2007). Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, C:12, Sayı:2, s.135-160
- Emecen, F.Mustafa. (1991). "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", Prof. Dr. Bekir Kütiikoglu'na Armağan, s. 244. İstanbul.
- Eraslan, Cezmi. (1995). “Atatürk’ün Yurttan Sulh Cihanda Sulh İlkesi ve Hatay Meselesindeki Tavrı”, *Güneyde Kültür*, 1995, sy. 73, ss. 19-25.
- Erat, Muhammet. (1996). “1909 Adana Ermeni Olaylarının Antakya ve Havalisine Etkisi”, *III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu*, Antakya, 18-19 Ekim 1996. -Antakya.
- Erdoğan, Berlin. (2014). *Salnâmelere Ggöre Antakya (1868-1908)*, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri. 2014
- Eroğlu, Bahtiyar. (1999). *Hatay’da Osmanlı Dönemi Kültür Yapılarından Birkaç Örnek*, Hafad Yayını No: 23, Antakya.: Hafad Yayını,No. 23, 1999.
- Ersan, Mehmet. (1998). “Rupenliler Dönemi’nde Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prensligi’nin Çukurova’da HakimiyetHâkimiyet Mücadelesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1998, sy. 8.
- Erünsal, İsmail. (1983). *Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser*, İstanbul.: Tercüman 1001 Temel Eser, 1983.

- Esiroğlu, GlŖsen (2015) “H. 1283-1284 / m. 1866-1868 (34 nolu) Antakya Ŗer'iyye sicili (Transkripsiyon ve değerlendirme) (YayınlanmamıŖ Yüksek lisans Tezi), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay. 2015
- Evliya Ćelebi. (1982). *Seyahatname*, cC. I, Ćev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Faroğhi, Streck, “Antakya”, İslam Ansiklopedisi,1965, c. I, s. 456–459.
- Faroęhi, Suraiya. (1998). “Zeytin Diyarında Gç ve Servet: Edremit Âyânından Mridzade Hacı Mehmed Aęa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri”. *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (Editörler: Ćaęlar Keyder ve Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 82-100.
- Faroğhi, Suraiya. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul,: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,. İstanbul.
- Faroęhi, Suraiya. (2001). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik YaŖam OrtaĆaędan Yirminci Yüzyıla*, (Ćeviren: Elif KılıĆ), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Galipoğlu, Rengin (2003). “Hatay Devleti BaŖkanvekili Dr. Abdurrahman Melek”, *Güneyde Kültür*, s. 140, ss. 8.
- GkĆe, Turan (2005). “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından “Mufassal-İcmal” Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gmlcine Kazâsı rnekleri”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XX, S.1, ss.71-134.
- Gney, Süha (1994). *Ŗehir Coęrafyası I*. Ćstanbul: Ćstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- GynĆ, Nejat. (1983). “Karamort Kllyesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, ss. 1651-55.
- GynĆ, Nejat. (Editör: Güler Eren) (1999). “Osmanlı Devleti'nde TaŖra TeŖkilatı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı*, .(Editör: Güler Eren) C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 77-88.
- GmŖĆ, Osman. 2002. “Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coęrafyası Bakımından nemi”, XIII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler, III/III, s. 1321- 1337, Ankara
- Gl, Abdulkadir. BaŖıbyk, Adem. (2011). “Bir tarihi coğrafya incelemesi *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan kazası*”. Erzurum.

- Gün, Doğan. (2005). "XIII. Yüzyılda Antakya'da Şeyhlerin Köylerdeki İdarecilik Fonksiyonları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXIV, s. (37), ss. 277-288.
- Gündüz, Ahmet (2004). "Şer'iyeye Sicillerine Göre Antakya (1812-1853)", *VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Antakya, ss. 137-144.
- Gündüz, Ahmet, Güçlü, Erdiñç, (2009) XVI. Yüzyılda Antakya Nahiyesi (1526-1584), *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, s.12, Hatay.
- Güneş.Mehmet. (2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Ve Bu Sayımları İçeren KayıtlarınTahlil i, Akademik Bakış, C:8, S.15, ss, 221-240
- Güngör, Erol. (1984). *Dünden Bugünden, Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ankara .
- Gürhan, Bahadır. (2010) "Kuruluşunda IV. Yüzyıla Kadar Antakya", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, s.16, Hatay
- Güzel, Şerife. (2018). "*Tarihi Coğrafya Yönüyle, 1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Burdur,*" (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antakya, 2018,
- Halaçoğlu, Yusuf (1991a). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf (1991b). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf (1997). "Hatay ve Yöresinde Türk Aşiretlerinin Yerleştirilmesi", *Türk Kültürü*, 1997, sy. 296, ss. 719-722.
- Halaçoğlu, Yusuf (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hatemi, Hüseyin., *Medeni Hukuk Tüzelkişileri*, C.1, İ.Ü.Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul,İ.Ü.Hukuk Fakültesi Yayınları, s.378-379.
- İslamoğlu, Huricihan (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü. İletişim Yayınları. İstanbul.
- İnalçık, Halil. (1990). "Köy, Köylü ve İmparatorluk". *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Kongresi*, Ankara, ss.1-14.

- İnalcık, Halil. (1998). “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahibi ve Kiracılar”. *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (Editörler: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 17-35.
- İnalcık, Halil. (1993a). “Cizye (Osmanlılarda Cizye)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, ss. 45-48.
- Kâmil Paşa. (1325). *Tarih-i Siyasi Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Cc. III, İstanbul, 1325.
- Kara, Adem. (2005). “Antakya ve Çevresi Hakkında Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, cC. 3, Ssy. 6, ss. 733-752.
- Kara, Adem. (2003). “Osmanlı Devleti’nde İlk Nüfus Sayımı ve Antakya”, *Güneyde Kültür*, 2003, cC. XIV, syS. 142, ss. 7-12.
- Kara, Adem. (2004). “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 22, ss. 35-50.
- Kara, Adem. (2004). “Vehhabi İsyanı ve Antakya’da Alınan Tedbirler”, *Güneyde Kültür*, S. 150, ss. 20-30.
- Kara, Adem. (2005). *XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri: Antakya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ağustos 2005.
- Karaboran, Hilmi. (1982). “Hatay-Maraş Çöküntü Hendeğinde İki Yeni Yerleşme Merkezi, İslahiye ve Hassa’nın Kuruluş ve Gelişmesi”, Doçentlik Tezi, Elazığ, 1982.
- Karal, Enver Ziya. (1985). “Dil ve Dil Tartışmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, ss. 314-332.
- Karpat, Kemal H. (Çev. Dilek Özdemir) (2006). *Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*. ((Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara. : İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal H. (2014). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. 4. Baskı. İstanbul.
- Kaygalak, Sevilay. (2005). “Osmanlı’da Kentsellik ve Kentler: Kent Tarih Yazımında Kültürelciliklerin Ötesine Geçebilmek...”, *Mülkiye*, C. 29, S. 246, ss. 19-35.
- Kılıç, Orhan. (1996). “1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterlerine Göre Halep Türkmenleri”, *TDA Dergisi*, s. 105, ss. 59-75.
- Konuralp, Nuri Aydın. (1996). *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, Köprülü, Fuat, “Osmanlı imparatorluğunun Kuruluşu”, Ankara, 1972.
- Kuban, Doğan (1968). “Anadolu-Türk şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”. *Vakıflar Dergisi*.S. VII,s.53-75. İstanbul

- Kuşcu, Samet. (1994). “Kurtuluş Savaşı’nın İlham Kıvılcımı Hatay Toprağında Kutsal Direniş”, *Güneyde Kültür*, s 10, ss. 6-9.
- Müderrişoğlu, Fatih (1994). “Bir Osmanlı-Türk Şehri Olarak Belen”, *Vakıflar Dergisi*, y. C. XXIV, ss. 237–272.
- Müderrişoğlu, Fatih. (1991). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu Akdeniz’deki İskelesi Payas ve Sokullu Paşa Külliyesi”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, 23-27 Eylül 1991-İstanbul, 23-27 Eylül 1991. Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi,çev.
- Naima Mustafa Efendi. (1968). *Naima Tarihi*, çÇev.: Zuhuri Danışman, cC. III, İstanbul, 1968. N
- Nasuhü’s-Silahi (Matrakçı Nasuh). (1976). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Haz.: Hüseyin Gazi Yurdaydın) (haz.), TTK Yayınları, Ankara.: TTK Yayınları, 1976.
- Orhonlu, Cengiz (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir
- Ortaylı, İlber. (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*,. Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ortaylı, İlber. (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*,. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, (2018). “Çiftlik”. C.2.,
- Önenç, Ali Fuat. (1996). “Antakya Voyvodası Civelek Hacı Ebu Bekir Ağa’nın Muhalefatı”, *III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu*, Antakya, 18-19 Ekim 1996.
- Öz, Mehmet, (2018) “Osmanlı Toplumunu”, *İslam Ansiklopedisi*,C.2. s.21. İstanbul.
- Özel, Oktay (2000). “Avarız ve Cizye Defterleri”. *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik (Derleyenler: Halil İnalçık ve Şevket Pamuk)*, T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Matbaası, s.33-50.
- Özcan, Abdülkadir. (1995). *Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyiât: Tahlil ve Metin*, 1656-104,Abdülkadir Özcan TTK Yay.,(haz.), Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Özdeğer, Mehtap (2003). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mirî Arazi ve Tahrir Geleneği”. *Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.1-13.
- Özdemir, Rifat. (1994). “Osmanlı Döneminde Antakya’nın Fiziki ve Demografik Yapısı, 1709–1860” *Belleten*, C. LVIII, syS. 221, ss. 119–157.

- Özdemir, Rifat. (2002). “*Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*”, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, No. 7, 2002.
- Özdemir, Rifat. (1994). “Osmanlı Döneminde Antakya Sancağı'nın İdârî Taksimatı (1700–1867)”, *Milletlerarası XII. Türk Tarih Kongresi*, 12–17 Eylül 1994- Ankara., 12–17 Eylül 1994.
- Özdemir, Rifat. (1995). “Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1995, sy.S. 7, ss. 1-2.
- Özdemir, Rifat. (1996). “Ankara ve Antakya Sancaklarına Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili (1790-1806)”, *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ, ss. 127-212.
- Özdemir, Rifat. (1998). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara.,1998, s.75.
- Özkan, Cemali. (2000). *Tüm Yönleriyle Dernekler ve Vakıflar*, Yaklaşım, Ankara., Yaklaşım, 2000, s.16.
- Öztürk, Ahmet, (2018) *Osmanlı'dan Türkiye'ye Kalan Toplumsal Miras*, Ankara
- Öztürk, Nazif. (2005). “İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, V.G.M. Yayınları, 2005, s. XXIX, sayfa ss. 19.
- Öztürk, Mustafa. (1989). “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Fiyatlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1989, C.c. III, Ssy. 2, ss. 249–265.
- Öztürk, Mustafa. (1990). “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları”, *Bellekten*, 1990, C. LIV, Ssy. 211, ss. 963–993.
- Öztürk, Mustafa. (1992). “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskani İskânı”, *I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri*, Antakya, 1992, , ss. 7–16.
- Pamuk, Şevket. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, . İstanbul.: İletişim Yayınları.
- Peçevi İbrahim Efendi. (1992). *Peçevi Tarihi*, (Haz.: Bekir Sıtkı Baykal (haz.), Cc. I-II, Mersin, 1992.
- İlhan, Şahin. (1991) "XV. ve XVI. Kalyubiye ve Cize'de kuruldu (Muhammed Afifi, el-Evkâf ve'l-Hayatü'l-İktisâdiyye fi Mısır fi'l-Asri'l-Osmanî, , ss. 264-265. Kahire
- Şahin, Kadriye, (2003) “*Antakya Geleneksel Yemek Kültürünün Beslenme Antropolojisi Açısından İncelenmesi*” (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antakya, 2003.

- Sahillioğlu, Halil. (1990). *Antakya Tarihi*, İskenderun., 1990.
- Sansar, Mehmet Fatih. (2002). “Tanzimat Döneminde Aşiretlerin İskanı”, *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara., ss. 907-923.
- Saplama, Mehmet. (2004). “Antakya: 1940’lı Yıllar”, *Güneyde Kültür*, 2004, syS. 150, ss. 62.
- Selen, H. Sadi. (1937). “İslam Coğrafyacılara Göre Antakya”, *Ülkü*, 1937, cC. VIII, syS. 48, ss. 431-433.
- Sencer, Muzaffer. (1984). “Tanzimata Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 17, S. 2, ss. 21-44.
- Sökmen, Tayfur. (1978). *Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, TTK Yayını Ankara.: TTK Yayını, .
- Sümer, Faruk. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları.*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara..
- Şahinalp, Mehmet Sait ve Günal, Veysi. (2016). “Osmanlı Dönemi Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi”. *Turkish Studies*, V. 11, S. 8, ss. 335-360.
- Şakiroğlu, Mahmut. (1991). “Çukurova Tarihinden Sayfalar: I. Payas Âyâmı Küçük Ali Oğulları”, *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1991, c C. XV, syS. 26, ss.103-139.
- Şerifoğlu, Yusuf. (1998). “Harman ve Harman Yeri”, *Güneyde Kültür*, S. 112, ss. 37-38.
- Tanoğlu, Ali. (1954) “*İskan Coğrafyası-Esas Fikirler, Problemler Metod*” İstanbul.
- Tatar, Özcan (2005), “*XVIII. yüzyılın ilk yarısında Çukurova’da aşiretlerin eşkıyalık olayları ve aşiret iskanı (1691-1750)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.
- Tekin, Mehmet,(1999) “Antakya’da Türk Ocağının Kuruluşu ve Etkileri”, *Türk Yurdu*, S. 139-141, ss. 241-242.
- Tekin, Mehmet. (2000). “Osmanlı Döneminde Hatay”, *Güneyde Kültür*, S. 119, ss.1-30.
- Tekin, Mehmet, Atatürk ve Hatay,Antakya, 1989. Tekin, Mehmet, Hatay Tarihi, Antakya: Hatay Kültür ve Sanat Vakfı ve Antakya Gazeteciler Cemiyeti Ortak Yayını, 1993.
- Tekin, Mehmet. (1986). *Tarihte Hatay ve Hatay Devleti*, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Antakya: Antakya Ticaret ve Sanayi Odası Yayını,1986.

- Tekin, Mehmet. (1990)., “ İşgal Yıllarında Hatay Cemiyetleri-III: Gençspor Kulübü”, *Güneyde Kültür*, S. 16, ss. 15–21.
- Tekin, Mehmet. (1994). “Osmanlı Döneminde Antakya Şehir Dokusu, Evler ve Yaşayış Üzerine Notlar”, *Güneyde Kültür*, S. 69, ss. 1-6.
- Tekin, Mehmet. (1995). *Kısa Hatay Tarihi*, Antakya,
- Tekin, Mehmet. (1997). “Hatay’ın Anavatan’a Katılışı”, *Bizim Dergi*, S. 8, ss. 25.
- Tekin, Mehmet. (1999). “Antakya’da Türk Ocağı’nın Kuruluşu ve Etkileri”, *Türk Yurdu*, .S. 19, ss. 139-141.
- Tekin, Mehmet. (2000). *Hatay Tarihi: Osmanlı Dönemi*, ATAM Yay.A,nkara: Atatürk Dil-Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını Ankara., 2000.
- Tezcan, Cezmi. (2004). “XIX. Yüzyılda Antakya’da Tahsil Edilen Bir Vergi: Deh-Yek Vergisi”, *Güneyde Kültür*, 2004, syS. 153-154, ss. 5-10.
- Tukin, Cemal. (1941). “Mahmud II. Devrinde Halep İsyanı, 1813-1819”, *Tarih Vesikaları*, 1941, c.C. I, syS. 3, ss. 109-117.
- Tunçdilek, N. 1980: “Türkiye’de Kır Yerleşmesinin Gelişimi ve Evrimi”, *İstanbul. Üniviversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*. S.23. ss.24 İstanbul.
- Turhan, Mümtaz. (1951). *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1951, s. 127-129..
- Türk, Hüseyin. (2016). “Antakya’da Dinlerarası Hoşgörü ve Habibi Neccar Örneği”, 2016, Kıbrıs, ss. 155-159.)
- Türkay, Cevdet. (2001). *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. İşaret Yayınları, İstanbul.: İşaret Yayınları.
- Türkmen, A. Faik. (1937). *Mufassal Hatay Tarihi*, cC. I, İstanbul,
- Türkmen, A. Faik. (1939). *Mufassal Hatay Tarihi*, cC. II, İstanbul,
- Ünal, Mehmet Ali. (2002). “ Osmanlı Devri Türk Kültür ve Medeniyetinin Temel Özellikleri, ” s. 54-59. İstanbul.
- Yediyıldız, Bünyamin. (2008). Türkiye’de Üniversitelerin Vizyonu ve Özgün Bilim Üretimi, Türk Kültürü “*Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*”.Ankara.
- Yılmazçelik, İbrahim. (1985). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s.26-27. Ankara.

Kaynak Kişiler

Bekir YILDIRIM, Durmuş oğlu, 1918 doğumlu, okur yazar, Antakya Yaylacık Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş. T.:02.06.2019.

Nazife KELEŞ, Ahmet kızı oğlu, 1931 doğumlu, okur yazar, Antakya Yaylacık Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş. T.:10.06.2019.

Fatma KÜÇÜK, Bekir kızı, 1939 doğumlu, okur yazar, Antakya Yaylacık Köyü nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş. T.:11.06.2019.

Süleyman DURMAZ, Derviş oğlu, 1941 doğumlu, okur yazar, Antakya Küçükaldayan nüfusuna kayıtlı, yeminli, Grş. T.:15.06.2019.

EK 1: Kaynak Kişi 1

Adı Soyadı : Bekir YILDIRIM	İkamet yeri : Antakya/HATAY
Baba Adı : Durmuş	Grş.Tarihi :02.06.2019
Doğum Yeri ve Yılı: Yaylacık, 1931	Grş. Türü : Yeminli

EK 2: Kaynak Kişi 2

Adı Soyadı : Nazife KELEŞ	İkamet yeri : Antakya/HATAY
Baba Adı : Ahmet	Grş.Tarihi :10.06.2019
Doğum Yeri ve Yılı: Yaylacık, 1918	Grş. Türü : Yeminli

EK 3: Kaynak Kişi 3

Adı Soyadı : Fatme KÜÇÜK	İkamet yeri : Antakya/HATAY
Baba Adı : Bekir	Grş.Tarihi :11.06.2019
Doğum Yeri ve Yılı : Yaylacık, 19398	Grş. Türü : Yeminli

EK 4: Kaynak Kişi 4

Adı Soyadı : Süleyman DURMAZ	İkamet yeri : Antakya/HATAY
Baba Adı : Derviş	Grş.Tarihi :15.06.2019
Doğum Yeri ve Yılı : Küçükaldayan, 1941	Grş. Türü : Yeminli